

Fig. 1. Kirken set fra syd. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The church seen from the south.*

MESINGE KIRKE

BJERGE HERRED

Mesinge (»Mesyng«) er tidligst nævnt i Kong Valdemars Jordebog 1231, hvor landsbyen eller dens skov udtrykkeligt er undtaget fra krongodset på Hindsholm.¹ En sognepræst ved navn Simon omtales 1430,² mens kirken først nævnes i forbindelse med landehjælpen 1524–26, da den blev afkrævet 20 mark, herredets højeste taksering.³

Store dele af sognet var i middelalderen i hænderne på forskellige kirkelige institutioner. Dalum Kloster fik i slutningen af 1200-tallet brev på Lage Hoses gods i bl.a. Mesinge (jf. s. 2794).⁴ Senere er godset måske mageskiftet med Kronen eller bispestolen, der o. 1500 var den dominerende godsejer i sognet.⁵ To gårde svarede 1604 landgilde til Mesinge Kirke (*kirkegods*).⁶ Adelsgoods optræder sporadisk i de middelalderlige kil-

der, men en hovedgård i sognet kendes tidligst 1573, da Torslundegård tilhørte 'fattige' Erik Hardenberg til Skjoldemose.⁷ Torslundegård blev 1631 opslugt af Eskebjerg (Stubberup Sogn), hvis senere ejer, Frederik von Vittinghof (1624–91) 1678 erhvervede *patronatsretten* til Hindsholms fire kirker.⁸ Mesinge var sammen med Dalby og Stubberup underlagt det 1680 oprettede friherreskab Scheelenborg indtil overgangen til *selveje*, for Mesinges vedkommende 1911.⁹

Foruden den førnævnte sognepræst Simon kendes af katolske præster hr. Asser¹⁰ og Peder Hjort, efter hvis død Knud Pedersen 1521 fik præsentats på embedet.¹¹

Viby (s. 4521) er *anneks* siden 1. sept. 1925.¹²

Som *værnehelgen* nævnes 1589 Skt. Kathrine.¹³ Senere kilder omtaler kirken som 'Skt. Karen med den

blå kåbe', angiveligt en henvisning til dens tidligere blytækning.¹⁴ Det fortæltes et århundrede efter Karl Gustav-krigene, at svenskerne havde støbt musketkugler af tagbly fra kirken (jf. s. 4597).¹⁵

Et *sagn* fortæller, at kirken har en blakket stud som dødsvarsel.¹⁶

Arkæologiske fund. 1966 fandt man ved harpning af jordfyld fra skibets to fag fragmenter af bemalet rundglas, et fragment af en gulvflise, to stenkulspærler og et bogspænde (fra nyere tid) foruden potteskår.¹⁷ I samme forbindelse fandt man i alt 16 mønter (*møntfund*), hvoraf den ældste var slået under Valdemar (I) den Store (1157-82).¹⁸

En *†helligkilde* kaldet Skt. Karens kilde fandtes forhen i Lodshuse ca. 4 km nordvest for kirken.¹⁹ Kilden anførtes 1885 at være opfyldt og er ikke påvist arkæologisk.²⁰

Kirken er opført på en svag hævnning i terrænet. Den er beliggende midt i landsbyen og centralt i sognet, der desuden tæller byerne Midskov, Salby og Tårup.

Den omtrent rektangulære *kirkegård* på 0,45 ha synes ikke udvidet i nyeste tid.

Hegnet er et dobbeltsidet kampestensdige. Mod syd(øst) afgrænses kirkegården dog af den midelalderlige kirkelade (ndf.) og mod nord(øst) af en gårdlænge i bindingsværk.

†*Hegnet* udgjordes forhen af en kampe- og teglstensmur med teglafdekning, hvilket fremgår 1631 og 1676.²¹ Sognepræst H. Z. West beskrev den 1755 som en 'anseelig høj mur, mest

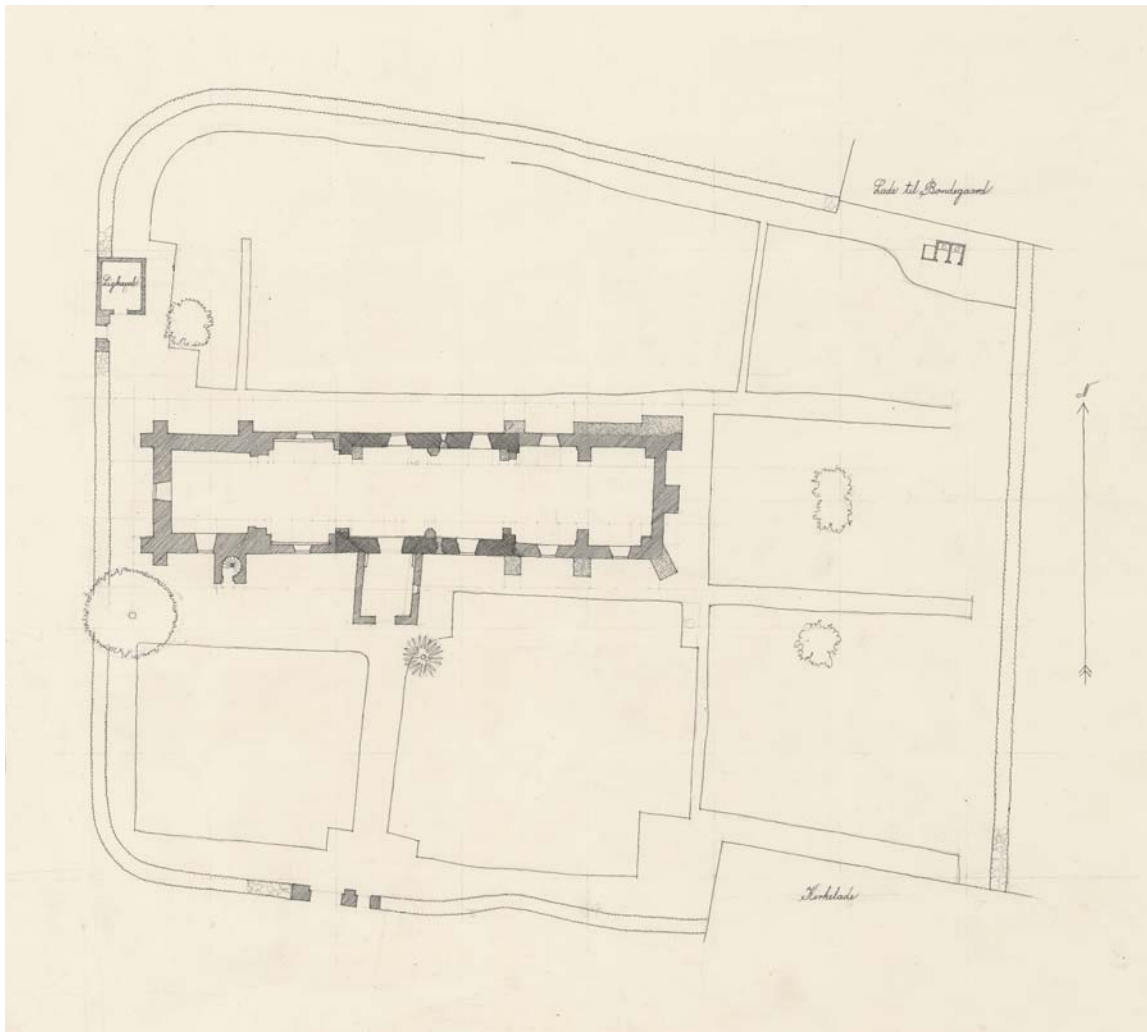

Fig. 2. Situationsplan. 1:600. Målt og tegnet af A. Taaning et al. o. 1928. I Danmarks Kunstabibliotek. – Site plan.

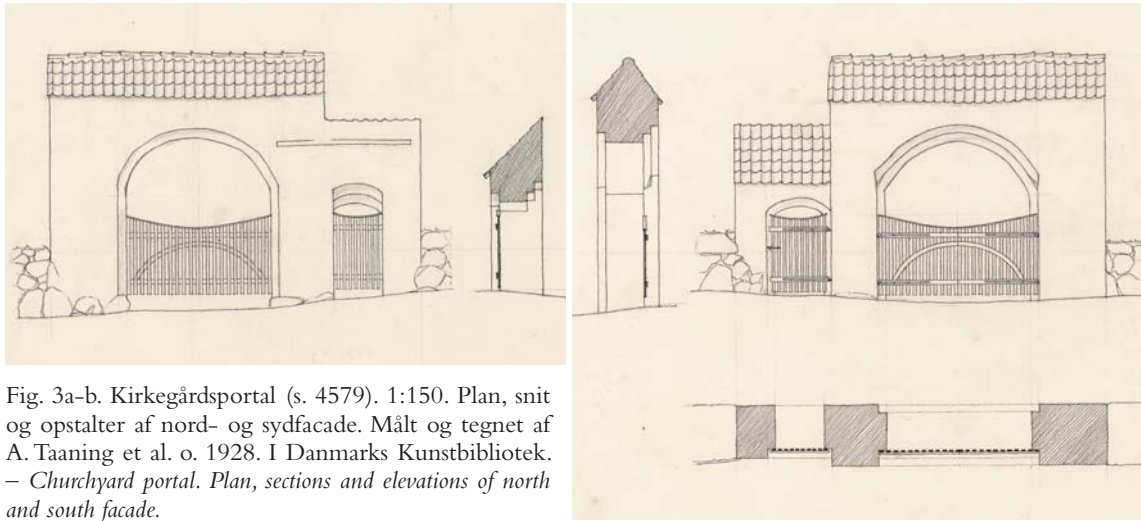

Fig. 3a-b. Kirkegårdsportal (s. 4579). 1:150. Plan, snit og opstalter af nord- og sydfacade. Målt og tegnet af A. Taaning et al. o. 1928. I Danmarks Kunstbibliotek. – *Churchyard portal. Plan, sections and elevations of north and south facade.*

opsat af kampesten med kalk imellem og tagsten ovenpå'.¹⁵ Det må dog have været murens idealtilstand, som sognepræsten beskrev, for året efter påpegede synsmænd, at muren var farlig for forbipasserende, og at 'næsten alle' tagsten var bortkomne.²² En gruppe sognefolk indgav 1804 en skriftlig anmodning til kirkeejerne om, at kirkegårdsmuren blev sat i en tilstand som førhen: Kirkegårdsmuren, der før havde lignet en 'brand-

mur', blev beskrevet som et 'forfaldent markstenedige', der ikke kunne holde svin ude.²² Otte år senere påpegede synsmænd, at kreaturer havde uhindret adgang til kirkegården.²²

Hovedindgangen i syd er en gammel portal (fig. 3 og 4) muret af (hvidtede) sten i munkeformat og dækket af vingetegl. Dens store rundbuedeport og fladrundbuede fodgængerindgang er begge faldede og har hvidmalede tremmelåger. I hovedsagen er

Fig. 4. Kirkegårdsportal (s. 4579). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Churchyard portal.*

det vel samme port, der 1664 var 'slet fordærvet'²¹ og 1721 'gammel og brøstfældig'.²³ En 'fornyelse' 1885 har næppe heller medført nyopførelse fra grunden.⁹ Der er desuden en lille fodgængerlåde i syd ved kirkeladen og i vest en lav stakitport, som 1991 erstattede en teglmuret $\dagger$ portal fra 1913, der var sammenbygget med et $\dagger$ ligkappel (ndf.). $\dagger$ Kirkeriste omtales senest 1805.²²

En middelalderlig *kirkelade* (fig. 5) er bevaret i kirkegårdens sydøstre hjørne (jf. fig. 2 og 6). Ved biskop Jacob Madsens visitats 1589 nævner han »1 Kirkelade brugis, er aff Mur oc forlenget ved westere Ende«. ¹³ Ved kirkesynet 1631 omtales, at kirken har 'en skøn kirkelade', men den er meget brøstfældig på taget.²¹ 1668 var den brøstfældig, og stiftet tillod, at den blev afhændet.²⁴ Samme år fik Hans Krag (jf. epitafium, gravsten nr. 5) skøde på kirkeladen for en sum af 75 sletdaler. Med skødet fulgte pligten til at vedligeholde kirkediget, 'så vidt ladens grund når'.²⁵ Kirkeejeren Frederik von Vittinghof (1624–91) lod få årtier senere laden indrette til et hospital,²⁶ som 1706 husede seks fattige. Hertil var afsat 36 rigsdaler årligt fra baroniet Scheelenborg.²⁷ 1880 var der planer om at ned-

rive kirkeladen og i stedet opsætte et stengærde på dens plads.⁹ Laden fungerede som fattiggård og senere husvildebolig.²⁸ 1972 etableredes Foreningen til Kirkeladens Bevarelse, og foreningen fik bygningen overdraget fra Kerteminde Kommune, som havde overtaget den i forbindelse med kommunernes sammenlægning. Efter nedennævnte undersøgelse og efterfølgende restaurering indrettedes lejligheder til udlejning. Foreningen blev opløst 2003, efter at laden var overdraget til kirken, der skulle anvende den til kirkelige formål. Dette viste sig imidlertid ikke at være hensigtsmæssigt, hvorefter menighedsrådet 2010 solgte laden til private, som 2011 åbnede café i bygningen.²⁹

Den grundmurede bygning er opført af røde munkesten med delvist bevaret blændingsgavl mod vest (fig. 5), og den er tækket med strå. Ved en undersøgelse 1972 konstateredes, at bygningsens vestre del, vel den af Jacob Madsen omtalte forlængelse, oprindeligt havde været smallere end den østre; dog med sydmuren i samme flugt.³⁰ Den ældste del af laden har et tagværk af eg på spærfodder og med et hanebånd og korte, lodrette spærstivere. To spærfag er tilsyneladende

Fig. 5. Kirkeladens vestgavl (s. 4580). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *West gable of tithe barn.*

Fig. 6. Luffoto af kirken, kirkegården og kirkeladen set fra sydvest. I baggrunden ses fra venstre mod højre Dalby Kirke, Stubberup Kirke (i horisonten) og Bethlehemskirken (s. 4665, 4729 og 4717). Foto Odense Luffoto 1950. I KglBibl. – *Aerial photo of the church, churchyard and tithe barn seen from the south west. In the background Dalby Church, Stubberup Church (on the horizon) and Bethlehemskirken (The Bethlehem Church) can be seen.*

genanvendte, mens de resterende sandsynligvis er bygningens oprindelige tagværk. Gavlen på den oprindeligt halvanden meter smallere vestforlængelse (fig. 5) prydes i gavlfodshøjde af en frise af kvadratiske blændinger adskilt af lodretstillede løbere. Herover er tre højblændinger overdækket af kvartcirkelstik, den midterste tvillingdelt og båret af en konsol; øverst er en cirkelblænding. Ladens ældste del lader sig ikke datere nøjere, mens forlængelsen er senmiddelalderlig og indeholder dekorative detaljer, der genfindes både i kirkens tårn og langhusets østgavl.

En *kirkegårdsbygning*, der rummer kapel, gravkontor, toilet-, redskabs- og fyrrum er opført 1991 ved arkitekt Ebbe Lehn Petersen.³¹ Langhusbygningen, der er opført i (hvidtede) tegl og har teglhængt sadeltag, ligger i skellet nordvest

for tårnet. I bygningens sydvestre hjørne er inkorporeret et lille nygotisk (†)kapel fra 1913,⁹ der havde omtrent kvadratisk grundplan (jf. fig. 6) og kamtakkede gavle samt smågavle som en replik til kirketårnet. 1954 tilbyggedes en *†toilet- og redskabsbygning* (fjernet 1991).³² Tidligere stod et *†nødtørftshus* i nordøsthjørnet (jf. fig. 2).

Indtil 1900-tallet var gravstederne samlet efter landsbyernes ejerlav.³³

En *assistenskirkegård* syd for Midskovvej blev taget i brug 1907.³⁴ Der etableres ikke længere nye gravsteder, og det oprindelige anlæg i fire kvartærer med gruslagte gange er forladt til fordel for en dækkende græsbevoksning. Den hegnes af støbt cementmur, dog på nordsiden siden 1990 af bøggehæk.³⁵ Indgangens to sortmalede jernlåger hang tidligere på murede *†portpiller*, nu på jernstolper.

Fig. 7. Matrikelkort. 1:10.000. Målt af J. H. Høyer 1796. – Cadastral map.

BYGNING

Kirken er oprindeligt en romansk bygning af granit med skib og smallere $\dagger$ kor. Den gennemgik en del ændringer i løbet af middelalderen. Skibet blev forlænget mod vest Koret erstattedes af et langhuskor, der ved østgavlen har et messeklokkespjæld og på nordsiden havde et $\dagger$ sakristi; og der blev indbygget hvælv. En $\dagger$ tagrytter med spjæld opførtes omtrent midt på langhusets tag. Et tårn blev opført i vest og et våbenhus ud for den oprindelige syddør. Alle de tilføjede bygningsdele er af tegl. Kirkens orientering er omtrent solret.

Den romanske kirke bestod af skib og et sandsynligvis smallere $\dagger$ kor.

Grundplan. Skibet er relativt kort i forhold til bredden, ca. 14,5×9,7 m.

Materiale og teknik. Skibet er opført af rå kamp over en skråkantet sokkel (s. 4074, fig. 7). Langmurenes murtykkelse er ca. 130 cm, mens gavlmurene er forsvundet i forbindelse med tilføjelse af en vestforlængelse (s. 4583) og et langhuskor (s. 4594).

Døre og vinduer. Skibet har haft døre i syd og nord omtrent midt i det vestre fag. Syddøren er fortsat i brug, men er senere ændret (jf. s. 4603), mens norddøren er erstattet af et vindue, hvorunder døren ses tilmuret såvel ud- som indvendig (fig. 10 og 89). Skibet har omtrent midt i hver langside bevaret et relativt højt, smalt, rundbuet dobbeltsmiget ($\dagger$)vindue. De står nu begge som udvendig niche, tilmuret i lysningen (fig. 9-10, jf. fig. 11d og 88); det nordre, der spidser en smule til opad, måler 55×120 cm i ydre murflugt. Det søndre måler 55×103 cm i murflugten og 23×73 cm i lysningen.³⁶ Yderligere et vindue i hver side øst herfor kan være forsvundet ved gennembrydning af nyere vinduer.

Skibets *indre* havde oprindeligt fladt loft (jf. s. 4587).

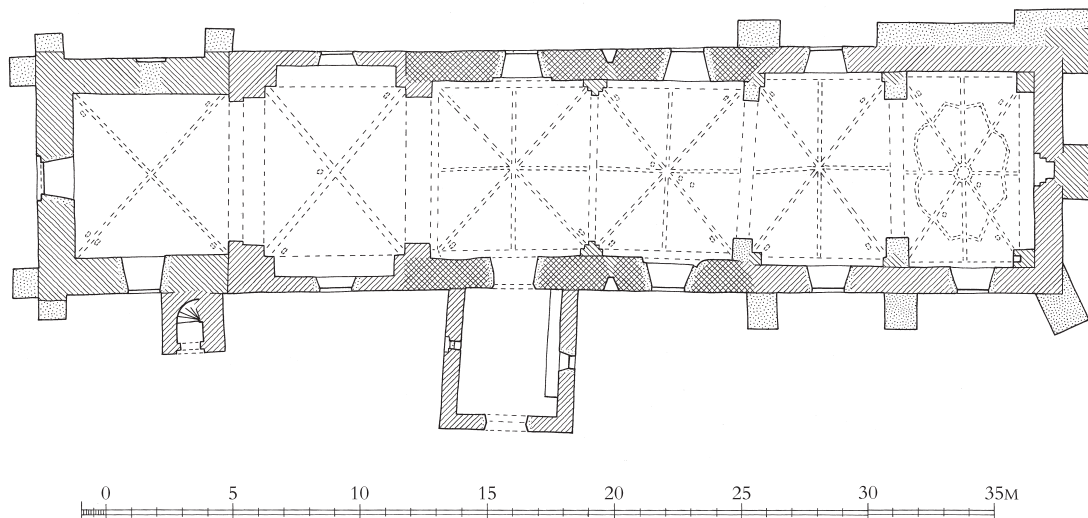

Fig. 8. Plan. 1:300. Målt af Lehn Petersens Tegnestue 1965, suppleret af Kirstin Eliassen 2017 og tegnet af Freerk Oldenburger 2018. Signaturforklaring s. 11. – Plan. Key on p. 11.

Fig. 9. Oprindeligt vindue på skibets sydside (s. 4582). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Original window in south side of nave.*

Middelalderlige ændringer og tilføjelser. I senmiddelalderen gennemgik kirken en lang række ændringer, hvis rækkefølge kun delvist lader sig fastslå med sikkerhed. Skibet fik en vestforlængelse med samtidigt hvælv. Et tårn i vest, hvortil der kort efter føjedes et trappehus på sydsiden, opførtes o. 1468. Kirkens oprindelige kor blev, muligvis 1517 eller kort før, erstattet af et langhuskor med samtidigt hvælv. Af dets to fag tjener det østre i dag som kor, mens det vestre er inddraget i skibet. Til korets østside føjedes senere et messeklokkespir, mens et tårn ved dets nordside kan være samtidigt med koret. Det oprindelige skib blev overhvalvet. Et våbenhus blev opført ud for den oprindelige syddør, og en tagrytter med spir opførtes midt på langhuskirkens tag.

En *vestforlængelse af skibet* er opført af nogle skifter genanvendte kampesten formodentlig fra skibets vestgavl forneden og herover munkesten i

Fig. 10. Det romanske skibs nordside set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *North side of the Romanesque nave, seen from the north.*

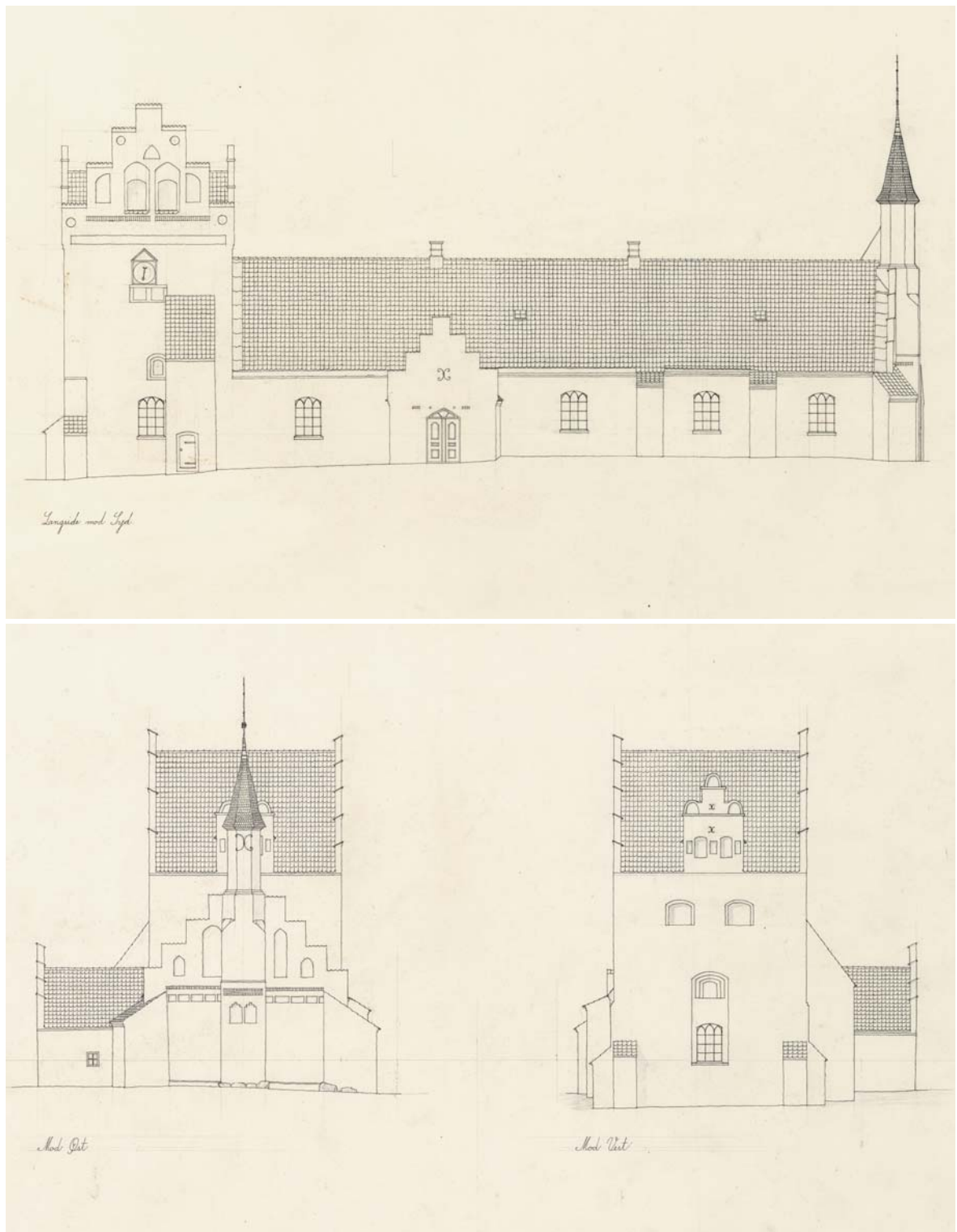

Fig. 11a-c. Opmålinger. 1:300. a. Opstalt af sydfacade. b-c. Opstalter af øst- og vestfacade. Målt og tegnet af A. Taaning et al. o. 1928. I Danmarks Kunstbibliotek. – a. Elevation of south facade. b-c. Elevations of east and west facade.

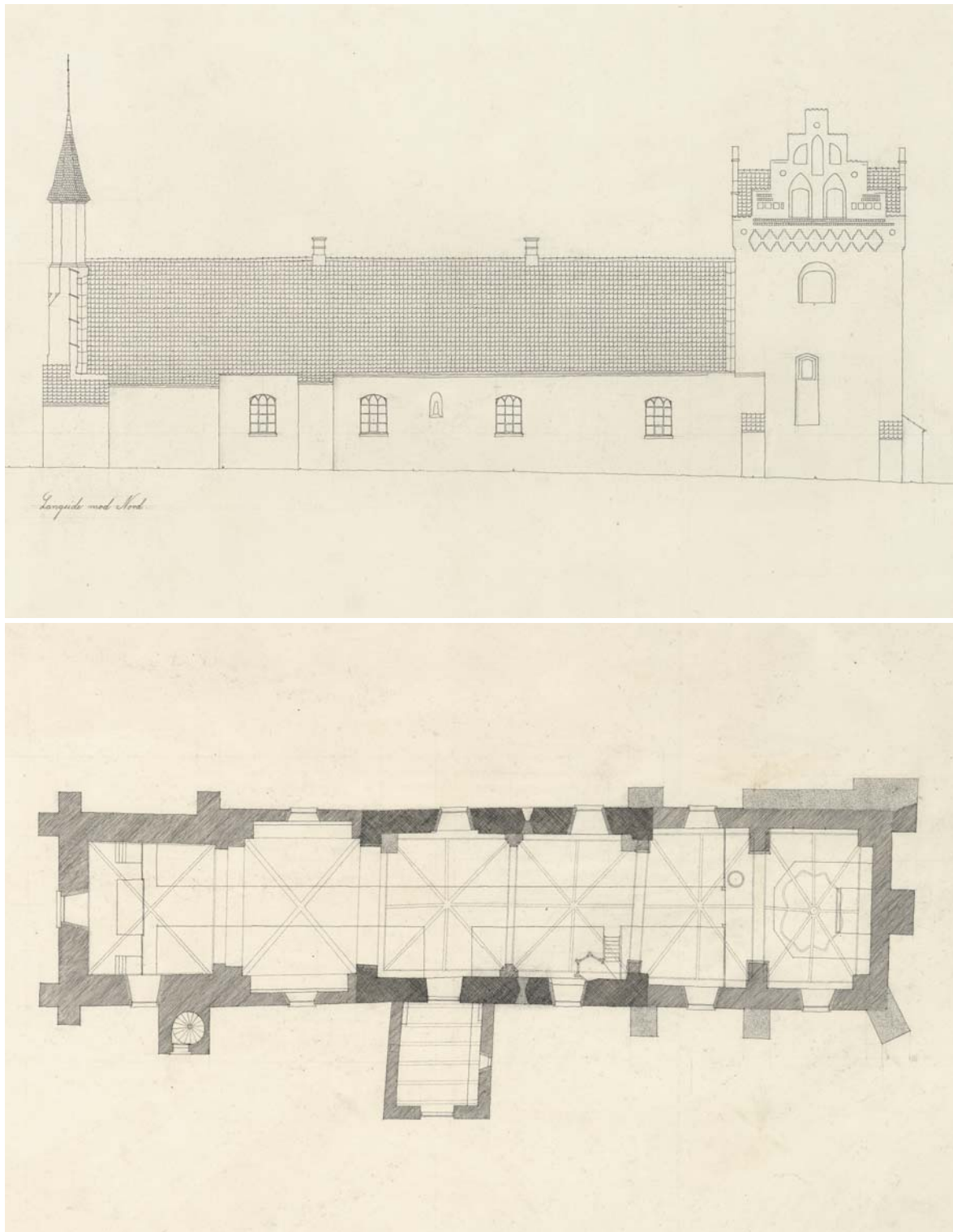

Fig. 11d-e. Opmålinger. 1:300. d. Opstalt af nordfacade. e. Plan. Målt og tegnet af A. Taaning et al. o. 1928. I Danmarks Kunstbibliotek. – d. *Elevation of north facade.* e. *Plan.*

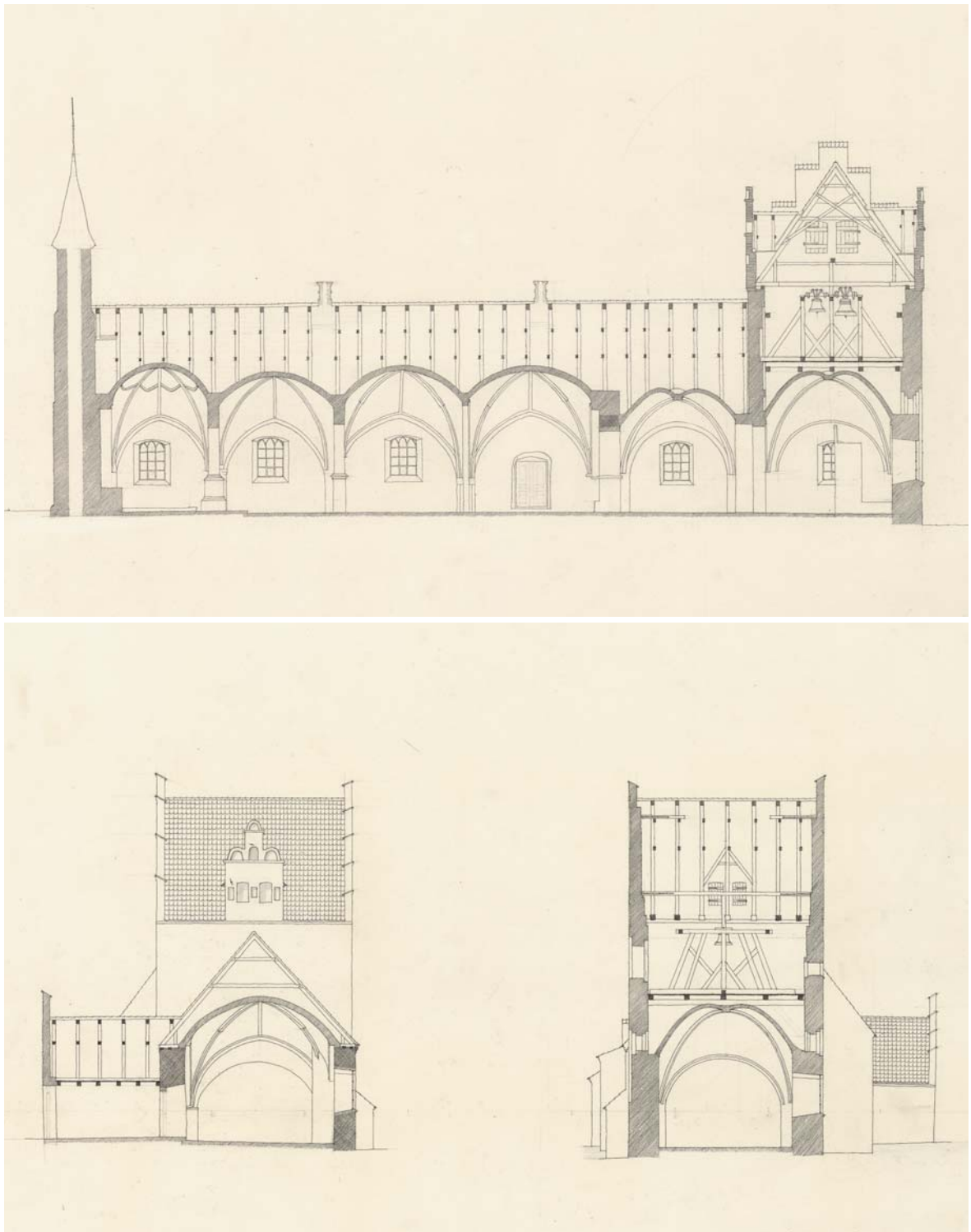

Fig. 11f-h. Opmålinger. 1:300. f. Længdesnit set mod syd. g-h. Tværsnit af skib set mod vest og af tårn set mod øst. Målt og tegnet af A. Taaning et al. o. 1928. I Danmarks Kunstbibliotek. — f. Longitudinal section looking south. c. Cross-sections of the nave looking west and of the tower looking east.

Fig. 12. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The church seen from the north.*

munkeskifte. Forlængelsens mure er usædvanligt tynde, blot o. 60 cm. I nord- og sydmuren er et højsiddende fladbuget $\dagger$ vindue, som senere er erstattet af et nyere (s. 4603), mens der formentlig tillige har været et tilsvarende midt i vestgavlen (jf. ndf.).

Forlængelsen er forbundet med det oprindelige skib med en bred fladt buet åbning (jf. ndf.). Rummet overdækkes af et samtidigt krydshvælv, der bæres af helstenshøje og meget dybe skjoldbuer, o. 80 cm, og har retkantede helstensribber med delvist borthuggede helstens overribber. Begge førstnævnte træk er usædvanlige, men genfindes ved enkelte af omegnens kirker. Således ses dybe skjoldbuer i tilknytning til tynde ydermure i Drigstrup Kirke (s. 4079) og i Viby Kirke (s. 4530), mens helstensribber kendes fra kirkerne i Kerteminde og Viby (s. 1921 og 4530). Skjoldbuerne i nord, vest og syd er rundbuede, mens den østre, der tillige fungerer som forbindelse til det ældre skib, er noget affladet. Dette skyldes uden tvivl hensyn til det ved forlængelsens opførelse endnu bevarede træloft i skibet.³⁷

Skjoldbuerne bæres af massive, vinkelformede hvælvpiller med en halvanden sten bred og dyb fals. Den østre bue har let overgribende stik, og vederlaget markeres af et skifte høje, omløbende, vulstformede kragbånd. Over hvælvet ses (jf. fig. 15) fortandinger til udmuring af hvælvlommerne. Nær den vestre hvælvkappes top ses et lille *klokkerebshul* med tydeligt slidspor i østsiden, og i hvert af hvælvets hjørner et retkantet *spygat*.

Forlængelsen har været højere end det oprindelige skib, idet der på oversiden af hvælvet er et bjælkespor (fig. 14), der har tilhørt et bjælkelag, placeret ca. 0,5 m højere end forlængelsens nuværende gesimshøjde.³⁸ I vestgavlen ses i samme højde spor af formodentlig endnu en bjælke op ad indersiden.³⁹

Vestgavlen er synlig fra tårnets mellem- og klokkestokværk (fig. 90-92). Gavltrekanter har fem spidsbuede højblændinger, af hvilke de fire yderste forneden afsluttes i gavlfodshøjde og har en fals i sålen. Den midterste, lidt smallere blænding har hævet, ligeledes falset sål, hvorunder en bredere fladbuget blænding, der må opfattes som et

højtrejst spejl over gavlens vindue (jf. ovf.). Nær toppen flankeres den midterste højblænding af to meget små cirkelblændinger (jf. fig. 90). Samtlige blændinger har rester af puds i såvel bund som sider. Fra tårnets mellemstokværk ses, umiddelbart under bjælkelaget helt ude ved hjørnerne, rester af gavlens oprindelige kamtakker.⁴⁰

Et *tårn* i vest, der er jævnbredt med skibet, er opført af munkesten i munkeskifte. Det rejser sig i tre stokværk over et fundament af kamp og har gavle i nord og syd. Bag det senere tilføjede trappehus (s. 4592 og fig. 93) ses oprindelig fugebehandling med ryggede fuger. Mod syd og nord 110 cm brede og en halv sten fremspringende lisener ved hjørnerne; de afsluttes omtrent i højde med skibets gesims med en aftrapning i tegl (jf. fig. 12, 16-17). Lisernerens nedre del dækkes af senere tilføjede støttepiller (jf. s. 4611). Mod øst

Fig. 14. Vestforlængelsen hvælv med bjælkespor (s. 4587). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Vault of western extension with traces of beams.*

og vest afsluttes murene foroven af en dobbelt falsgesims. To kviste i øst og vest er tilføjet senere (jf. s. 4601). Østmuren hviler over vestforlængelsens vestgavl (s. 4587).

Tårnrummet åbner sig mod vestforlængelsen ved en meget bred, fladrundbuet tårnbue, brudt igennem vestforlængelsens vestmur. Tårnrummets samtidige krydshvælv har retkantede halvstensribber, der bæres af indmurede konsoller i hjørnerne.

En *†dør* i vest (jf. fig. 16 og s. 4603) er formentlig sekundær. Den er senere delvist erstattet af et vindue (s. 4603). Et oprindeligt, fladbuet *†vindue* i nordsiden (jf. fig. 11d og 17) er på usædvanlig vis ved en fælles blænding knyttet til en ovenover

Fig. 13. Bue mellem det oprindelige skibs vestre fag og vestforlængelsen (s. 4587) samt *†luge* (s. 4598, jf. fig. 26) til skibets tagværk (s. 4607). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Arch between the west bay of the original nave and the western extension, and *†hatch* (cf. fig. 26) to the roofing of the nave.*

Fig. 15. Hvælvfortanding i vestforlængelsens nordvestre hjørne (s. 4587). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Vault tothing in northwestern corner of western extension.*

Fig. 16. Tårnet (s. 4588) set fra vest. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Tower seen from the west.

Fig. 17. Tårnet (s. 4588) set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tower seen from the north.*

Fig. 18. Tårnets søndre glamhul, inderside (s. 4592). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Southern peephole of tower, inside.*

siddende glug i mellemstokværket (jf. ndf.). Arrangementet i syd må have været helt tilsvarende, om end blændingens østre kant dækkes af det senere tilføjede trappehus, og dens nedre del er forstyrret ved indsættelse af et nyere vindue (jf. fig. 6 og 11a samt s. 4603). I vest ses en lignende, men noget bredere blænding, hvori der formentlig har siddet et tilsvarende vindue, også her forstyrret af et nyere (jf. fig. 16 og 11c samt s. 4603).

Mellemstokværket har mod nord en lille, fladbuet, dobbeltfalsat glug (jf. fig. 11d og 12 der, som ovenfor nævnt, er placeret i en blænding fælles med tårnummets vindue. Indadtil er gluggen ligeledes dobbeltfalsat. Den endnu bevarede glug i syd har samme udformning, mens den bredere i vest udadtil har tredobbeltfals. Der ses ingen spor efter en oprindelig overdør i mellemstokværket (jf. s. 4594).⁴¹

Klokkestokværket har mod øst to tilmurede, fladbuede, falsede glamhuller, der er placeret relativt langt mod henholdsvis syd og nord af hensyn til vestforlængelsens tag, mens de to tilsvarende, endnu åbne, mod vest er lidt tættere placeret. Mod syd er et tvillingdelt glamhul (jf. fig. 1) med spidsbuede åbninger under et rundbuet spejl, hvori en cirkelblænding. Denne ses tillige på indersiden (fig. 18). Det nordre glamhul (jf. fig. 12) har sandsynligvis haft samme form, men midterpillen er senere bortbrudt formentlig ved indhejsning af en klokke.

I den sydlige del af stokværket er til beskyttelse af tårnuret indsat et *urkammer* af brædder, til hvilket der er adgang fra østsiden. Kammeret er opført 1936 i forbindelse med Bertram-Larsens arbejde med tårnuret (jf. s. 4639).⁴² Et *urkammer* nævnes i kirkens protokol 1881, da 'Urhoufoueralet må frigøres for klokkestolen'.⁹

Tårnets kamtakkede nordre gavltrekant (jf. fig. 11d, 12 og 17) har i tagfodshøjde en frise af aftrappede rombefulde blændinger, hvorover to savtaksfriser. Herover to fladbuede glamhuller i spidsbuede spejl. På begge sider af glamhullerne en frise af kvadratiske blændinger adskilt af lodretstillede løbere, hvorover to savtaksfriser. Over åbningerne er i midten en høj, slank, spidsbuet blænding og på begge dens sider en blænding med kvartcirkelstik. I hver anden kamtak en lille cirkelblænding.

Den søndre, ligeledes kamtakkede gavl (jf. fig. 1, 11a og 28), der er noget mere ombygget, har i gavlfodshøjde en tre skifter høj båndblænding, som i midten er afbrudt ved opsætning af et ur (s. 4639). Herover en savtaksfrise, hvorover to glamhuller som i nord, men her i hvert sit, formodentlig ommurede, tilspidsede spejl. Midt herover en lav, spidsbuet blænding. På begge sider af glamhullerne en blænding med kvartcirkelstik. De ommurede kamtakker har cirkelblændinger i nederste og næstøverste tak. Tårnets tagværk er dendrokronologisk dateret til o. 1468 (jf. s. 4606 og dendrokronologisk undersøgelse s. 4609), hvilket må formodes at være tidspunktet for tårnets opførelse.⁴³

Et *trappehus* er tilføjet nær tårnets sydøsthjørne (jf. fig. 11a og 28). Det er opført af munkeskifte over en næsten jorddækket syld. Syd-murene afsluttes foroven med en falsgesims, og

Fig. 19. Korets gav (s. 4595) med messekløkkespjir (s. 4595). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Gable of the chancel with mass bell spire.*

Fig. 20. (†)Vindue (s. 4594) i langhuskorets østgavl. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – (†)Window in east gable of nave-chancel.

bygningen afdækkes af et pulstag. I øst og vest en lille kvadratisk glug i gavlfodshøjde. Adgangen er ad en fladbuet, falsat dør på sydsiden. Det indre er muret udelukkende af bindere og det har en halvstens retkantet spindel; overdækningen er aftrappet af sten på fladen, dog er der tøndehvælv det sidste stykke op til en døråbning, der er råt hugget igennem sydmuren ind til mellemstokværket (fig. 93 og jf. s. 4592). Ved en synsforretning 1756 beskrives trappehuset som værende i slet forfatning, 'Den 'pille', hvorigennem opgangen til tårnet sker, er revnet og gået fra tårnet', og 'stentrappen til tårnet er ganske forslidt'.²²

Et langhuskor erstattede i senmiddelalderen det oprindelige $\dagger$ kor. Koret er opført af munkesten i munkeskifte over genanvendte sokkelkvadre og kampesten fra det romanske kor. Langmurene af-

sluttes foroven af en dobbelt falsgesims i nord og en tredobbelt i syd. I korets østmur et fladbuet (†)vindue, der indadtil er dobbeltfalsat i siderne – den inderste helstensdyb – og med en enkeltfals i bunden (fig. 20).⁴⁴ Over sydsidens nuværende vinduer (s. 4603) anes spor af højsiddende, fladbuede $\dagger$ vinduer.

Koret var fra opførelsen planlagt med hvælv, hvilket giver sig til kende ved spor af et muret hvælvvederlag i østmuren, nu tydeligst i nord. Korets nuværende ottedelte hvælv er enten oprindelige, opført efter lidt ændrede dispositioner, eller eventuelt indføjjet kort efter korbygningens fuldførelse.

De to hvælvfag bæres af piller og skjoldbuer. Pillerne i hjørnerne er kraftige og retkantede, de vestre nu dækket af en senere forstærkning (s.

Fig. 21. Korets sydøstre hvælvpille (s. 4595) med niche. Foto Arnold Mikkelsen 2017. –Southeastern vault pillar of chancel with niche.

Fig. 22. Hvælvet i det østligste fag (s. 4595). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Vaulting in the easternmost bay.*

4602), mens de mellemfaldende piller, der ligeledes stort set er skjult af senere forstærkninger, er dobbeltfalsede med skråt forløbende, to skifter høje kragbånd. I den sydøstre pillers vestside ses en lille, spærstikafdækket niche, der måler 38×22 cm. Den er 30 cm dyb og anbragt 69 cm over nuværende gulv. Skjoldbuerne i nord og syd er spidse og helstensdybe, mens den ligeledes spidse bue i øst er halvanden sten dyb. De to fag adskilles af en spids, helstensbred gjordbue, og en tilsvarende bue i vest er formentlig tænkt som gjordbue mod en samtidig planlagt overhvælving af skibet (s. 4598). I begge hvælv markeres kapperens vederlag af et let fremspring. Det østre hvælv er otte-delt med en muret topring (fig. 22); ribberne er halvtstens retkantede, de to vestre diagonalribber dog kvartstensbrede forneden. Omkring toppen er kvartstens biribber, der tilsammen udgør en sekstenkant. Biribberne er muret af bindere, der er gennemgående og ses som overribber på hvælvet overside (jf. fig. 32). Flere af kapperne har i

toppen tilmurede *klokkerebshuller*. Hvælvet er ved en kalkmalet indskrift dateret til 1514 (s. 4612). Det vestre hvælv er ligeledes otte-delt med retkantede halvtstensribber, dog er diagonalribberne kvartstens forneden.

Den kamtakkede østgavl (fig. 11b og 19) prydes i gavlfodshøjde af en frise af rektangulære blændinger adskilt af lodretstillede løbere, der springer let frem i forhold til murflugten, hvorover en savtaksfrise. Såvel friserne som den nedennævnte udsmykning på gavltrekanten er afbrudt på midten af det senere opførte messekløkkespirt (jf. ndf.). Gavltrekanten prydes nu af to spidsbuede blændinger på hver side af messekløkkespirtet; den inderste i syd er formentlig ændret i bredden.⁴⁵

Et stort *messekløkkespirt* er opført ved korets østende (fig. 19). Det er yngre end langhuskoret, idet det indvendig hviler på konsoller, der tydeligvis er opbygget i en gennembrydning af gavlen (fig. 23), ligesom det dækker for gavlens oprindelige vindue (jf. ovf.).

Fig. 23. Messeklokkespirets (s. 4595) sammenstød med korgavlens (s. 4595). Foto Arnold Mikkelsen 2017.
– Meeting point of mass bell spire with chancel gable.

Fig. 24. Messeklokkespirets indre (s. 4597). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Interior of mass bell spire.*

Den murede underdel er fornedet rektantet og springer ca. en meter frem for korgavlen; østsiden prydes af to relativt lave højblændinger, der foroven er afrappede, hvorover en dobbelt savtaksfrise på de tre frie sider lidt over korets tagfodshøjde. Herover en halvstens skråt affaset tilbagetrækning af murflugten. Nær korets gavltop overgår det med skråt affasede hjørner til en regelmæssig ottekant. Dennes bredde indskrænkes yderligere ved tre tilbagetrækninger af murflugten i højde med korets tagrygning. Messeklokkespiret afsluttes foroven med en tredelt falsgesims, hvorover et spånklædt spir (s. 4607).

Messeklokkespirets ottekantede indre (fig. 24) er tilgængeligt fra korets loftsrums ad en fladbuet, falset døråbning, der har tærskel omtrent i højde med toppen af korets østre skjoldbue. Ca. en meter over dørens stik er skakten afstivet ved et tømret kryds af egetræ, der er tappet ind i en indmuret, polygonal rem.⁴⁶

Et $\dagger$ sakristi opførtes ved korets nordside. Det nævnes kort hos biskop Jacob Madsen.¹³ I en beskrivelse af kirken 1755 ved sognepræst H. Z. West omtales det som nedrevet efter Svenskekrigene, idet svenskerne skulle have taget blyet fra dets tag (jf. s. 4609). Præsten omtaler endvidere en halvt opmuret dør bag skriftestolen, der skulle have ledt dertil.¹⁵ Døren dækkes nu formentlig på indersiden af det der indmurede gravminde (jf. fig. 83 og s. 4649); på ydersiden er den skjult bag den senere kraftige forstærkning af nordmuren (s. 4602).

Et våbenhus (jf. fig. 1 og 11a) opførtes ud for skibets oprindelige syddør. Bygningen er opført af munkesten i munkeskifte over et fundament af kamp. Langmurene afsluttes foroven af en dobbelt falsgesims. På begge sider af den ombyggede dør er savtaksfriser, ligesom den kamtakkede gavlen også prydes af korte savtaksfriser og i øvre del har en lille, uregelmæssig rund blænding. Et lille rundbuet, udvendigt fals (†)vindue midt i vestre flankemur står tilmuret i lysningen (fig. 25 og 94).⁴⁷ Våben-

husets indre er overdækket af et fladt bræddeloft med fritliggende bjælker, men loftet har tidligere været placeret 88 cm lavere, således at der har været et relativt højt styrtrum. I murværket ses tydelige udhugninger (jf. fig. 94), der har gjort det muligt at hæve loftsbjælkerne uden at oversave disse.

Skibets hvælv. Skibets to fag hvælv er ottedelte og bæres af piller og skjoldbuer. I øst bæres hvælvet af en gjordbue, der formentlig er opført samtidig med langhuskoret. I vest bæres det af en helstensdyb, spids skjoldbue, der hviler på to rå udformede konsoller af granit, som er hugget ind i hjørnernes murværk. De to fag adskilles af en spidsbuet, helstensbred gjordbue, der hviler på dobbeltfalsede piller med skråt forløbende, tre

skifter høje kragbånd. I begge hvælv markeres kappernes vederlag af et let fremspring. Ribberne er halvstens, diagonalribberne dog kvartstens forneden. I det østre hvælv er (mindst) tre *klokkerebshuller* (jf. †tagrytter, s. 4607).

Fra skibet var adgang til kirkens loftsrum ad en usædvanligt placeret luge i vest umiddelbart over arkaden til vestforlængelsen (fig. 13 og 26). Lugen er indføjet under spidsen af den vestre skjoldbue i en lukkemur, der er nødvendiggjort af den store højdeforskel mellem hvælvene i vestforlængelsen og i skibet.

En *støttepille* på korets nordøstre hjørne kan indeholde rester af en middelalderlig forgænger (sml. s. 4611).

Fig. 25. (†)Vindue (s. 4597) i våbenhusets vestre flankemur. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – (†)Window in the western flanking wall of the porch.

Fig. 26. Det oprindelige skibs vestre hvælv med $\dagger$ luge (s. 4598, jf. fig. 13). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Western vault of the original nave with $\dagger$ hatch (cf. fig. 13).*

Fig. 27. Det romanske skibs indre, østre fag set mod nord. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Interior of the Romanesque nave, east bay looking north.*

Fig. 28. Tårn (s. 4588) og trappehus (s. 4592) set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Tower and stairwell seen from the south east.

Eftermiddelalderlige ændringer og reparationer. Tårnets *klokketvist* (fig. 1, 11c, 16 og 28) er næppe tilføjet meget senere end 1500-tallets midte. Den østre kvist har to fladbuede glugger, flankeret af højrektangulære blændinger, mens en tilsvarende blænding med aftrappet overkant ses nærmest gavlen i hver af flunkerne. Gavltrekantenen er etagedelt ved afrundede kordongesimser og prydes af tre rundbuede gavlafslutninger med tilsvarende formede blændinger. Midt i gavlen er en lille rundbuet glug. Det spinkle murværk er blot halvanden sten tykt forneden og en sten i gavlen og flunkerne, der hviler på oversiden af de tilstødende spær. Den vestre kvist, der præges noget af senere ommuringer, har identisk udformning, blot mangler gavlens rundbuede glug.

Kvistenes karakteristiske gavlform kendes fra en række bygninger, opført i Christian III's tid. Dels kongens egne byggerier på Koldinghus (*DK Vejle* 925, fig. 5) og Nyborg, dels kongens kansler Johan Friis' pragtgavle på Hesselagergård og sognekirken i Hesselager (Gudme Herred, Svend-

borg Amt).⁴⁸ Gavltypen kendes også fra tårnet på Middelfart Kirke (s. 2275).

Kirkens tilstand omtales flere gange i 1600-årene som meget slet.²¹ Ved synet 1702 nævnes, at kirken var blevet repareret på både tag og bygning og derfor befandt sig i god stand.²¹ Allerede 1721 var der igen beklagelser over kirkens dårlige forfatning,²³ og i 1750'erne er tilstanden meget dårlig. Synsforretningen 1756 nævner således, at vinduerne måtte have nye ruder, gulvene var vanskelige at betrede, hvælvingerne var nogle steder revnede forårsaget af tagets brøstfældighed, våbenhuset var så brøstfældigt, at 'det flyder med vand i regnvejr, bjælker og mur har taget skade af huller i taget, og udvendigt er et stort hul i murværket', tårnet var i en slet tilstand, ligesom kirkens støttestøtter, der var delvist nedfaldne.²² 1766 var situationen så ringe, at menigheden ville skrive til kirkeejeren baron Brockdorff herom,⁴⁹ og kirken blev herefter tilsyneladende istandsat, bl.a. ved udskiftning af tagbeklædningen (jf. s. 4610). Igen i begyndelsen af 1800-årene var der

Fig. 29. Langhuskoret nordøsthjørne med forstærkning (s. 4602) og piller (s. 4611) set fra nord. Foto Arnold Mikelsen 2017. – *Northeastern corner of nave-chancel with reinforcement and pillars seen from the north.*

beklagelser over kirkens dårlige tilstand, herunder svaghederne ved korets hvælv (jf. ndf.).

En omfattende *forstærkning af korets hvælv* fandt sted o. 1821. I kirkerummet indesluttedes korets hvælvpiller midt på langvæggene og ved de vestre hjørner i nye, kraftige, retkantede piller, hvorover en undermuring af gjordbuerne. På den vestre forstærkningsbue ses på forsiden umiddelbart over kragbåndene (fig. 30-31) en bladranke i gips, hvori er anført henholdsvis »Anno« (syd) og »1821« (nord), ligesom kragbåndene prydes af nedhængende 'kvaster' i gips. Alle fire piller har kraftigt profilerede, flerleddede kragbånd.

I loftsrummet er hvælvenes to gjordbuer forstærket ved massive kontramureringer med små, gule teglsten omkring toppen (fig. 32). Den kraf-

tige, udvendige forstærkning af korets nordmurs østre fag må sandsynligvis også tilhøre dette arbejde, og det kan også gælde forstærkningen af den nordøstre hjørnepille samt pillen mellem nordmurens andet og tredje fag. Forstærkningerne og den nævnte pille er opført af tegl af normalformat.⁵⁰ Arbejdet har sandsynligvis strakt sig over flere år, da der endnu 1825-27 og 1834 omtales revner i korets hvælv.²²

Ved synet 1838 nævnes, at en påtrængt hovedreparation var påbegyndt, om end det er tvivlsomt, hvor omfattende den blev, da synet 1840 påtalte, at ældre mangler ikke var afhjulpne, og Danske Kancelli truede kirkeejeren med retssag, hvis ikke de af synet udsatte mangler var blevet udbedret inden det næste år.²² Ejeren bad 1841

Fig. 30-31. Forstærkede piller i koret med udsmykning og datering »1821« (s. 4602). 30. I nordsiden. 31. I sydsiden. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Reinforced pillars in chancel with decoration and dating »1821«. 30. North side. 31. South side.

Fig. 32. Forstærkning fra 1821 (s. 4602) samt langhuskorets østre hvælv med overribber (s. 4595). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Reinforcement from 1821 and eastern bay of nave-chancel with upper ribs.

kancelliet om udsættelse til juni 1842 af de påtalte mangler.⁵¹ Nogle af manglerne blev tilsyneladende afhjulpet,⁵² men allerede 1845 truede Danske Kancelli på ny med søgsmål,²² hvorefter kirkeejeren formodentlig har opfyldt sin forpligtelse, da kirken de følgende år synes i nogenlunde stand.

En ommuring af våbenhusets sydøstre hjørne planlagdes 1877, men var endnu ikke udført 1879, hvor det det tillige anbefalede at ommure gavlen helt eller delvist.⁵³

Ved det ekstraordinære syn i forbindelse med kirkens overgang til selveje 1911 fandtes kirken i forsvarlig stand.⁹

En omfattende istandsættelse 1929-40 omhandlede hovedsagelig kirkens inventar, men også en hovedreparation af taget.⁹

Endnu en hovedreparation indledtes 1968 og forløb i en årrække herefter.⁴² I august 1977 blev kirken genåbnet efter i en periode at have været lukket på grund af større istandsættelser, hovedsagelig af kirkens inventar, men også af reparation af flere af hvælvene.⁴² Forstærkningen på nordsiden

af korets østre fag fik 1989 nyt fundament af beton.⁹

Døre. Den fladbuede overdækning over skibets oprindelige syddør er en senere ændring, der kan være udført, da dørens fløje efter 1874 ændredes til at åbne udad.⁵⁴

†*Døre.* Hvornår den nu atter tilmurede dør i tårnets vestmur er indsat, vides ikke, men den omtales som åben i 1755 og 1772.⁵⁵ Ifølge kirkeprotokollen 1877 skulle murværket under tårnets vestvindue ommures; døren må derfor være tilmuret tidligere end dette år.⁹

Vinduer. Kirkens nuværende støbejernsvinduer blev indsat over en årrække fra 1887 til o. 1891.⁵⁴ Våbenhusets østvindue må være indsat efter 1836, da synet dette år påtalte det manglende vindue.²² Trævinduet her istandsattes med nye hængsler og beslag 1902.⁹

†*Vinduer.* Ved synet 1721 nævnes, at vinduet ved prædikestolen var blæst ud.²³ I 1756 påtaltes, at de fleste vinduer især på nordsiden behøvede nye ruder.²² Nye, 'blanke' vinduer ønskedes ind-

sat 1804, da de gamle lignede dem 'man bruger på de uværdigste steder'.²² Ved synet 1825 krævedes, at det halve vindue lige for alteret i enden af kirken, dvs. det østre vindue i korets sydside, skulle indsættes af samme størrelse, som det førhen havde haft.²² Kravet gentoges de følgende år, indtil det synes udført 1828.²² Et vindue i tårnets vestside, der må være indsat i stedet for ovennævnte dør på dette sted, omtales 1877.⁵⁴

Gulve. Skibets gulv er siden o. 1883 af diagonalstillegte gule og grå kvadratiske fliser; året efter lagdes tilsvarende fliser i koret.⁵⁴ I tårnrummet er nye gule og grå teglfliser, svarende til korets og skibets midtergang, lagt i 2007; i stolestaderne bræddegulv, senest fornyet 2007.²⁸ Våbenhusets gulv har gule teglsten, lagt i sildebensmønster, ligeledes senest fornyet 2007.²⁸

†*Gulve.* Ved en synsforretning 1631 omtales gulvet i kirken som meget ujævnt og bestående

af 'nogle gamle stykker mursten'.²¹ Endnu 1664 omtales det som sunket mange steder.²¹ Gulvet i stolestaderne 'på karlesiden' omtales 1676 som sunket og skulle fyldes op og beklædes med deller 'som det er sket nogle steder i kvindestolene'.²¹ Gulvet i stolestaderne var 1756 i så dårlig stand, at det var 'vanskeligt at betrede for gamle folk'.²² Ved en synsforretning 1805 omtales gulvet som værende i dårlig forfatning.²² Efter et syn 1812 blev det besluttet at omlægge gulvet såvel i koret som i skibet med sten.²² Fra denne belægning hører muligvis løse kvadratiske fliser (fig. 96), nu på våbenhusets loft, der er stemplede »H H. Dithmer/ Rennberg«. Beslægtede fliser genfindes i Stubberup Kirke (jf. s. 4744). Gulvet i stolestaderne var 1821–22 forrådnede flere steder,²²

af 'nogle gamle stykker mursten'.²¹ Endnu 1664 omtales det som sunket mange steder.²¹ Gulvet i stolestaderne 'på karlesiden' omtales 1676 som sunket og skulle fyldes op og beklædes med deller 'som det er sket nogle steder i kvindestolene'.²¹ Gulvet i stolestaderne var 1756 i så dårlig stand, at det var 'vanskeligt at betrede for gamle folk'.²² Ved en synsforretning 1805 omtales gulvet som værende i dårlig forfatning.²² Efter et syn 1812 blev det besluttet at omlægge gulvet såvel i koret som i skibet med sten.²² Fra denne belægning hører muligvis løse kvadratiske fliser (fig. 96), nu på våbenhusets loft, der er stemplede »H H. Dithmer/ Rennberg«. Beslægtede fliser genfindes i Stubberup Kirke (jf. s. 4744). Gulvet i stolestaderne var 1821–22 forrådnede flere steder,²²

Fig. 33. Kirken set fra nordøst. Foto u.å. I NM. – *The church seen from the north east.*

Fig. 35. Tårnets tagværk (s. 4606), set mod nord. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Roofing of tower looking north.*

1845 skulle det delvist repareres,²² og i 1870'erne gennemgik det større reparationer.⁵⁴ Bræddegulvet inden for knæfaldet var 1875 i så dårlig stand, at alteret (s. 4615) var sunket mod syd, så gulvet skulle repareres gennemgribende.⁵⁴ I forbindelse med at kirkens gamle døbefont 1882 blev genindsat i kirken (s. 4626), lagdes bræddegulv i den østligste del af nordsiden. I stolestaderne var 1883 stadig stengulv enkelte steder, men dette skulle da udskiftes med brædder.⁵⁴ I 1890'erne repareredes bræddegulvet i stolestaderne ad flere omgange, idet det var blevet angrebet af svamp.⁵⁶ 1953 og igen 1964 var der planer om at udskifte bræddegulvet ved døbefonten,⁹ men det blev først gennemført 1966, hvor der ved den forudgående undersøgelse fandtes mønter m.m. (s. 4578).²⁸

†*Lofter.* Ved synsforretningen 1664 var våbenhusets loft forrådnet og måtte fornyes.²¹ Ved synet 1805 omtaltes, at loftet over våbenhuset burde omlægges.²² Ifølge kirkens protokol 1877 skulle loftet atter fornyes.⁵⁷

1756 nævnes, at tårnets loft var meget brøstfældigt. Manglen synes ikke udbedret, da den blev gentaget 1771.⁵⁸ 'Loftet under begge klokkerne skulle fornyes' 1875; dette var endnu ikke gennemført 1880.⁹

Tagværker. Langhusets tagværk er nyere; dog indgår en hel del genanvendt tømmer (jf. ndf.).

Våbenhusets tagværk består af fem spærfag med hanebånd, spærfodder og korte, lodrette spærstivere. Tagværket er uden tvivl middelalderligt, men kan ikke dateres (jf. dendrokronologisk undersøgelse s. 4609).

Tårnets tagværk (fig. 35) består af syv spærfag med to – begge meget højsiddende – hanebånd og krydsbånd samt relativt høje spærstivere i bindbjælker, hvoraf nogle er kappet. Tagværket er nummereret fra nord mod syd med trekantstik i vest (fig. 36) og streknumre i øst. Andet spærfag er intakt, syvende spærfag stort set intakt, dog er vestre spær udskiftet. De øvrige fag har en del udskiftet tømmer. Tagværket er dateret til o. 1468 (jf. dendrokronologisk undersøgelse, s. 4609).

Fig. 36. Tårnets tagværk (s. 4606), eksempel på nummerering (s. 4606). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Roofing of tower, example of numbering.*

†*Tagværker.* I skibets nuværende tagværk indgår en del genanvendt egetømmer (jf. ovf.). I alt fald et af spærene har langs den ene kant en række huller med trænegler (fig. 37), og et andet har et ovalt hul (til et skråbånd) med en isiddende nagle (fig. 38). De stammer fra ældre tagværker muligvis over kirken, og førstnævnte huller kunne have været anvendt til et stråtag.⁵⁹

Klokkestolen til to klokker er nyere, af eg, med en del genanvendt kraftigt tømmer. 1881 skulle klokkestolen afkortes og fæstnes til bjælkerne.⁹

Messeklokkespirets *spirkonstruktion* er rejst omkring en kongestolpe, der bæres af et 'kors', indlagt i murværket (jf. fig. 24). Det slanke spir er opskalket ved foden.

Ved en synsforretning 1631 trængte »enn Spitz« til reparation, 1664 manglede en jernstang i spiret; da denne 1676 stadig manglede, blev det nævnt, at den muligvis var fjernet under krigen.²¹ Igen 1756 omtales spiret i dårlig forfatning, for 'spiret er i fare for at styrte, da bjæl-

ken på kirkeloftet, hvorved jernankrene bindes, er gået midt over'; og blytaget var brøstfældigt (jf. s. 4609).²² 1826 var stolen, hvor jernstangen, som gik op i spiret, var fastgjort, rådden.²² Såvel murværk som træværk og vindfløj er restaureret 1993.⁶⁰

Vindfløj. Den meget høje fløjstang (jf. fig. 19), der senest er fornyet 1993, har på den nederste del fire svungne jernbøjler og afsluttes foroven med et kors.³¹ Den bærer en vindfløj med udstanset årstal »1992«.

†*Tagrytter med spir.* Ifølge biskop Jacob Madsens beskrivelse 1589 havde kirken da, ud over det store messeklokkespir i øst, også »1 lidet mit«, og det optræder også på hans skitse af kirken (fig. 87). Spiret var helt eller delvist tækket med bly. Det har formentlig ikke været i særlig god stand, da han oplyser, at der var to små klokker i spiret (jf. s. 4625), men det »kand dem inthet bære«.¹³

I den ældste, bevarede synsforretning over kirken 1631 og de efterfølgende i 1600-tallet omta-

Fig. 38. Spær med ovalt hul (til et skråbånd) med en isiddende nagle (s. 4607). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Rafter with oval hole (for a cross-brace) with a remaining rivet.*

les tagrytteren ikke, om end mange andre enkeltheder nævnes i synene, og den er da formodentlig fjernet.

Dendrokronologisk undersøgelse. Der er i 2017 udtaget boreprøver af egetømmer i våbenhusets og tårnets tagværk.⁶¹ Af de fem prøver fra tårnets tagværk kunne fire dateres til o. 1468 (jf. ovf.). Våbenhusets to prøver kunne, på trods af at kerne-/splintvedgrænsen var bevaret, ikke dateres.

Tagbeklædningen er nu overalt tegl på nær messeklokkespirets, der i alt fald siden 1841 har været af spån og med blytop.²²

†*Tagbeklædning.* Kirkens tage var ved biskop Jacob Madsens visitats 1589 »tagt paa Synderside offuer alt met Bly oc det store Spyer, det lidet

Fig. 37. Spær i sydsiden i overgangen mellem skibets to fag, med en række huller med trænagler (s. 4607). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Rafter in the transition between the two bays of the nave, south, with a row of holes with wooden rivets.*

met Bly paa nordere Side ved Tornet, det andet met Holsten (minste met Fiele)«. ¹³

Ved en synsforretning 1631 var der bly på hele kirkens sydside og på noget af den nordre, men der skulle oplægges nyt bly, 1664 var taget såvel på kirkens sydside som tårnets bly 'fordærvet', og 1676 gentoges oplysningen om tårnets bly, der var 'meget brøstfældigt'.²¹ I 1700-årene synes våbenhusets tag at være af teglsten, idet der ved en synsforretning første søndag i fasten 1721 oplystes, at der på kirkens søndre og nordre side var afblæst bly, mens der var afblæst nogle tagsten af våbenhuset.²³ Af en kirkebeskrivelse ved sognepræst H. Z. West 1755 fremgår, at kirkens, tårnets og spirets tag var tækket med bly, mens våbenhusets bly skulle være stjålet af svenskerne, ligesom blyet fra tårnsakriet på nordsiden (s. 4597).¹⁵ Ved en synsforretning 1756 var blytaget på spiret, kirken og tårnet brøstfældigt.²² 1771 anmodede kirkejeeren Schack Brockdorff kongen om tilladelse til at udskifte blytaget med et tegltag. Han oply-

Fig. 39. Prospekt af kirken set fra sydøst ved Erik Schiødte 1884. I NM – View of the church from the south west, 1884.

ste, at taget for omkring 30 år siden var nedtaget og omstøbt, og pladerne da støbt meget tyndere end før, hvorfor de nu var i en meget dårlig stand.²² Ifølge en præsteindberetning efter 1772 fik ejeren dette år tilladelse til at udskifte kirkens tage med tegl.⁶² Ved visitatsen 1793 oplystes, at der manglede mange tagsten.⁴⁹ 1862 omtales fire tagrender, to på hver side af skibet.⁹

Kirkens *opvarmning* er siden 2007 et vandbaseret varmeanlæg, der ligesom forgængeren (jf. ndf.) også skulle forsynes fra den eksisterende fjernvarmetilslutning.²⁸

†*Opvarmning*. I kirkens protokol 1874 anførtes, at synet havde anbefalet, at man anskaffede to kakkellovne for at kunne opvarme hele kirken. Den ene skulle stå øst for den første pille mod nord i kirkeskibet; den anden øst for den tredje pille sammesteds. Til hver kakkellovn skulle opføres en skorsten, som skulle gå op igennem hvæl-

vingen og taget (jf. fig. 39 samt 11a og 11d).⁵⁴ Allerede tre år senere henstillede synet til kirkeejeren og brandtilsynet, at en forandring med hensyn til skorstenene måtte være fornøden, da skorstenene lå umiddelbart på hvælvingerne, hvilket vanskeliggjorde rensning af dem.⁹ En kulkasse, der var placeret i våbenhuset, ønskedes fjernet 1880.⁶³ 1901 blev det besluttet at anskaffe en ny kakkellovn og at føre skorstenen til denne 'op fra grunden af'.⁹ Året efter skulle der anskaffes endnu en kakkellovn af samme mærke og skorstenen føres op fra grunden.⁹ Spørgsmålet er, om man har anskaffet brugte ovne, da der er gentagne reparationer m.m. de følgende år. 1903 besluttedes det at male kakkellovne hvide, men dette var ikke udført året efter, da det afventede, at kakkellovne var repareret indvendig og samtidig var flyttet ud mod ydermuren.⁹ De nye skorstensrør var tilsyneladende ikke opsat forsvarligt, da der i

protokollen 1906 anførtes, at de skulle forbindes på forsvarlig måde med hvælvingen.⁹ Året efter skulle såvel skorstenspiberne som kakkelovnene istandsættes og kakkelovnsskærmene opmales.⁹ 1913 planlagdes at formure begge kakkelovne indvendig, men det var endnu ikke sket 1916.⁹ I forbindelse med den store istandsættelse af kirken 1929–40 (s. 4603) blev der installeret en kalorifer fra Hess' Fabrikker i Vejle.⁴² Den var placeret i nordsiden i skibets andet fag fra vest. Piben var placeret i tagrygningen (jf. fig. 6).²⁸ Skorstenen skulle repareres 1956.⁹ I 1965–66 betegnedes kaloriferen som defekt, og der blev indlagt centralvarme med en kedel anbragt i et kedelrum, der indrettedes som en tilbygning til en toilet- og tredskabsbygning, der var opført i forbindelse med ligkapellet (jf. s. 4581).⁶⁴ Skorstenen i kirken blev nedbrudt i sin fulde længde, og væg og hvælving blev repareret. Oliefyret blev udskiftet 1977.⁹ Anlægget blev 1994 tilsluttet fjernvarmeværk.²⁸

Belysning. Kirken fik indlagt elektricitet 1921.⁶⁵

†*Murbehandling.* I forbindelse med kalkning af kirken 1812 besluttedes, at bygningen skulle være hvidkalket fra omtrent to alen fra jorden; dog skulle 'karnisserne eller gesimserne' om vinduerne i kirken og lugerne i tårnet have en perleblå farve.²²

Som optakt til en planlagt istandsættelse og kalkning af kirken 1992, foretoges en ret vold-

som afrensning af murene, hvilket blev påtalt af Nationalmuseet.³¹ Ved de efterfølgende undersøgelser påvistes, at der udover hvidtekalk også har været anvendt en rød kalk. Om der har været tale om en staffering omkring visse af de arkitektoniske detaljer kunne ikke konstateres ud fra de fragmenter, som kunne iagttages.⁶⁶

Kirken har adskillige *støttestøtter*. Langhuskoret har to piller på nordsiden (jf. s. 4602) og på sydsiden tre, hvoraf den østligste er diagonalstillet. Fire piller på tårnets nord- og sydside, der omtales som brøstfældige 1664, er formentlig identiske med tårnets oprindelige lisener (jf. s. 4588).²¹ Også 1756 var deres tilstand dårlig.²² Den kraftige forstærkning af tre af disse samt to nye piller i vest kan ikke dateres nærmere, men må være ældre end 1874, hvor sidstnævnte skulle repareres.⁵⁴ Langhusets nordøstre pille ommuredes 1881.⁶³

Fortov. Et fortov i en bredde af omtrent tre alen og med rendesten skulle 1877 lægges fra kirkens sydøstlige hjørne langs med den nordre side.⁹ Året efter skulle brolagt fortov og rendesten i en bredde af tre alen lægges langs med kirkens søndre side.⁹ I årene 1913–16 omlagdes fortovet med cement.⁹ Det fjernedes 1968 omkring kirken, hvor der i stedet lagdes dræn, som også blev lagt omkring våbenhuset 1979.⁹

Et *halvtæg til brandredskaber* skulle 1916 have nye tagsten.⁹

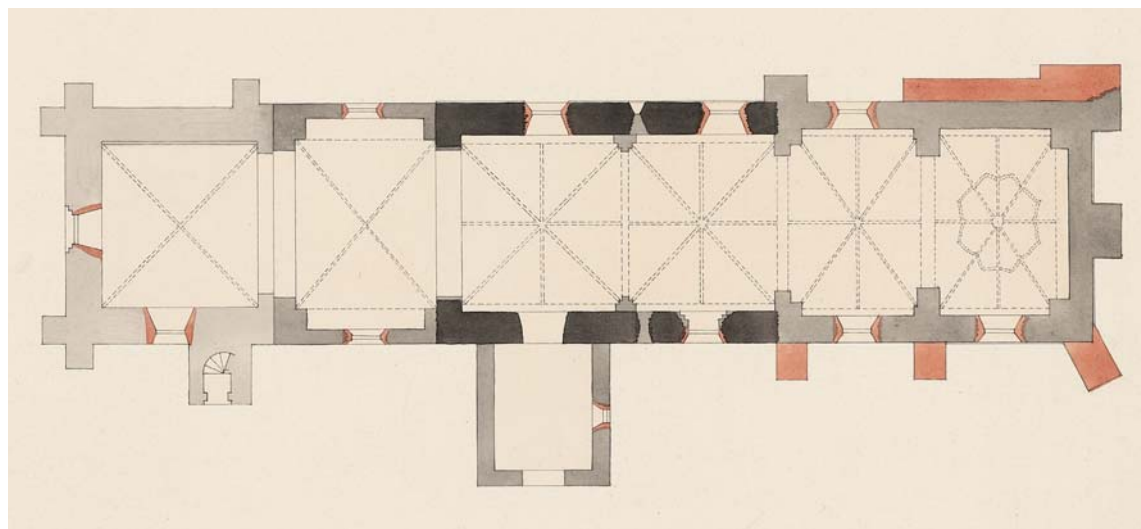

Fig. 40. Plan. 1:300. Målt og tegnet af Erik Schiødte 1884. I NM – Plan.

Fig. 41. Vie Kors og datering »1517«, kalkmaleri i korets østkappe (s. 4612). Foto Arnold Mikkelsen 2017.
– Consecration cross and dating “1517”, wall painting in east severity of chancel.

KALKMALERI

1977-78 afdækkede og restaurerede man senmiddelalderlige udsmykninger og eftermiddelalderlige indskrifter.

Af de *senmiddelalderlige kalkmalerier* er udsmykningen af tårnets hvælv ældst. Bemalingen med rødt og gråt er udført o. 1480-1500 og skyldes samme malere som i Brylle (s. 3323).⁶⁷ Den omfatter fire forskelligartede rosetter i kapperne, sparrer på ribbernes undersider og cirkelindskrevet ribbekryds. Alle rosetter (jf. fig. 43) er i udgangspunktet passertegnede cirkelkors inden for dobbelte cirkelslag, der udfyldes enten af tovsnoning, zigzagstriber eller fladedækkende farve. Heromkring løber borter, dels bestående af gulgatahøje og korsbærende trekanter, dels af små hel- og halvcirkler. Langs den søndre skjoldbue desuden en bort med korsbærende trekanter og spirlignende ornament. Til denne udmaling hørte formentlig også en $\dagger$ hvælvudsmykning i skibets 2. fag (ndf.).

Den lidt yngre udsmykning i korets østfag, også med rødt og gråt, dateres 1517 ved en minuskel-

indskrift i østkappen: »mdxvii« (jf. fig. 41). Her findes også et vie kors med tovsnoning og spiraller, der havde et $\dagger$ sidestykke på østmuren.⁶⁸ Sydligt i kappen ses to blomsterstængler, antagelig fra en vase, foruden rest af et bomærke. Der er ikke fundet bemaling i de øvrige kapper. Hvælvets horisontale ribber har tovsnoning, de øvrige plantestængler og rankeslyng (jf. fig. 22), ribbekrydset, seksbladet roset. Ornamenternes hvide flader udfyldes af prikker, et træk, der også karakteriserede de sparsomme rester af $\dagger$ hvælvudsmykning i skibets østfag (ndf.), der kan skyldes samme værksted. Arbejdet har tidligere været tilskrevet den såkaldte Træskomaler,⁶⁹ et værksted, der nu forsøges opløst i flere aktører, hvorved bemalingen lægger navn til 'Mesingeværkstedet'.⁷⁰ På sydvæggen desuden et indivielsekors (jf. fig. 42), diameter 56 cm, 188 cm over nuværende gulvniveau.

Østkappen i korets vestfag har Jesusmonogram med røde versaler foruden et sporelignende tegn, der måske er et bomærke.

Eftermiddelalderligt kalkmaleri. I våbenhuset, på østsiden af skibets syddør, er rester af en rød frakturindskrift: »(E)ssaie lvi cap. (Mit hus) skal kallis

itt (bedehu)s, aff alle folck« (Es. 56,7). Den kan være fra 1635 ligesom en $\dagger$ indskrift på den anden side af døren (ndf.).

O. 1664 er et draperi malet på tårnrummets nordvæg omkring Hans Krags epitafium (s. 4643, jf. fig. 78). Det er udført i mørkerødt med okkergule frynsekanter og sort skyggelægning.

$\dagger$ Senmiddelalderligt kalkmaleri. To ens passertegnede $\dagger$ indvielseskors af en anden type end korets (ovf.) blev 1977 fundet på nordmuren i skibets østfag og på sydturen i skibets midtfag.⁷¹ Samtidig fremkom 'sparsomme rester' af en ornamentalt udsmykning i skibets to fag, der tolkedes som ufuldendt arbejde,⁷² men hvis fragmentariske tilstand snarere skyldes senere reparationer af hvælvene (jf. s. 4601). Konservator Mogens Larsens beskrivelse af fragmenterne giver anledning til at formode, at der var tale om maleri fra forskellig tid af hhv. Mesingeværkstedet (skibets østfag) og Brylleværkstedet (skibets vestfag), der forestod maleri i hhv. korets østfag og tårnrummet: I skibets østfag peger en af konservatoren iagttaget prikudfyldning af ribbernes zigzagstriber i retning af Mesingeværkstedet.⁷² I skibets vestfag fandtes der passerrosen i ribbekrydset, mens tre ribber havde 'slanke trekantede afsluttet i kors og belagt med hvidt hjerte', en beskrivelse, der pe-

Fig. 42. Indvielseskors på korets sydvæg (s. 4612). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Consecration cross on south wall of chancel.

Fig. 43. Viekors i tårnhvælvets østkappe (s. 4612). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Consecration cross in east severity of tower vault.

ger i retning af Brylleværkstedet (jf. s. 3327 fig. 22).

$\dagger$ Eftermiddelalderligt kalkmaleri. En sort frakturindskrift på korets nordmur, der ikke kendes i afskrift, omhandlede ifølge Mogens Larsen et bispebesøg i kirken. Stilmæssigt lignende indskrifter fandtes på nordmuren i skibets østfag og på skibets sydvæg over døren.⁷² Sidstnævnte, der kendes i afskrift fra 1755, citerede Sl. 121,8 og daterer måske alle tre indskrifter til 1635:⁷³ »Deus ingressum, et egressum custodiat Anno 1635« (Herren bevare din indgang og din udgang, år 1635).¹⁵

Et ca. tre meter bredt $\dagger$ draperi i skibets midtfag omkring sydkappens midtribbe blev af Mogens Larsen opfattet som baggrund for prædikestolen (s. 4628) og dermed som vidnesbyrd om en tidligere opstilling af denne.⁷²

På våbenhusets vestvæg fandtes en $\dagger$ frise af ukendt art og alder.⁷²

I korets vestfags østkappe blev der o. 1850 malet et $\dagger$ draperi med fældede lanser og ordenstegn med Frederik VII's monogram (jf. fig. 81). Dette tjente som baggrund for en mindetavle over faldne i Treårskrigen (s. 4647).

Korets østvæg fik 1897 en dækkende grå $\dagger$ be-maling som baggrund for altertavlen (jf. fig. 81).⁹

Fig. 44. Kirkens indre set mod øst o. 1920. Foto i NM. – Interior of the church, looking east, c. 1920.

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste inventarstykke er den romanske døbefont. Fra den senere middelalder stammer dels et muret alterbord, dels et korbuekrucifiks og en klokke (nr. 1) støbt 1462 af mester Laurinsius samt gotiske alterstager med uidentificerede støbermærker. Rammen fra et (†)tårnur, tidligst omtalt 1589, er genanvendt 1936. Et alterbordspanel, der senest er opsat 1591, har bemalet tekstilimitation. Et (†)korgitter er opsat 1584 af samme snedker, som to år senere leverede præste- og degnestolene. Altertavlen er opstillet 1591, da håndværkere med tilknytning til billedskæren Jens Asmussen ombyggede en ældre fløjaltertavle og tilføjede et nyt topstykke i højrenæssancestil. Topstykket er det hidtil eneste eksempel på, at en altertavle kan sættes i forbindelse med Asmussen, der indtil videre kun er kendt som leverandør af prædikestole. Asmussen er samtidig tilskrevet prædikestolen fra 1594, der antagelig er anskaffet af Anne Hardenberg til Torslundegård (†1612).

Altersølvet er udført o. 1800 af Thorn Henriksen Schiellerup, Odense. En alterkande (nr. 1) af tin, med sidestykker i Dalby og Stubberup, er fremstillet 1803, men først anskaffet 1844. En klokke (nr. 2) er støbt

1832 af I. C. og H. Gamst, København. En pengeblok fra 1840 svarer til blokke i Dalby og Stubberup. Der findes to dåbsfade fra hhv. 1839 og 1884, førstnævnte anskaffet til en †døbefont af træ, sidstnævnte til den da genopstillede romanske font. Altersranken er ligeledes fra 1800-tallet. Stolestaderne opsattes 1894-96. Et sygesæt er anskaffet 1913, og et kirkeskib blev ophængt 1921. Altertavlens storfeltsmaleri fra 1928 viser Bispisningen i Ørkenen og skyldes Anna E. Munch, Frederiksberg. Det nuværende tårnur er opsat 1936 af Bertram Larsen ligesom urskiven, hvis drift dog er automatiseret. En oblatæske og en alterkande (nr. 2) er anskaffet 1971 fra F. Bratland. Orglet er bygget 2007 af P. G. Andersen & Bruhn.

Farvesætning. Stoleværk, paneler og korsranke står siden 1977 bemalet i en rosa tone med detaljer i perlegråt og mørkeblåt. Altertavlen har siden 1925 en genskabt broget renæssancebemaling, mens prædikestolen siden 1975 står helt i blankt træ.

Istandsættelser. Kirkerummet fik i 1580'erne en del nyt inventar i form af †stolestader, (†)korgitter samt præste- og degnestole, alt opsat af samme snedkerværksted, der også har virket i Dalby (s. 4697) og Stubberup (s. 4771). Ved sin visitats 1589 beordrede biskop Jacob Madsen den eksisterende katolske †altertavle

Fig. 45. Kirkens indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Church interior looking east.

fjernet, og to år senere opsattes en katekismusaltertavle af håndværkere med tilknytning til Jens Asmussen, der 1594 leverede en prædikestol. Farvearkæologiske undersøgelser af præste- og degnestolene kunne tyde på, at store dele af inventaret har stået med såkaldt snedkerstaffering, dvs. i blankt træ med sorte og forgyldte detaljer, mens prædikestolen tillige har fremvist indlagt træ i forskellige nuancer. 1600-tallets istandsættelser kendes ikke, på nær en overmaling af katekismusaltertavlen, der erstattede skriftsteder med figurmalerier. Det forlød 1760, at kirkeinventaret var 'sirligt malet'.⁷⁴ En lysegrå bemaling, der er konstateret på præste- og degnestole og formentlig har været ledsaget af forgyldning, kan stamme fra denne tid.

1850 fik 'træværket' ny bemaling,²² der må have omfattet en mahogniimiterende bemaling på stoleværket.⁷⁵ Alterskranken fik 1870⁹ en lysebrun egetræsådring,⁷⁶ der o. 1895 også blev anvendt på de nyopstillede stolestader.²⁸ 1908 påtænkte man at istandsætte altertavlen og prædikestolen (samt Hans Krags epitafium),³¹ hvad der først blev delvist realiseret 1925, da altertavlen blev restaureret af Poul Jensen, og prædikestolen blev nystafferet. Ved en indvendig istandsættelse 1930 blev det øvrige træinventar nymalet i gråbrunt med blå og lysegrå detaljer af Carl Petersen, Mesinge, under

tilsyn af arkitekt Knud Lehn Petersen.⁷⁷ Alterbordsforsiden, altertavlen og Hans Krags epitafium er senest restaureret 1970-71, prædikestolen med lydhyndel i 1972-75.⁴²

Alterbord, senmiddelalderligt, muret af munkesten på fundament af kamp, nuværende mål 208×77 cm, 96 cm højt; nyere bordplade af eg. En niche i sydsiden, 26×20 cm, 16 cm dyb, er åbnet 1925, da den fandtes tilmuret.⁷⁸ Bordet blev samme år reduceret knap en halv meter i dybden,³¹ idet det 1908 stod 'lige op til østvæggen' med en dybde på 122 cm;⁷⁹ nuværende afstand 75 cm.

En †(?)*helgengrav*, der 1925 blev fundet midt på alterbordets overside, var dannet af kantstillede munkesten.⁷⁸ Dens †(?)dæksten (sepulchralsten) af skifer, 24×20 cm,⁸⁰ havde indridset indskrift, der dog hverken blev dokumenteret eller tydet.⁷⁸ Dækstenen var indfældet i en fordybning på en †*bordplade*, der angiveligt havde samme alder som alterbordspanelet (ndf.).⁸¹

Et alterbordspanel (fig. 46) med tekstilimiterende, skabelonmalet udsmykning er næppe opsat senere end altertavlen 1591 og muligvis allerede i den seneste katolske tid. Forsiden, 216×95,5 cm, har tre rektangulære fyldinger, hvis glatte profillister som et gammeldags træk er udeladt forneden.⁸² For begge ender vidner 18 cm brede rammestykker med not og profilkant om tilsvarende afsavede, forsvundne kortsider. I fyldingerne er som efterligning af tekstilbrokade malet sort granatæblemønster på gullig bund, gentaget på det øvre vandrette bræt, over en bort af frynser i sort og hvidt. Rammestykkerne har et omtrent tilsvarende mønster i en anden falmet farve. Bemalingen, der er udført i tempera, har aldrig været overmalet.⁸³ Panelet er pga. bemalingen blevet dateret som samtidigt med altertavlens (ældre) storstykke eller til 1591, da altertavlen blev opsat (jf. ndf.).⁸⁴ Den noget arkaiske snedkermæssige konstruktion tyder dog på, at panelet ikke er frembragt af samme værksted, der tilføjede altertavlen nye dele i højrenæssancestil 1591 (jf. ndf.). Det er da formentlig ældre og muligvis fra den seneste katolske tid, idet der tidligere fandtes en $\dagger$ bordplade (ovf.) med dæksten til en helgengrav, som angiveligt havde samme alder som panelet.⁸¹

Altertdug, 1997, af hvid bomuld, med kors- og livstræsprydede kniplingsender, signeret »AH 1997«.

$\dagger$ *Alterklæder og -duge*. 1631 fandtes kun en gammel lærredsdug.²¹ 1676 anførtes såvel et alterklæde som en -dug at være kassabel.²¹ Et alterklæde af 'uldent tøj'⁵² udskiftedes 1862 med et nyt af silkefløj.⁹ Senere var der hyppigt behov for fornyelse.⁸⁵

Altertavlen (fig. 47-52) er opsat 1591 som en katekismusaltertavle, antagelig med udgangspunkt i en ældre fløjaltertavle, der ved opsætningen er ombygget med tilføjelse af jævnbredt postament og frise samt topstykke i højrenæssancestil. Detaljer på de sidstnævnte dele forbinder arbejdet med billedskæreren Jens Asmussen (jf. prædikestol s. 4628). Katekismusindskrifterne er for længst erstattet af billedligt indhold, i storfeltet Bispningen i Ørkenen, malet 1928 af Anna E. Munch, i sidefløjene figurmaleri fra 1635. På deres bagsider er oprindeligt maureskmønster. Rammeværkets staffering og samtlige indskrifter er rekonstrueret 1925 ved Poul Jensen.

Storstykket (280×197 cm) består af tre fløje med egetræspanel, der indrammes af glatte profillister, hvoraf $\dagger$ storfeltet dog er kasseret og erstattet af oliemaleri på lærred (ndf.).⁸⁶ De to

Fig. 46. Alterbordsforside, o. 1525-75 (s. 4616). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Communion table frontal, c. 1525-75.*

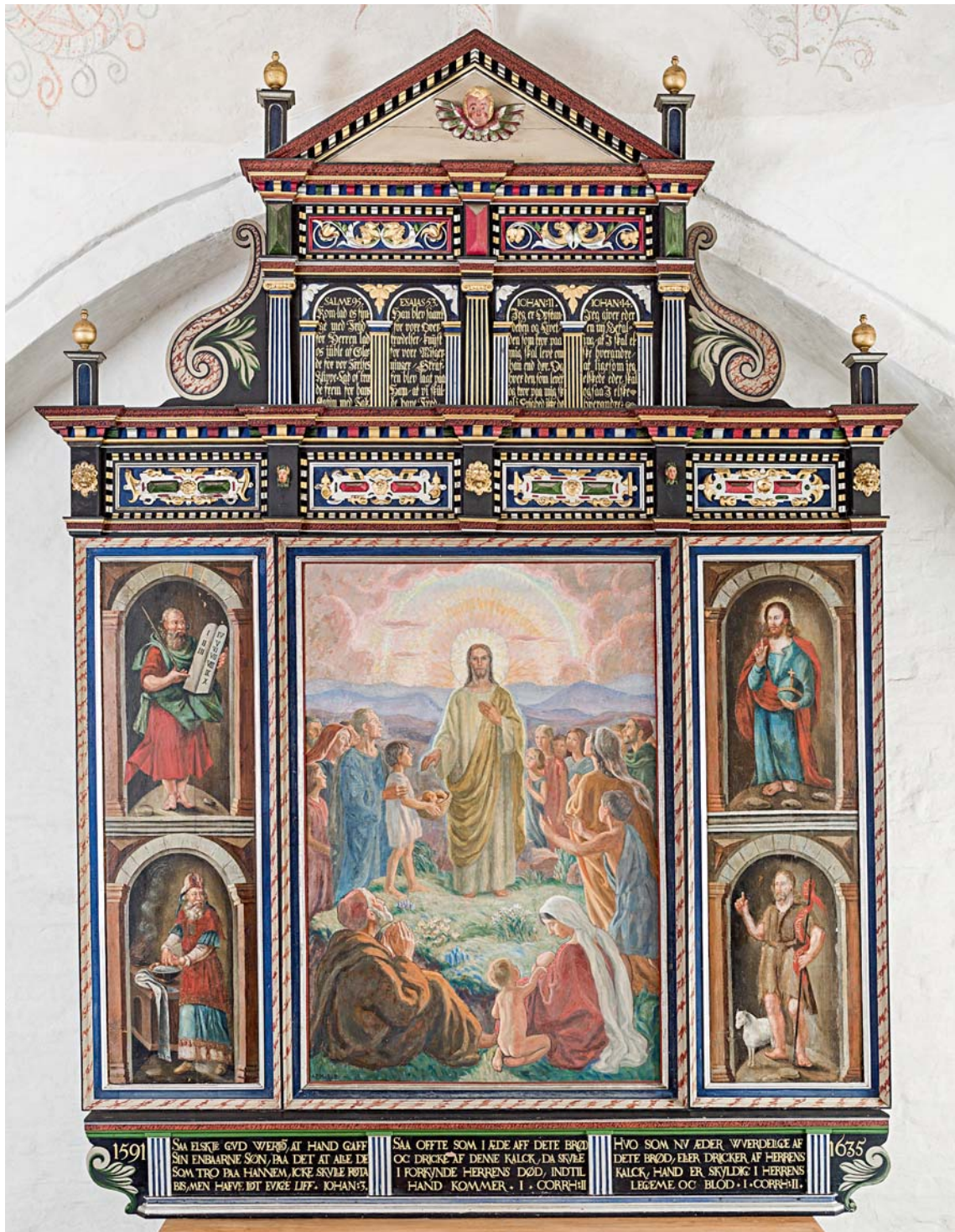

Fig. 47. Altartavle, en trefløjet altartavle ombygget 1591 (s. 4616), med storfeltsmaleri (Bespisningen i Ørkenen) fra 1928 ved Anna E. Munch og malerier fra 1635 i sidefelterne. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Altarpiece, three-winged, rebuilt in 1591 with large painting (*The Feeding of the Multitude*) from 1928 by Anna E. Munch and paintings from 1635 in the side panels.

Fig. 48. Altertavlen topstykke fra 1591, i frisen akantusornament med bladmasker (s. 4618, jf. fig. 47, sml. fig. 67). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Top piece of altarpiece from 1591, the frieze embellished with acanthus ornament with leaf masks (cf. fig. 47 and fig. 67)

yderfløje er nu fastgjort, men har oprindeligt kunnet lukkes foran storfeltet, hvad der fremgår af bagsidernes bemaling og lukketøj i form af øsken og spor efter en krog. Det lave postament har tre glatte felter flankeret af kannelerede lisener og udsavede småvinger. Frisens fire felter indeholder rulleværkskartoucher med rosetter og diamantbosses og kantes af tandsnit (med hulkel), gentaget på kronlisten. Dens fremspring prydes vekselvis af løvemasker og diademhoved. Topstykkets to fag indrammes af svagt fremspringende korintiske pilastre og rummer tvillingarkader med glatte arkadefelter, kannelerede pilastre, profilkapitæler og bladværk i sviklerne. De tandsnitskantede frisefelter viser et aksialsymmetrisk akantusornament med bladmasker (fig. 48) svarende til prædikestolens (fig. 67). Fremspringene prydes af diamantbosses. Trekantgav-

len prydes af et kerubhoved. Yderst står fornyede småspir med blændarkader, fra 1925, ligesom de udsavede topvinger.

Stafferingen af de arkitektoniske dele er udført 1925 som en rekonstruktion af den ældste, dækkende staffering, antagelig fra 1591. På storstykkets lister er gråt med rødlig marmorering samt blå og sølv, der også findes på postament, frise og topstykke sammen med sort, grønt og rødt, sidstnævnte desuden laseret eller med sort marmorering. Småvingerne er bemalet med akantusvolutter.⁸⁷

Fig. 49-50. Moses, Aron, Kristus og Johannes Døberen, malerier fra 1635 på altertavlen sidefløje (s. 4620, jf. fig. 47). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Moses, Aaron, Christ and John the Baptist, paintings from 1635 on side wings of altarpiece (cf. fig. 47).

Fig. 51. Maureskemonster på bagsiden af altertavlens søndre fløj (s. 4620, jf. fig. 47). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Moresco pattern on back of south wing of altarpiece (cf. fig. 47).*

Storfeltmaleriet fra 1928 er udført af Anna E. Munch i olie på lærred, lysmål 179×123 cm, og er signeret »AEM 1928« i nedre venstre hjørne.⁸⁸ Det viser Bispisningen i Ørkenen (Joh. 6,1-

15). Jesus er vist med kraftig glorie, stående på en græstue. Han omgives af de forreste af den tusindtallige folkeskare, deriblandt drengen, der fremrækker kurven med brød (og fisk). De varme, matte oliefarver efterligner freskomaleri, en teknik Anna E. Munch havde lært af Joakim Skovgaard.⁸⁹ Sidefløjenes figurmalerier fra 1635 viser hhv. gammel- og nyttestamentlige figurmalerier indrammet af rundbuede niches med kvadernurede bueslag båret af glatte pilastre: I nord Moses med lovens tavler (foroven) og den præsteklædte Aron ved altret (fig. 49), i syd Kristus med verdenskulden (foroven) og Johannes Døberen med lammet og fane med indskriften »ecce agnus dei« (Se, det Guds lam) (fig. 50). Under figurmaleriet erkendes overmalet frakturskrift, tydeligst ved Aron. På sidefløjenes bagsider findes et oprindeligt maureskmonster, malet med gult på sort bund (fig. 51), dog noget afskallet.

Postament- og topfelter har forgyldte *indskrifter* på sort bund, hhv. med versaler og fraktur. Postamentets udgøres af nyttestamentlige, nadverrelaterede skriftsteder: Joh. 3,16, 1 Kor. 11,26 og 1 Kor. 11,27. Topstykkets nordre del har gammeltestamentlige citater: taksigelsen Sl. 95,1-2 og Kristuspræfigurationen Es. 53,5, mens den søndre del citerer det opstandelsesdogmatiske Joh. 11,25 og kærlighedsbuddet Joh. 13,34. Indskrifterne er malet 1925 som gengivelser af oprindelige skriftsteder fra 1591. Yderst på postamentet er samtidig anført to forskellige årstal »1591« (tv.) og »1635« som en harmonisering mellem to dateringer fundet herpå.

†*Storfeltmalerier*. 1) (Jf. fig. 52), 1807, Nadveren. Maleriet, der var udført i olie på det oprindelige †storfelt viste Jesus og disciplene omkring et bredrektangulært bord; i forgrunden vandfad og kande. Rummet var draperet med gardiner og oplyst ved en olielampe hængende fra loftet. Den ældre bemaling var fjernet forud for maleriets udførelse. Forsvundet efter 1928 (jf. ndf.). 2) (Jf. fig. 44), 1863, Nadveren, udført af Christoffer Faber i olie på lærred som en lidt afvigende kopi efter hans maleri til Kerteminde Kirke (s. 1952).⁹⁰ Forsvundet efter 1925.

†*Indskrifter*. Tavlen havde ifølge Jacob Madsens beskrivelse 1592 nadverens indstiftelsesord på dansk og latin,¹³ hvilket formentlig også gjaldt

Fig. 52. Altartavlen med tilføjelser fra 1863 og oprindeligt $\dagger$ storfelt med sekundært maleri (s. 4620, jf. fig. 47). Foto Niels Termansen 1914. – *Altarpiece with additions from 1863 and original $\dagger$ large panel with secondary painting (cf. fig. 47).*

$\dagger$ storfeltet. Heraf anes frakturskrift endnu under sidefløjenes figurmalerier. På postamentets diminutive vinger konstaterede man 1925 dateringen »ANNO DOM 1591«, senere overmalet med dateringerne »ANNO 1635« og »Anno 1807«. ⁹¹ Topfelterne havde 1755 sekundære $\dagger$ indskrifter i form af Ap. G. 10,43, 2 Kor. 5,2, Joh. 8,12 og Luk. 19,10,¹⁵ mens postamentets indskrifter 1807 mo-

derniseredes i kursivskrift med ny ordlyd (jf. fig. 52).

Tilblivelse og istandsættelser. Biskop Jacob Madsen, der 1589 havde beordret den teologisk udtidsvarende senmiddelalderlige $\dagger$ altartavle (s. 4623) udskiftet med en ny, fandt ved sin visitats tre år senere »en smuk Taffle paa Alteret med Nadverens Indstiftelsesord paa Dansk og Latin«. ¹³ Den

Fig. 53. Altersølv, o. 1800, udført af Thorn Henrichsen Schiellerup, Odense (s. 4623). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Altar plate, c. 1800, by Thorn Henrichsen Schiellerup, Odense.

nye katekismusaltertavle var opsat 1591, et årstal, der som nævnt fandtes malet på postamentvingerne, men desuden er konstateret mere diskret bag på frisen: »(15)91«. ⁹² I tilknytning hertil fandtes uopløselige initialer »KM«, der var gentaget på topstykkets bagside. ⁹² Der kan have været tale om en håndværkersignatur, måske en maler? Detaljer i tavlens snitværk antyder en værkstedsammenhæng med den tre år yngre prædikestol, der er tilskrevet Jens Asmussen (s. 4628). Der er således nøje overensstemmelse mellem maskerne i akantusreliefferne på altertavlen (fig. 48) og på prædikestolen (fig. 67). ⁹³ Det er første gang, at Jens Asmussen kan associeres med en af de mange fynske altertavler fra tiden o. 1600, og han vil hermed forsøgsvis blive tilskrevet frise og topstykke. Storstykket synes derimod at være en lidt ældre fløjtavle, der ved genanvendelsen i Mesinge formentlig har fået fikseret de bevægelige fløje. Det er uvist, om der er tale om kirkens egen senmiddelalderlige altertavle eller en fløjaltertavle af den tidligreformatoriske type fra o. 1570-80 anskaffet fra en anden (ubekendt) kirke. ⁹⁴ Her må den i så fald være blevet tilovers o. 1590 som følge af anskaffelsen af en ny altertavle i højrenæssancestil. For at finde et eksempel på en sådan fornyelse behøver man ikke kigge længere væk end na-

bosognet Viby, hvis lutheranske fløjaltertavle blev udskiftet 1599 (s. 4551). ⁹⁵

Tavlen, der 1631 blev betegnet som 'ganske simpel og slet', ²¹ gennemgik fire år senere en istandsættelse, dateret ved malet indskrift »Anno 1635« på postamentvingerne. ⁹⁶ Da blev sidefløjenes katekismusindskrifter overmalet med de nuværende figurmalerier, mens konsekvensen for $\dagger$ storfeltet er ukendt. Muligvis var det også i samme forbindelse, at nye $\dagger$ indskrifter (jf. ovf.) blev malet i topfelterne. 1706 stod tavlen endnu med dateringen '1635'. ²⁷ Sognepræst H. Z. West skrev 1755 omhyggeligt postamentets og frisens indskrifter af, men omtalte ingen indskrift i storstykket, der da rimeligvis har stået helt med billedindhold, i så fald rimeligvis med Nadveren eller Korsfæstelsen i $\dagger$ storfeltet. ¹⁵ Den ældste staffing af tavlens ramme- og snitværk må derimod antages at have stået længe, idet sølvet var helt dekomponeret, inden den påførtes en overvejende hvidgrå staffing, som Poul Jensen daterede til o. 1760-70. ⁹⁷ Dette stemmer godt overens med en oplysning om, at tavlen 1756 var brøstfældig, og at nogle stykker af den var faldet ned, ²² muligvis topspir, der senere helt manglede. Tavlen istandsattes igen 1807, hvad der ligesom ved de forrige istandsættelser fremgik af $\dagger$ indskrift på postamentvingerne. Rammeværket nystafferedes da med hvidgult, blå og uægte forgyldning, mens det oprindelige $\dagger$ storfelt blev rensat for tidligere bemaling og fik et nyt $\dagger$ storfeltsmaleri (nr. 1) af Nadveren. Ved en privat synsforretning 1858 foranstaltet af kirkeejeren forlød det, at denne overvejede at anskaffe en ny altertavle, hvorved der måske blot sigtedes til et nyt altermaleri. ²² I forlængelse heraf påpegede synsmænd 1862 behovet for et nyt altermaleri, da det eksisterende ikke svarede til 'nutidens fordringer'. ⁹ Dette udbedredes 1863 ved indsættelsen af Christoffer Fabers $\dagger$ storfeltsmaleri (nr. 2), der atter viste Nadveren. ⁹⁸ Samtidig gennemgik tavlen en lettere ombygning med tilføjelsen af to vasebærende $\dagger$ frisøjler foran sidefløjene og små $\dagger$ volutbøjler (jf. fig. 52). ⁹⁹ Endelig blev tavlens rammeværk nystafferet ⁹ i gråtoner og gulbrunt med bronzeforgyldning, ¹⁰⁰ mens sidefløje og topfelter fik marmorering, sidstnævnte malet som nicher med gitterlåger (jf. fig. 52). Forud for istandsættelsen blev prisen for al-

termaleriet anslået til 200 rigsdaler og den øvrige istandsættelse til 50 rigsdaler.⁹ 1908 ønskede menigheden at restaurere altertavlen, hvilket imidlertid strandede pga. økonomi.⁷⁹ Konservator Niels Termansen fremsatte 1915 et urealiseret forslag om at kassere storstykket og udføre et nyt tredelt storstykke med søjler i overensstemmelse med topstykkets højrenæssancestil.²⁸ Tavlen er senest restaureret 1925 ved kirkemaler Poul Jensen. Han fjernede tilføjelserne fra 1863, herunder også Fabers $\dagger$ maleri, mens der udførtes nye topvinger og spir.¹⁰¹ Efter dokumenterede, farvearkæologiske undersøgelser blev rammeværket afrenset⁷⁵ og den ældste staffering genfremstillet sammen med de ældste indskrifter, mens sidefløjenes figurmaleri fra 1635 blev fremdraget. I forbindelse med istandsættelsen ønskede man at anbringe et nyt altermaleri, men da man afventede anskaffelsen af dette, opsattes som midlertidig foranstaltning et 125 cm højt nyromansk $\dagger$ krucifiks (jf. fig. 97), fra o. 1900, med forgyldt figur og sort korstræ, som tidligere var skænket af Frederik Adolf Nielsen, sognepræst 1904–17.³² Som baggrund for dette opsattes det oprindelige $\dagger$ storfelt, overmalet med en dækkende mørk farve (jf. fig. 97). Tre år senere

(1928) blev det nuværende storfeltsmaleri indsat og det ældre $\dagger$ storfelt fjernet.¹⁰²

Den senmiddelalderlige $\dagger$ højaltertavle fandtes endnu ved biskop Jacob Madsens visitats 1589. Dens hovedmotiv var kirkens værnehelgen Katharina af Alexandria, flankeret af to andre kvindelige helgener: »En slem Taffuel, S. Cathrines Billed paa oc 2 store Juduter hos«. ¹⁰³ Det vides ikke, om det fremstillede var udskåret eller malet. Bispens fandt, at tavlen skulle fjernes til fordel for en ny, hvad der skete 1591 (jf. ovf.).

Altersølvet (fig. 53) er udført o. 1800 af Thorn Henrichsen Schiellerup, Odense (o. 1744–1820).¹⁰⁴ Den 21 cm høje kalk har klokkeformet fod, cylinderskaf, rund knop med midtribbe og bæger med svagt udladende munding. Fodpladen bærer to ens stempler for guldsmeden (*Bøje* nr. 4176). Den tilhørende disk, tværmål 15 cm, har cirkelkors på fannen, to riller langs randen foruden to ens stempler for guldsmeden på bagsiden (*Bøje* nr. 4174).

$\dagger$ *Alterkalk*, 1584, skænket af kirkens værge, herredsfoged Rasmus Hjort ($\dagger$ 1611), jf. prædikestol, præste- og degnestole samt gravsten nr. 4. Knoppens seks rudebosses bar indskriften »ihesus« med minuskler eller fraktur. På foden fandtes latinske

Fig. 54. Oblatæske (s. 4624) og alterkande nr. 2 (s. 4624), begge anskaffet 1971 fra F. Bratland til minde om Mathilde Sørensen. Vinskummeske o. 1903 og samtidig skål fra Madsen & T. Baagøe, København (s. 4624 f.). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Wafer box and altar jug no. 2, both acquired in 1971 from F. Bratland in memory of Mathilde Sørensen. Wine ladle c. 1903 and contemporary bowl from Madsen & T. Baagøe, Copenhagen.*

skriftsteder efter *Vulgata*: »Roma 1 Evangelium Christi virtus Dei est in salutem omni credenti« (Kristi evangelium er Guds kraft til frelse for enhver som tror, Rom 1,16) og »Psal 33 ipsi (sic!) dixit et facta sunt. Mandavit et creata sunt« (For han talte, og det skete, han befalede, og det stod der, Sl. 33,9). Herefter årstallet »1584«. Under foden læstes giverindskrift med versaler: »Kircke verrie Rasmvs Hiort hafver thene kalck lad gior Mesing Kircke til beste d(a) hvnd kænde vel forleste«. Den vejede 43 lod (ca. 625 gram) ifølge dateret vægtangivelse »Veger XXXXIII lod 1584«. ¹⁵ Kalken blev 1756 beskrevet som skrøbelig, utæt og for lille. ²² Senest omtalt 1774. ¹⁰⁵

Oblatæske (jf. fig. 54), 1971, af sterlingsølv, udført efter model tegnet af Kaare Klint og Mogens Koch til Selskabet for Kirkelig Kunst (jf. s. 1654), anskaffet fra F. Bratland og skænket til minde om Mathilde Sørensen (jf. alterkande nr. 2). Cylinderæskan, 9 cm i tværmål og 4 cm høj, har Jesusmonogram i relief på låget. Under bunden er mester- og lodighedsstempler samt giverindskrift med graveret kursivindskrift.

En *†oblatæske*, der blev anskaffet 1862, var formentlig af sortmalet porcelæn ligesom den *†alterkande*, der anskaffedes samme år (jf. ndf.). ⁹

Alterkander. 1) (Fig. 56), efter 1803, af tin. Den 27,5 cm høje kande har cirkulær fod, højovalt korpus med konkav hals og enkel, svungen hank. Under låget, der har korsknop, findes kvalitetsstempel for engelsk tin med datering »180...« og

Fig. 55. Sygesæt, udført af K. C. Hermann 1910 (s. 4625). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Communion set for the sick, by K. C. Hermann 1910.*

Fig. 56. Alterkande nr. 1, af tin, efter 1803, anskaffet 1844 (s. 4624). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Altar jug no. 1, of pewter, after 1803, acquired in 1844.*

uidentificerede initialer »PHL« for kandestøberen. Lignende stempler med årstallets sidste ciffer findes på de helt tilsvarende kander i Dalby (s. 4689) og Stubberup (s. 4761), der ligesom denne er anskaffet 1844, ²² efter at amtmanden blev pålagt at indkræve knap et halvt års dagbøder a fem rigsdaler (dvs. i alt ca. 800 rigsdaler!) fra kirkeejeren, der bl.a. havde ignoreret påbud om anskaffelse af 'vinkummer' til Scheelenborgs tre kirker. ⁵² Den skiftede formentlig funktion til dåbskande o. 1862 (jf. *†alterkande*). Repareret 1950 af firmaet Knud Eibye, Odense. 2) (Jf. fig. 54), 1971, af sterlingsølv, fra F. Bratland, skænket til minde om Mathilde Sørensen (jf. oblatæske). Den enkle, 20 cm høje kande har fabrikations- og lodighedsstempler under bunden, hvor der også findes giverindskrift svarende til oblatæskens. *†Alterkande* af sort porcelæn, ¹⁰⁶ anskaffet 1862. ⁹

Alterskål (jf. fig. 54), o. 1903, af pletsølv, anskaffet fra Madsen & T. Baagøe, København, tværmål 20 cm, højde 7 cm. På undersiden er stempler for fabrikken (»M&TB«) og for pletsølv.

Vinskummeske (jf. fig. 54), o. 1903, 14 cm lang, med snoet skaft.

Sygesæt, (fig. 55), udført af K. C. Hermann 1910 og anskaffet tre år senere.⁹ Kalken, 13 cm høj, med cirkulær fod, konisk skaft, rund knop og graveret trekløverkors på bægret. Under foden er Københavnsmærke 1910. Disken, 7,5 cm i tværmål, har cirkelkors på fanen og på bagsiden stempler for guldsmeden »KCH« og guardejn C. F. Heise samt Københavnsmærke 1910.

Et ældre *†sygesæt* med futteral ('kapsel') blev 1913 bortbyttet mod det nuværende.⁹

En stor *†vinflaske* af tin (med et rumindhold på ca. 1,5 liter) anskaffedes antagelig o. 1670.¹⁰⁷

Alterstager (fig. 58), gotiske, 38 cm høje. Den koniske fod i to afsæt står på tre poteben. Skaftet er omtrent cylindrisk, men indsnævres mod det enlige, afrundede ringled. Den ene lyseskål omfatter to koniske led adskilt af vulst, mens den anden lavere skål har svag karnis over stærkt konisk led. Højden på stagerens fødder afviger desuden en smule fra hinanden. Der ses to støbermærker under stagerens fødder (fig. 57). Det anførtes 1631, at stagerne ikke kunne bære lys, der vejede mere end 18 bismemark (ca. 4,5 kg), og som ikke kunne vare året igennem.²¹ 1676 forlød det atter, at man behøvede nye messingstager, da de gamle ikke kunne bære lysene 'og snart kunne forårsage større skade'.²¹ Problemet kan vel være afhjulpet med nye lysetorne, der senere er fornyet.

Syvstige ('Titustage'), 50,5 cm høj, med ottekantet, afrappet fod, anskaffet 1941 fra R. A. Christophersen, Odense.³¹

Fig. 57. Støbermærker, detalje af alterstager (jf. fig. 58). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Caster's marks, detail of altar candlesticks* (cf. fig. 58).

Fig. 58. Gotiske alterstager (s. 4625). Foto Arnold Mikkelsen 2017 – *Gothic altar candlesticks*.

†Messeklæder blev 1589 omtalt som 'smukke' af biskop Jacob Madsen.¹³ Tre år senere bemærkede han imidlertid: »giorde dog aff gamle onde Aar (15)92«, hvad der måske betegner frembringelsen af nye med genanvendelse af gamle klæder.¹³ Om messeklæder haves først oplysninger igen 1828, da der ingen messehagel fandtes.²² En *†messehagel*, der må være anskaffet o. 1840,²² fik 1875 nyt for.⁹ *†Bøger*. Et passionale fandtes ifølge Jacob Madsen 1589.¹⁰⁸ 1664 manglede man en bibel, et graduale og en 'sangbog'.²¹

To *†messekløkker* omtaltes 1589 i *†tagrytteren* over skibet (s. 4607).¹³

Alterskammel, 1958, med broderet betræk, der har omløbende gul versalindskrift på blå bund med årstal og salmevers: »Ræk os, o Jesus, din Frelserhaand« (Den Danske Salmebog nr. 736,4).

Alterskranke (jf. fig. 69), o. 1850, femkantet, med udsavede balustre mellem kontursavede ramme-stykker. Mæglerne efterligner præste- og degnestolens gavle. Der er låger i nord og syd. Bemalingen er gråhvid, med mørkeblåt og rosa på håndliste og mæglerne.

Fig. 59. Dåbsfad fra 1884 (s. 4626). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Baptismal dish from 1884.*

Den romanske *døbefont* (fig. 60), af rødgrå granit, 96 cm høj, er glat og tydeligt ophugget. Fonten er udformet som et omvendt terningkapitel, skaffet en høj cylinder med svag indsnævring

Fig. 60. Romansk døbefont (s. 4626). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Romanesque font.*

foroven. Kummen, 83 cm i tværmål, er omtrent halvkugleformet. Fonten er af Mackeprang regnet til Højby-typen, skønt kummens form og det høje skaft har mere tilfælles med f.eks. fonten i Ollerup (Svendborg Amt) af den sydfynske type, hvis 'artsmærke' ifølge Mackeprang netop er det høje skaft.¹⁰⁹

Fonten, der jf. ndf. blev erstattet af et træbord 1837 eller 1838, blev angiveligt bortauktioneret til en af sognepræst Viggo Fichs forgængere og stod indtil 1882 i præstegården, hvorfra den samme år blev tilbageført til kirken og opstillet nordvestligt i korets østfag (jf. fig. 81).⁶³ I den forbindelse udførtes en ophugning, konstateret ved herredsberedningen to år senere.¹¹⁰ Opstillet i nordsiden af korets vestfag siden 1925.³¹

†*Døbefonte*. 1) 1837/38, et lille 'træbord', der bar †dåbsfad nr. 2. Synsmænd fandt 1838 arrangementet upassende.²² 2) 1839, en lille trædøbefont bekostet af sognepræsten.²² Den blev ved synet 1840 omtalt som 'smukt malet',²² mens biskop C. T. Engelstoft 1856 betegnede den som 'usset'.¹¹¹

Dåbsfade. 1) Antagelig det af sognepræsten 1839 anskaffede 'lille messingbækken', der passede til den nye †døbefont af træ.²² Det skålformede fad, 26,5 cm i tværmål, har graveret kursivindskrift på fanen: »I Navnet Faderens Sønnens og den hellig Aands«. En tilhørende trebenet fod tillader opstilling på en plan overflade (jf. †døbefonte). Ude af anvendelse. 2) (Fig. 59), 1884,⁹ af messing, 71 cm i tværmål, prunkløst og helt glat.

†*Dåbsfade*. 1) Rimeligvis et Nürnberg-arbejde fra 1500-tallet (jf. f.eks. s. 4555), omtalt 1755 af sognepræsten som et 'stort messingbækken' med graverede våbener og initialer »ERK« og »HHB« for tidligere verdslige ejere, rimeligvis Erik Rosenkrantz (1520-75) og Helvig Hardenberg (1540-99).¹⁵ Det kan måske være skænket af sidstnævntes slægtning Anne Hardenberg (†1612). Det er senest omtalt 1837, da det trængte til at blive pudset,²² og udskiftet året efter (jf. ndf.). 2) 1838 fandtes et 'lille tinbækken' i stedet for det ovennævnte,²² muligvis et tinfad, der var anskaffet o. 1670.¹⁰⁷

En †*dåbskande* blev anskaffet 1863; allerede 1876 anførtes der at være behov for en ny.⁹

Fig. 61. Korbuekrucifiks o. 1475-1500 (s. 4628). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Chancel arch crucifix c. 1475-1500.

Korbuekrucifiks (fig. 61), o. 1475-1500. Den 124 cm høje figur hænger roligt i strakte, næsten vandrette arme (med lukkede hænder).¹¹² Hovedet er faldet mod brystet, let vendt mod højre skulder. Munden er lukket, øjnene kun åbne i en smal sprække. Håret er skulderlangt, fuldskægget delt ved hagen, moustachen blot en smal streg. Den store turbanflettede tornekrone har indborede torne. Brystet er hvælvet, og de fremtrædende ribben beskriver nærmest en dobbeltarkade over det muskuløse mellemgulv med sidevunde. Lændeklædet er smalt og har korte snipper foran og ved højre side. Fødderne er fæstnet med én nagle, højre fod næsten vinkelret over venstre. Figuren er typemæssigt beslægtet med krucifikser i bl.a. Odense Skt. Hans og Bogense.¹¹³

Det jævngamle korstræ, 238×186 cm, af glatte planker har glorieskive (dannet af kvartcirkulære klodser omkring korsskæringen) og endeplader i form af hulkeleprofilerede firpas med evangelistsymboler i lavt relief: Johannes foroven, Markus forneden, Mattæus tv. og Lukas th. Smalle, affasede planker på forsiden af korstræet er antagelig sekundære forstærkninger.

Af den oprindelige staffering er kun bevaret rester på korstræets bagside, hvor der ses sort ornamentik på cinnoberrød bund (jf. fig. 69), mens figurens oprindelige farver ikke kendes.¹¹⁴ Den øvrige staffering er fra 1978 og omfatter en varm lysebrunlig hudfarve med blodtegninger, brunt på hår og skæg samt mørkegrønt og blå på hhv. tornekrone og lændeklæde.¹¹⁵ Korstræet er bejset, evangelistreliefferne har bemaling med brunt, hvidt og blå samt navnebånd med sorte versaler. Korstræets staffering på bagsiden er et vidnesbyrd om krucifiksets oprindelige ophængning frit foran korbuen. Det er senere flyttet til nordvæggen i skibets østfag;⁷⁹ siden istandsættelsen 1978 over den nuværende korbue (dvs. gjordbuen mellem korets to fag).

(†) *Korgitter* (jf. fig. 81), 1584, udført af samme snedker som præste- og degnestolene. To bevarede paneler herfra afslutter nu stolerækkerne mod øst. De er 118 cm høje og omfatter hver fire højrekantule fyldinger¹¹⁶ udsmykket med romber udfyldt af egeløvslignende bladværk, skåret i fladsnit. Rammestykkerne har grove blomsterstængler, der

ses omtrent tilsvarende i Dalby (s. 4698 fig. 37) og Stubberup (s. 4772 fig. 57). Over tandsnit er nyere håndliste. Den rosa bemaling med blå og hvidt svarer til stoleværkets. (†) *Korgitteret* blev 1589 omtalt af biskop Jacob Madsen som 'sprinkel for koret',¹³ hvad der indikerer, at dens overdel må have indfattet et tremmeværk. Herover fandtes (antagelig skårne) indskrifter, der kendes i afskrift fra 1755. Foruden dateringen »Anno 1584« over døren²⁷ læstes skriftsteder: »Rom. 6. Alle Vi saa mange som ere døbte udi Jesum Christum, Vi ere døbte i hans død.« (Rom. 6,3); »Rom. 4. Christus er død for vore Synder og opstanden til alle vores Retfærdighed.« (Rom. 4,25); »Luc. 11. Salige ere de som høre Guds ord, og bevare det.« (Luk. 11,28).¹⁵ Overdelen er senest omtalt 1755.¹¹⁷

Prædikestolen (fig. 62-68), med skåret datering »1594« er et højrenæssancearbejde tilskrevet den odenseanske billedskærer Jens Asmussen.¹¹⁸ Den er antagelig bestilt af Anne Hardenberg til Torslundegård (†1612). Stolen har siden 1975 stået i blankt træ, idet alle ældre farvelag dog allerede var fjernet 1883.

Kurven har fire arkadefag, adskilt af hjørnernes tredobbelte korintiske søjler, der er kanelerede og smykket med kassetteværk i prydbælterne. Hjørnefremspringene med glatte panelfelter har kvadratisk grundrids¹¹⁹ i stedet for Asmussens karakteristiske trekantede.¹²⁰ Arkadernes tandsnitkantede bueslag har kerubhoveder i sviklerne og bæres af (mestendels fornyede) profilkapitæler på glatte pilastre med intarsia. Såvel frise som postament har fyldinger kantet af hulkelede tandsnit.¹²¹ Frisen rummer akantussyng med profilvendte bladmasker og postamentet rulleværkskartoucher.¹²² Arkadefelternes fire relieffer (ca. 48×29 cm) viser fra opgangen: Syndefaldet, Hyrdernes Tilbedelse, Korsfæstelsen og Opstandelsen. 1) (Fig. 63), Syndefaldet. Adam og Eva står på hver sin side af træet, hvori slangen snor sig. De holder hver et æble i hånden. 2) (Fig. 64), Hyrdernes Tilbedelse. Jesusbarnet sidder oprejst på sit opredte leje i stalden, der betegnes ved de to dyr.

Fig. 62. Prædikestol 1594, tilskrevet Jens Asmussen (s. 4628). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Pulpit, 1594, attributed to Jens Asmussen.*

Fig. 63–66. Syndefaldet, Hyrdernes Tilbedelse, Korsfæstelsen og Opstandelsen, relieffer i prædikestol 1594, tilskrevet Jens Asmussen (s. 4628, jf. fig. 62). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *The Fall of Man, The Adoration of the Shepherds, The Crucifixion and The Resurrection. Reliefs on the pulpit (cf. fig. 62), 1594, attributed to Jens Asmussen.*

Han gør velsignelsestegn til den enlige hyrde, der halvt knælende støtter sig til sin stav, mens Maria, med Josef ved sin side, sidder på knæ med hænderne samlet foran brystet. Baggrundens stenarkitektur er af mere rustik karakter end i Asmus-

sens øvrige fremstillinger af motivet. 3) (Fig. 65), Korsfæstelsen. Jesus hænger i strakte, skrå arme med lukkede hænder og fødderne fastgjort med én nagle. Hovedet er drejet mod højre, øjnene halvt åbne. De nedre ribben er kraftigt fremtræ-

Fig. 67. Akantusornament med bladmaske, detalje af prædikestol 1594, tilskrevet Jens Asmussen (s. 4628, jf. fig. 62, sml. fig. 48). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Acanthus ornament with leaf mask, detail of pulpit, 1594, attributed to Jens Asmussen (cf. fig. 62 and fig. 48).*

dende, det smalle lændeklæde har lang snip ved venstre hofte. For foden af korset med Pilatus' ord ligger Adams hovedskal. Maria og Johannes flankerer korset, hun med hænderne foran brystet, han med arme og hænder i talegestus. Begge er barfodede og iklædt folderige klæder. I baggrunden ses Jerusalems bymur. 4) (Fig. 66), Opstandelsen. Kristus står på låget af en kvademuret sarkofag, med en rolig kropsholdning tilsvaret af kappen, der hænger ned over skuldrene. I venstre

hånd holder han sejrspanen, mens højre er hævet til velsignelse. Tre romerske soldater er vækket af deres søvn, en af dem griber sit sværd. Gravpladsen indhegnes af et palisadehegn med tømret port (bagest tv.) af en type, der hyppigt ses på fremstillinger af Bønnen i Gethsemane.

Reliefferne er, som det er tilfældet med Jens Asmussens øvrige arbejder, inspireret af et nederlandsk forlægsmateriale, der er anvendt med en stor grad af frihed – og med variation på tværs af

Fig. 68. Skåret datering »1594«, detalje af prædikestol, tilskrevet Jens Asmussen (s. 4633, jf. fig. 62). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Carved dating "1594", detail of pulpit attributed to Jens Asmussen (cf. fig. 62).*

Fig. 69. Kirkens indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Church interior looking west.*

værkerne. Syndefaldet adskiller sig fra Asmussens andre fremstillinger af emnet, idet Adam er stående, mens Eva har samme forlæg som i Kølstrup (s. 4234 fig. 52), rimeligvis et stik fra 1566 af Johannes Wierix efter Albrecht Dürer.¹²³ I Hyrdernes Tilbedelse er det ikke kun baggrundsarkitekturen, der adskiller sig fra billedskærerens øvrige versioner, men også Jesusbarnet og hyrden,¹²⁴ mens Maria og Josef må have samme ukendte forlæg som i Kølstrup (s. 4234) og Stenstrup. Korsfæstelsen er efter Maerten de Vos.¹²⁵ Opstandelsen har et lidt ældre forlæg, nemlig et stik fra 1565 af Cornelis Cort efter Michiel Coxie,¹²⁶ som billedskæreren også har anvendt andre steder – i Mesinge er forgrundens soldat dog spejlvendt, ligesom Kristus også afviger ved ikke at svaje i overkroppen og ved kappens mere rolige foldekast.

Postamentets kartoucher har alle rummet (†)reliefindskrifter. Heraf er fjerde fags datering ubeskadiget: »1594« (fig. 68). De øvrige tre fag har fremvist navne i tolinjet versalskrift, ledsaget af bomærker. Dette er borthøvet før 1755 for at give plads til malede †indskrifter (ndf.), men indholdet kan endnu delvist erkendes: I andet fag læses »Rasmus (H)iort« og et bomærke for herredsfoged og kirkevæрге Rasmus Hjort (jf. præste- og skriftestol og gravsten nr. 4), mens de øvrige navne er mere fragmentariske, i første fag: »H... .. nson«, efter placeringen at dømme muligvis for den daværende sognepræst Laurits Hansen, og i tredje fag omkring et ankerlignende bomærke: »...rs Nilsen«, givetvis en kirkevæрге.

Lydhimlen, en irregulær femkant, har glat frise med hjørnefremspring og tandsnit. Herover står rulleværkskartoucher¹²⁷ med ensartede, skæggede mandsbuster¹²⁸ og på hjørnerne småspir. En putto med korsfane står nu langs en af siderne, men kan have stået på en †bøjlekrone,¹²⁹ evt. sammen med andre figurer. Attributtens placering kan være sekundær. Under loftet, der inddeles ved nye profilister,¹³⁰ hænger helligåndsdue.

Som allerede nævnt står træet blankt på nær få farverester.¹³¹ Den oprindelige †staffering kendes ikke, idet en total afrensning fandt sted 1883. Det er tænkeligt, at stolen med sin intarsia oprindeligt har stået ubemalet, evt. med få detaljer i sort og forgyldning.

På lydhimlens frise fandtes oprindeligt en malet †indskrift for prædikestolens formodede giver »Frue Anne Hardenberg til Torslundg(aa)rd Salig Anders Bielkes Efterleverske«, efterfulgt af et skriftsted: »Esai 55 Det Ord som Gaar af min Mund, det skal ikke komme tomt til mig igien, men gjør det som mig behager, og det skal hannem lyckis til hvilcken ieg det sender« (Es. 55,11).¹⁵

Til stolen har også hørt en †indgang, mens et †trygskjold(?) muligvis omtales 1845 ('bagbræt').²² En korintisk pilaster, der nu pryder den nyere bærestolpe, kan hidrøre fra en af de ovennævnte stykker.

Tilblivelse og istandsættelser. Prædikestolens tilblivelse er ikke belyst gennem samtidige skriftlige kilder, men den kan på grundlag af opbygningen og reliefferne med ret stor sikkerhed tilskrives Odensebilledskæreren Jens Asmussen. Et slægtskab med dennes stole i Munkebo og Kølstrup – og en mulig værkstedssammenhæng – blev allerede påpeget 1895 af J. Magnus-Petersen.¹³² At dømme ud fra en malet †indskrift på lydhimlen (ovf.) kan Anne Hardenberg til Torslundegård (1558–1612) have spillet en rolle i forbindelse med anskaffelsen. Den kan muligvis være anskaffet til minde om hendes forældre Regitze Ulfeldt †1571 (jf. gravsten nr. 1) og 'fattige' Erik Hardenberg (†1591/92?),¹³³ der ikke vides at have fået en gravsten; i hvert fald ikke i Mesinge.¹³⁴

Stolen er istandsat før 1755, hvad der fremgår af en præsteindberetning fra dette år. Heri beskrives en †indskrift, der må have været malet på postamentfelterne efter forudgående glathøvling af de oprindelige (†)reliefindskrifter: »Adam vetus quod polluit, Adam navus (sic!) hoc abluit« (Det den gamle Adam har besudlet, har den nye Adam afvasket).¹³⁵ †Prædikestolsindgangen var sammen med †trappen 1756 ganske brøstfældig.²² Atter 1805 trængte †trappen til istandsættelse, og 1812 var den indmurede bærebjælke gledet ud, således at kun et jernanker fastholdt kurven.²² 1883 blev al bemaling fjernet.⁶³ En medvirkende lokal snedker fortalte godt 30 år senere konservator Niels Termansen, 'at det var besværligt at få træet renset, da der var mange kulører at fjerne'.⁸⁰ Efterfølgende supplerede man det blanke træ med egetræsfarve, rimeligvis på nyere fyrretræsreparationer, og

Fig. 70. Indskrift, detalje af præste- og skriftestol, 1586 (s. 4635, jf. fig. 71). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Inscription, part of priest's chair and confessional, 1586.*

foretog bronzeforgyldning.¹³² Desuden anførtes nye bibelhenvisninger med fraktur på postamentfelterne, der korresponderede med arkadefelternes motiver (jf. foto i NM).¹³⁶ Tilsvarende anførtes Luk. 11,28 på lydhimlens frise. †Opgangen blev 1897 fornyet med en †ligeløbstrappe med drejede balustre (jf. foto i NM).⁶³ Prædikestolen istandsattes 1925 ved Poul Jensen efter et forslag ved Niels Termansen. Herefter fremstod stolen med en mørkebrun farve med brogede og forgyldte detaljer. Stolen er senest istandsat 1975 ved Carl Nielsen, Otterup.¹³⁷ I den forbindelse er en del arkitektoniske led fornyet og rekonstrueret, ligesom bemalingen fra 1925 blev fjernet.

Prædikestolen er opstillet i skibets sydøsthjørne. Den bæres af to indmurede bjælker og en søjle, opsat ved den seneste istandsættelse, ligesom opgangen, en ligeløbstrappe med enkel håndliste i jern.

†*Prædikestolsbeklædninger.* Stolen fik 1846 læderbetræk, som imidlertid blev fundet uhensigtsmæssigt og få år efter erstattet af fløjlsbeklædning med frynser.²² Sidstnævnte fjernedes 1925.²⁸

Stolestaderne (jf. fig. 45), der er opsat etapevis 1894-96,⁹ har glatte gavle med enkle gesimsled og armstøtter med karnisformet udsavning samt

fyldingsryglæn. Bemalingen er rosa med detaljer i blå og hvidt.⁹

†*Stolestader*, der blev opsat i 1580'erne,¹³ havde gavle med fladsnit¹¹⁰ og skyldtes formentlig samme snedker som præste- og degnestolene fra 1586 og (†)korgitret fra 1584. Om end man 1664 fandt stolene meget brøstfældige og ønskede at 'forfærdige dem af ny',²¹ nøjedes man tre år senere med at lade Jens Snedker reparere nogle af dem.¹⁰⁷ 1676 forlød det, at stolene var meget brøstfældige, 'så der altid måtte flikkes og lappes derpå'. Der var derfor på den tidligere stiftsskriver Rasmus Andersens befaling blevet indkøbt et parti tykke dæler til nye stole (men som indtil fremstillingen opbevarede et stykke tid hos kirkeværgen Hans Krag).²¹ Tilsyneladende begrænsede man sig ved denne som ved senere reparationer til at forny sæder og ryglæn (og muligvis låger), idet de fleste gavle endnu 1884 havde fladsnit som præste- og degnestolene.¹¹⁰ Stolenes tilstand var 1756 angiveligt 'til fare for menigheden'.²² 1804 indgav tiendeydere i Mesinge en begæring om at lade opsætte nye stolestader i stedet for de gamle 'så ofte forflikkede'. Kirkeejeren Charlotte Amalie Brockdorff afviste andragendet med henvisning til, at 'sognefolkens petition var falsk og et

enmandsværk'. Til bevis herfor indhentede hun erklæringer fra tiendeydere i Midskov, Tårup og Salby, men ikke Mesinge.²² En reparation fandt sted 1821.²² Låger, der ikke virkede, omtales 1841 og må da have haft en vis alder.²² 1870 opsattes nye gavle vestligst i nordrækken, og samme år fik samtlige stole en egetræsådring.⁹

Præste- og skriftestol (fig. 71), 1586, med flad-snitsudsmykning, fremstillet af samme snedker som degnestolen (ndf.) og tilsvarende stole i Dalby (s. 4697) og Stubberup (s. 4771). Den omfatter to gavle, frontpanel og nyere låge.

De 153 cm høje, rektangulære gavle har slanke arkader, hvis muslingeprydede bueslag har per-

Fig. 71. Præste- og skriftestol, 1586 (s. 4635). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Priest's chair and confessional, 1586.*

spektiviske oculi i sviklerne og bæres af kanelerede pilastre med profilkapitæler. Over en tandsnitsliste afslutter udsavede, løgformede topstykker med rulleværksfige mellem spiraler. Begge gavle viser bomærkeskjold for herredsfoged og kirkevæрге Rasmus Hjort (jf. prædikestol og gravsten nr. 4), den ene tillige hans indskårne initialer »RH« og dateringen »aar 1586« skåret med versaler. I frontpanelets to højrektangulære fyldinger findes arkader svarende til gavlens, men lavere. I de frisefelter er anført bibelcitatater relateret til

skriftemålet: hhv. »Iohan: 20 Ihesvs sagde: hv(i)lcke I forlade synder dem er di forladne« (Joh. 20,23), tv. og »2 Korrinth Gvd hand operet ordit iblant os om forligelsen« (2 Kor. 5,19). Begge indskrifter er skåret inden for fire afmærkede linjer. Lågen er nyere og har glat fylding. Det samme gælder antagelig skråpulten, hvis nedre tandsnitsliste dog er gammel. Bemalingen svarer til stolestadernes.

Skriftestolen er nævnt første gang 1589 af biskop Jacob Madsen, der fandt den 'smuk'.¹³ Farveundersøgelser peger på, at den oprindeligt har

Fig. 72. †Orgel, 1904, bygget af A.H. Busch & Sønner (s. 4637). Foto Annelise Olesen 1973. – †Organ, 1904, built by A.H. Busch & Sønner.

stået i blankt træ med sort på forsænkede parter.⁷⁵ Den stod 1812 i korets nordside,²² og 1903 i dets nordøsthjørne (jf. fig. 81). Opstillet nordligt i korets vestfag siden 1977.⁴²

Degnestol, antagelig 1586, helt svarende til præste- og skriftestolen (ovf.), men uden indskrift på gavlene og med akantus i topstykkerne i stedet for rulleværksflige. Frisefelterne har her følgende skriftsteder: »Rom Christi evangelium er en Gvds kraft« (Rom. 1,16), tv. og »2 Korinth 3 at vi erre beqveme oc dvelige det er af Gvd« (2 Kor. 3,5). Den stod 1812 i korets østfag og 1903 i sydøsthjørnet (jf. fig. 81).²² Dens låge kunne 1840 ikke lukkes og måtte repareres.²² Opstillet sydligt i korets vestfag siden 1977.⁴²

To *†lukkede stole* på østsiden af (†)korgitteret omtaltes 1884 som 'herskabsstole' med fladsnit og arkader svarende til præste- og degnestolene (ovf.).¹¹⁰ De fandtes endnu 1967, da deres materiale blev beskrevet som dels nyt dels genanvendt materiale. På en af de ældre dele, rimeligvis fra o. 1600, fandtes en karvskåren versalindskrift, der dog var ufuldstændig pga. oversavning: »Erasmvs Michaelis sva manv. Anno d(omi)ni ... den 30. mai« (Rasmus Mikkelsen med egen hånd, det herrens år ... 30. maj).⁷⁵

†Løse stole (til præsten). 1) Omtalt 1862, men muligvis to årtier ældre.¹³⁸ 2) Anskaffet 1895.⁹

Et stort *†monstransskab* med dateringen 1500 havde ifølge Jacob Madsen 1589 'syv rum og skuffer',¹³ mens sognepræst H. Z. West senere talte ni rum og syv låse og i øvrigt fandt det 'smukt beslæet med fortinnet jern'.¹⁵ Skabet, der var af egetræ, bar foroven indskrift med skårne 'munkebogstaver' (dvs. minuskler), der dels daterede skabet, dels citerede femte vers af påskehymnen *Ad cenam agni providi*:¹³⁹ »A(nn)o D(omi)ni M.D. O vere digna hostia per qvam fracta sunt tartara« (Det herrens år 1500, o, det i sandhed værdige nadverbrød, hvorved helvede er blevet knust).²⁷ En rød bemaling¹⁵ var måske oprindelig. Skabet stod 1589 i *†sakristiet*,¹³ men henlå 1667 muligvis på våbenhusloftet.¹⁴⁰ Det blev kasseret i slutningen af 1700-tallet, da det var 'brøstfældigt og til ingen nytte'.¹⁴¹

Pengeblok, 1840,²² af udhulet egetømmer, 97 cm høj, med smedjærnsbeslag og lås til tre

nøgler, foruden to nyere sikringsbeslag. Blokken fremstår lakeret. Den anførtes 1862 at have 'forsvarlige' låse,⁹ men behøvede 1870 solidere hængsler og lukketøj.⁹ Tilsvarende pengeblokke i Dalby (s. 4698 fig. 39) og Stubberup (s. 4773). En ældre *†pengeblok* synes at være borttaget kort før 1840.²²

To *†pengebøsser* (jf. fig. 44) af blik med hvid antiktvaskrift på sort bund omtaltes 1877.⁹

En *†klingpung* ('tavlepung') behøvede 1850 nyt 'overtræk' af rødt fløjl.²²

Dørfløj, udvendig, 1930, tegnet af Knud Lehn Petersen og udført af tømremester Tidemann og smedemester Andersen, Mesinge.⁴² Den rektangulære dobbeltfløj af eg har sortmalede smedjærnsbeslag, der danner et kvadratnet. Det faste, fladbuede topstykke har karvskåret Jesusmonogram flankeret af to liljeformede jernbeslag. Fløjens inderside har rammeværk med vandrette fyrreplanker. Istandsatt 2004 efter brandskade.¹⁴² I våbenhuset.

Dørfløj, indvendig, o. 1875,⁹ en rektangulær dobbeltfløj, med fladspidsbuede fyldinger over rektangulære; samme bemaling som stolestaderne.

En udvendig *†dørfløj* i våbenhuset dateredes ved indskrift på et jernbeslag: »Aar effteer Gvdz byrd 1600«.¹⁵ Den er muligvis først udskiftet 1874/75 ved indsættelsen af en dobbelt *†dørfløj* (jf. fig. 11a), der åbnede udad.⁹

Orgel (jf. fig. 13), 2007, med 16 stemmer, to manualer og pedal. Bygget af P. G. Andersen & Bruhn Orgelbyggeri, Rødekro.¹⁴³ Disposition: Hovedværk (C-g³): Principal 8', Spilfløjte 8', Oktav 4', Rørfløjte 4', Nasat 2²/₃', Superoktav 2', Terts 1³/₅', Mixtur III, Tremulant. Svelleværk (C-g³): Salicional 8', Gedakt 8', Spidsfløjte 4', Gemshorn 2', Quint 1¹/₃', Tremulant. Pedal (C-f¹): Subbas 16', Gedaktbas 8', Fagot 16'. Koblinger: I-P, II-P, II 4'-P, II-I, II 16'-I. Facaden er inddelt i fem felter, hvoraf de midterste er delt i to spejlfelter med hængende piber i den nederste del. Bemaling med to lysegrå nuancer samt sortblå; gitterværk har slagmetalforsølvning. Opstillet på gulvet i tårnrummet.

†Orgel (fig. 72), 1904, bygget af A. H. Busch & Sønner, seks stemmer, ét manual. Disposition (C-F³): Bordun 16', Principal 8', Gedakt 8', Salicional

Fig. 73. Kirkeskib, 1921, bygget af Niels Laurits Nielsen, Mesinge (s. 4638). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Church ship, 1921, built by Niels Laurits Nielsen, Mesinge.*

8', Oktav 4', Oktav 2'. Mekanisk aktion. Orglet var iflg. en mindeplade i orgelhuset skænket af »Niels Andersen og Hustru f. h. af Midskov«. ¹⁴⁴ Salicional 8' ændredes 1948 af E. Froberg til Salicional 4'. Den historicistiske orgelfacade bestod af et rektangulært midterparti med omtrent trekantafsluttet felt (med udsåret rankeslyng i hjørnetrekanten) og to mindre sidestykker; med klingende facadepiber. ¹⁴⁴ Spillebordet var placeret i orglets søndre gav. Øverst i midterpartiet en malet majuskelindskrift: »Kom dog alle, kom i tide/ kommer med til himmerige/ Veje skilles her paa jord, men hos Gud vi evigt bor«. ¹⁴⁴ Orglet var opstillet på et ca. 75 cm højt $\ddagger$ podium fra 1904 i kirkens vestende, med fyldingspanel som brystning.

Fire *salmenummertavler* (jf. fig. 45), 1905, ⁹ til skydenumre i seks rækker, har udsavet, svejftet gav og lysegrå bundfarve med violette og mørkegrå detaljer. To tilsvarende tavler har blot fire rækker foruden kursivskrift: »Daab« og »Altergang«.

Seks $\ddagger$ *salmenummertavler* med skydenumre fandtes 1862. ⁹

Præsterækketavle, 1993, ³¹ rektangulær og helt plan, 135×82 cm, med præsternes navne anført med hvid skriveskrift på mørkegrå bund. ¹⁴⁵ Ophængt i våbenhuset.

Kirkestævnetavle, o. 1850, med svejftet top og hvid skriveskrift på sort bund; ophængt i våbenhuset.

To *lysekroner* (jf. fig. 45) er ophængt 1919, begge formentlig som gave fra 'slagter Hermansen og hustru'. Kronerne har 2×8 s-svungne arme med menneskehoveder og delfiner, stammens fladtrykte kugleled har midtribbe ligesom hængekuglen med profilknop, der på kronen i skibets østfag har dateret giverindskrift med graverede versaler. Den anden krone er ophængt i skibets vestfag. I kirkens øvrige fag hænger *pendler* fra 1977. ⁴² En $\ddagger$ *lysearm* af hamret messing fandtes 1908. ⁷⁹

Kirkeskib (fig. 73), 1921, en unavngivet, tremastet fregat, bygget 1921 af bødtermester Niels

Laurits Nielsen, Mesinge, og skænket af gårdejer Peter Hansen, Salby. Der er fuld sejlføring med sejl af træ og galionsfigur i form af en havfrue og datering »1921« i agterspejlet. Skroget er sort med forgyldning, bunden bronzeret. Ophængt 1922 mellem skibets øst- og midtfag.¹⁴⁶

En *†*ligbåre manglede 1664,²¹ og 1721 var der atter behov for at anskaffe en ny.²³

Tårnur (fig. 74), 1936, udført af urmager F. Bertram-Larsen, med genanvendelse af dele af en smedjærnsramme fra et ældre urværk (ndf.).⁴² Rammen, ca. 115×100×80 cm, er samlet med tapper og kiler og har snoede pyntespir samt grøn bemaling. Værket reguleres af pendul og har stiftgang. Det trækkes op med håndsving. Det er opstillet i et urkammer i sydsiden af klokkestokværket (s. 4592), men er nu uvirksomt og afløst af et digitalt ur.

Urskiven over glamhullet på tårnets sydside (jf. fig. 28) er fra 1936 og tegnet af F. Bertram-Larsen.⁴² Den er kvadratisk med profilramme, forgyldte romertal på sort bund og forgyldte visere. I sviklerne desuden årstallene »1589« (foroven) og »1936«, der henviser til det gamle (*†*)tårnur og dets fornyelse.

Det omtalte (*†*)tårnur kendes tidligst fra biskop Jacob Madsens visitats 1589,¹³ men var muligvis lidt ældre, idet urmager F. Bertram Larsen 1936 beskrev det som 'mindst' 400 år gammelt.⁴² Foruden den genanvendte værkramme er flere mekaniske dele bevaret, ophængt indvendig på urkammerets bræddevæg (jf. fig. 74). Urværket anførtes 1664 at være brøstfældigt²¹ og blev 1667 repareret for 30 mark.¹⁰⁷ 1676 behøvedes 'to nye reb eller strenge' til sejerværket, for at loddene ikke skulle falde ned.²¹ Sognepræsten beskrev 1755 urværket

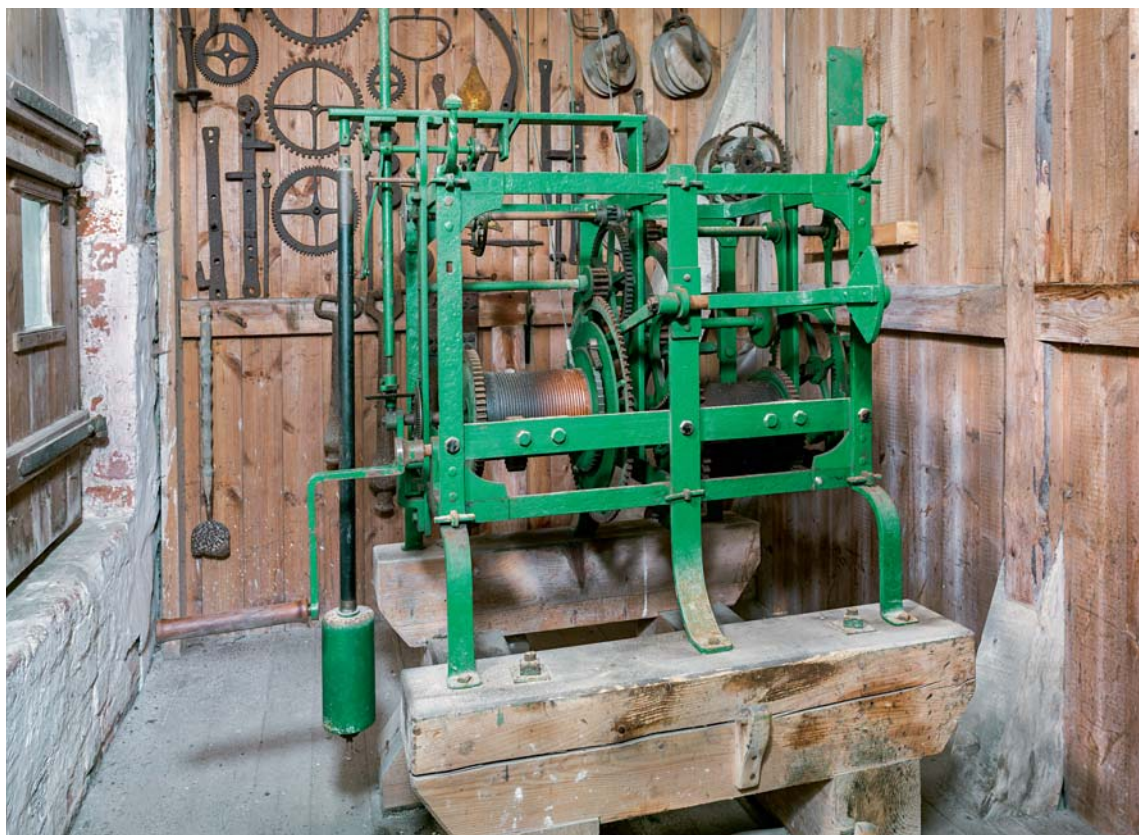

Fig. 74. Tårnur, 1936, udført af F. Bertram-Larsen, med genanvendelse af en delvist fornyet smedjærnsramme fra et ældre urværk (s. 4639). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tower clock, 1936, by F. Bertram-Larsen, re-using a partly renovated cast-iron frame from an older clock.*

Fig. 75. Klokke nr. 1, støbt 1462 af mester Laurinsius (s. 4641). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Bell no. 1, cast in 1462 by Master Laurinsius.*

som 'godt',¹⁵ men året efter fandt man ved et syn, at det trængte til reparation pga. manglende tilsyn, og at 'menigheden formedelst dets urigtighed ingen efterretning deraf kunne have'.²² Urværket var 1822 atter i 'uorden' og 1843-44 slet ikke i gang.²² 1862 holdtes det 'med god gang'.⁹ Til ur-

værkets optrækning var doneret en tønde og fire skæpper byg af en gård under Hverringe.¹⁴¹

En *†urskive* af teaktræ, formentlig fra slutningen af 1800-tallet, sad i det nedre glamhul på tårnets sydside. Den havde sorte romertal på hvid bund og stiv viser (timeviser).¹⁴⁷

Klokker. 1) (Fig. 75-76), 1462, støbt af mester Laurinsius,¹⁴⁸ diameter 76 cm. Halsen på den slanke klokke har omløbende minuskelindskrift mellem to dobbelte lister: »anno domini mcccclxii o rex glorie criste veni cvm pace magister lavrincivs« (I det Herrens år 1462, O ærens konge Kristus, kom med fred, Mester Lars). Indskriften, der har malteserkors som skilletegn, indledes med klokkestøberens mærke, et skjold med krone (fig. 76), og de sidste fire bogstaver i klokkestøberens navn har kun fundet plads under den nedre af listerne, der afgrænser indskriften. Ophængt i slyngebom fra 1940 østligt i klokkestolen. Klokken hang også i en klokkestol 1631.²¹ Den skulle 1664 ombindes, da 'den ikke kunne ringes uden fare'.²¹

2) (Fig. 77), 1832, støbt af I. C. og H. Gamst, København, ved omstøbning af †klokke nr. 2, diameter 105 cm. Om halsen løber støberindskrift med versaler mellem to akantusranker kantet af perlestav: »Støbt af I. C. & H. Gamst, Kiøbenhavn anno 1832«. Ophængt vestligt i klokkestolen i en slyngebom fra 1997.¹⁴⁹ Automatisk ringning.

†*Klokker.* 1) Afgivet ved klokkeskatten 1528, vejede ca. 500 kg (tre skippund, fire lispund).¹⁵⁰ 2) 1505, med minuskelindskrift, der 1808 læstes som: »anno domini millesimo qui(n)gentesimo q(ui)nto susanna uocor caterina susehi (dvs. ihe-sus bagvendt)« (I det Herrens år 1505, Jeg hedder Susanna, Katarine ... Jesus). Indberetningen til Oldsagskommissionen 1808 gengiver grove

Fig. 76. Klokkestøbermærke, detalje af klokke nr. 1, støbt 1462 af mester Laurinsius (s. 4641, jf. fig. 75). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Bell founder's mark, detail of bell no. 1, cast in 1462 by Master Laurinsius. (cf. fig. 75).*

Fig. 77. Klokke nr. 2, støbt 1832 af I. C. og H. Gamst, København (s. 4641). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Bell no. 2, cast in 1832 by I. C. and H. Gamst, Copenhagen.*

tegninger af fire mærker og sigiller på klokken (i NM). Heraf var det ene et uidentificeret pilgrimstegn med en stående biskop i en mikroarkitektonisk ramme svarende til pilgrimstegn på en klokke fra 1472 i Rynkeby (s. 4452 fig. 83), mens et andet sigil viste et bomærke svarende til et, der er ført af klokkestøberen »...mvnsson« på en klokke fra 1503 i Rynkeby (s. 4434 fig. 84). Sidstnævnte kendes også fra klokker i Allerup 1504 (s. 3642), Stenstrup 1504 og Herrested 1513 (begge Svendborg Amt) samt Vejlo (DK Præstø 769).¹⁵¹ Klokken hang 1631 i en klokkestol.²¹ Den revnede 1815, hvad der bemærkedes ved synet 1821.²² Året efter fik kirkeeejeren tilladelse til at udskyde 'istandsættelsen' i to år, men først 1832 omstøbtes den (jf. ovf.).²²

3) Afleveret ved klokkeskatten 1601, vejede ca. 430 kg. (to skippund og 14,5 lispund).¹⁵²

Fig. 78. Epitafium, 1664, over Hans Krag (-1677-) og hustruen Johanne Hansdatter (†1660) (s. 4643). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Sepulchral tablet, 1664, commemorating Hans Krag (-1677-) and his wife Johanne Hansdatter (†1660).

Fig. 79. Detalje af epitafium, 1664, over Hans Krag (-1677-) og hustruen Johanne Hansdatter (†1660) (s. 4644, jf. fig. 78). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Detail of sepulchral tablet, 1664, commemorating Hans Krag (-1677-) and his wife Johanne Hansdatter (†1660)*(cf. fig. 78).

GRAVMINDER

Epitafium (fig. 78), 1664, opsat og bekostet af Hans Krag (-1677-) til minde om hustruen Jehanne Hantzdatter (Johanne Hansdatter), (†1660) og 'kristelig efterretning for børn og venner'.¹⁵³ Der er tale om et billedskærerarbejde i Anders Mortensens stil, med centralt portrætmaleri. Det omgives af kalkmalet drapering (s. 4613).

Det bruskbare epitafium af egetræ, 241 × 154 cm,¹⁵⁴ er arkitektonisk opbygget med knækket frise og postament. Det højovale storfelt indrammes af en maskebærende kartouche og flankeres af snosøjler, hvis vinløv kun på kapitælerne rummer klaser. Storvingerne har kerubhoveder og profilvendte ørnemasker. Såvel frise som postament er glat og har fremspring. To flammer flankerer en topkartouche, der krones af den opstandne Kristus,

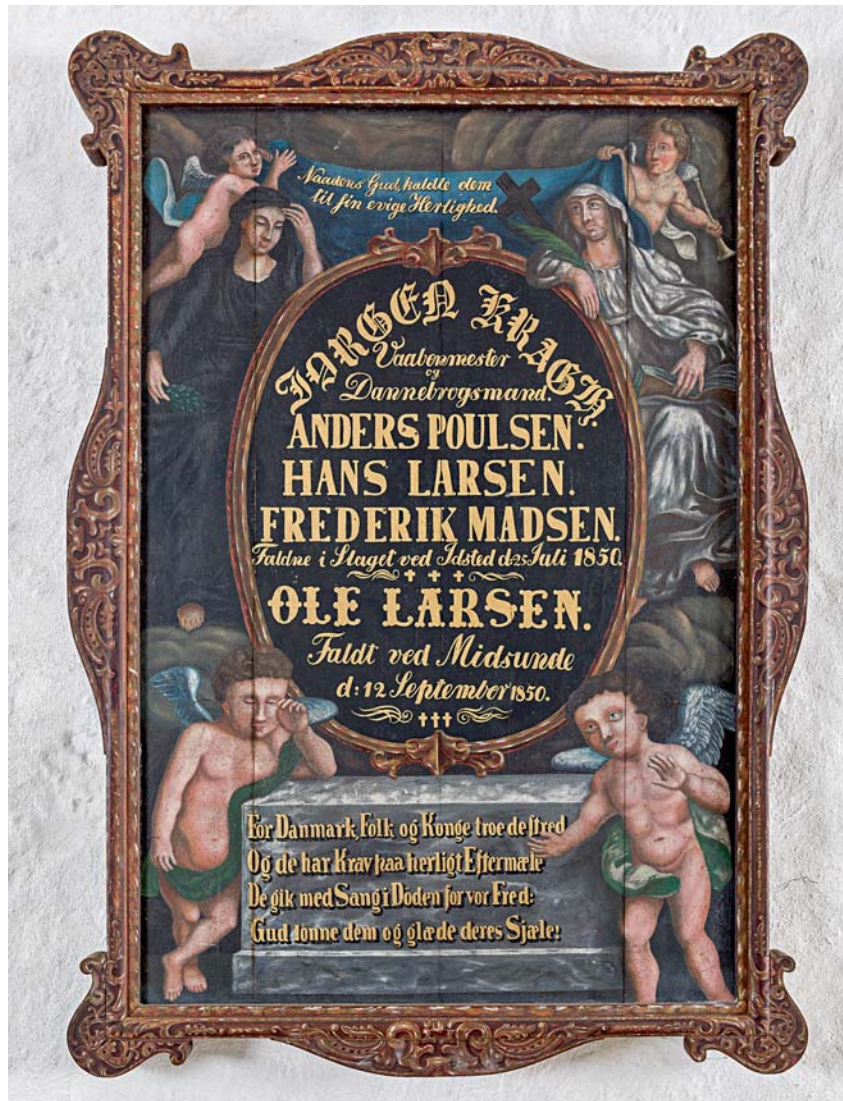

Fig. 80. Mindetavle o. 1850 over faldne i 1. slesvigske krig, signeret »Ericksen« (s. 4647). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Memorial tablet c. 1850 to the fallen in the 1st Schleswig war, signed "Ericksen".

stående med sejrspanen på verdenskuglen. Det kartoucheformede hængestykke har tværovalt midt-felt, masker og afsluttende kerubhoved. Oprindeligt har frisens fremspring haft konsoller og bosser, mens postamentfremspringene har haft bosser, masker eller englehoveder, der er gået tabt.¹⁵⁴

Rammeværkets staffering må opfattes som oprindelig, om end retoucheret. Den består af rødbrunt, hvidt, sort, laseret grønt og forgyldning samt rødlig marmorering på rammestykker bag søjler og på frise- og postamentfremspring.

Portrætmaleriet (fig. 79), lysmål 84×65 cm, viser ægteparret og deres fem børn, stående under et gråsort skydække, der flænges af himmelsk lys og en engel med palmeblad og laurbærkrans i hænderne. Johanne Hansdatter (yderst th.) har udringet sort kjole over hvid underkjole og gennemsigtig hvid krave over guldkæde. Hun bærer sort hue over hvidt hovedlin. Døtrene har tilsvarende sorte kjoler og nedfaldskraver, der er plisserede som deres forklæder og snørede ærmer. Deres hår er tilbageredt og samlet i perlebesatte nak-

Fig. 81. Koret set mod øst. Foto Kristian Hude 1903. – *The chancel, looking east.*

keknolde. De to ældste må være Karen Hansdatter Krag (1644–1724) og Maren Hansdatter Krag (1648–1729), mens navnet på den yngre pige i forgrunden ikke kendes.¹⁵⁵ Hans Krag, med vilttert fuldskæg og langt glat hår, bærer hvid nedfaldskrave over sort kappe og frakke, hvis nedre halvdel ikke er knuppet. I venstre hånd holder han en sort spidspuldet hat. Sønnerne Knud Hansen Krag (o. 1649–1707), bagest, og Frantz Krag (1656–1725) er vist med tilsvarende klæder og hår.¹⁵⁵

Oprindelige *indskrifter* er malet med forgyldt fraktur på sort bund. På topkartouchen Joh. 11,25, på frisen »Staar OP i døde Och Kommer for dom« og på postamentet Job 19,25. På hængestykket læses dateringen »1664« foruden giver- og mindeindskrift.¹⁵⁶

Tilblivelse og værkstedssammenhænge. Epitafiet minder i sin opbygning om arbejder af Anders Mortensen, Odense.¹⁵⁷ Den noget ringere kvalitet i enkeltheder, navnlig masker og kerubhoveder,

Fig. 82. Gravsten nr. 1 (s. 4647), o. 1590, over Regitze Ulfeldt (†1571). Signeret af 'Odense-Monogrammisten'. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Tombstone no. 1, c. 1590, of Regitze Ulfeldt (†1571). Signed by the 'Odense Monogrammist'.

taler dog imod en tilskrivning til ham. Odensebilledskæreren kan næppe heller som værkstedsleder have forstået udførelsen, idet epitafiet ifølge indskriften er bekostet to år efter hans død 1662.¹⁵⁸ Det må da enten skyldes en eventuel værksteds-efterfølger eller en lavbroder, der har tilegnet sig Anders Mortensens populære stil.¹⁵⁹

Epitafiet omtales 1706 som kirkens eneste.²⁷ Det blev 1850 repareret ved Erich Erichsen Mahler, der signerede på bagsiden af Kristusfiguren.¹⁵⁴ I den forbindelse fik portrætmaleriet pletvise overmalinger, der bortset fra Johanne Hansdatters fornyede ansigt er ubetydelige. Måske samtidig tilføjedes marmorering på frise- og postamentfremspring som erstatning for forsvundne, skårne prydstykker (jf. ovf.). Ved en istandsættelse 1970 fjernedes enkelte nyere reparationer på det ellers ikke overmalede rammeværk.¹⁶⁰ Ophængt på tårnummets nordvæg, den oprindelige placering.

Mindetavle (fig. 80), o. 1850, over fem faldne i Treårskrigen 1848-50, signeret »Ericksen« i nedre højre hjørne, formentlig identisk med en maler Erich Erichsen (jf. epitafium).¹⁶¹ Tavlen, 142×101 cm, består af fire brædder i en svejftet profilramme. Personalia er anført med forgyldt, varieret typografi på sort bund i en højoval medaljon: Våbenmester Jørgen Kragh, Anders Poulsen, Hans Larsen og Frederik Madsen, alle faldne ved Isted 25. juli 1850, og Ole Larsen, faldet ved Mysunde 12. sept. 1850. Medaljonen flankeres af to kvindefigurer, hvoraf den venstre er ikklædt sort sørgedragt og holder en egeløvskrans, mens den højre med hvide klæder, kors, palmeblad og opslået bog personificerer troen og opstandelseshåbet. Også de afbildede englefigurer korresponderer med dette skema: Forneden læner den venstre sig mismodigt op ad en marmorsarkofag, hvis firelinjede vers den frejdige engel th. henleder opmærksomheden på. To svævende engle foroven holder et skriftbånd, den højre tillige en basun. Tavlen var oprindeligt ophængt i korets vestfags østkappe, omgivet af $\ddagger$ kalkmalet draperi (s. 4613 jf. fig. 81); nu på tårnummets sydvæg.

Gravsten. To figursten (nr. 1-2) blev formentlig begge taget op af korgulvet og muret ind i korets nordvæg 1854.²² Andre gravsten (nr. 3-5 samt $\ddagger$ nr. 1-4 må være fjernet fra kirkerummet om-

kring denne tid. 1884 henstod flere i våbenhuset. På nær en enkelt (nr. 2) lå alle de endnu bevarede sten 1905 ved kirkegårdsdiget, hvorfra de 1910 flyttedes til deres nuværende placeringer.²⁸

1) (Fig. 82), o. 1590, over »Rüigisse Erich Hardenbergis« (Regitze Ulfeldt), $\ddagger$ 1571; signeret af den såkaldte Odense-Monogrammist (jf. nr. 2).

Grå kalksten, 176×97,5 cm. Figurstenen viser den afdøde under en rundbuet, vinkelbrudt arkade båret af joniske kapitæler over voluted, på spinkle pilastre. Fire hjørnemedaljoner rummer delvist udslidte anevåbener.¹⁶² Langs randen løber gravskriften i reliefversaler. Regitze Ulfeldt er vist frontalt med svag drejning mod højre. Hun bærer perlebesat, let kriget hue, pibekrave og guldkæde med hængekors. Overkjolen, med pufskuldre, har plantemønster i cirkelslag. Underklædningens mønster er udslidt, men har givetvis haft maureskmønster (jf. ndf.). Venstre hånd er lagt over højre, med pibemanchetter ved handleddene.

Stenen er signeret midt på den nedre kant med et bomærke i form af et 'N' med vandret tværstreg. Dette kendes fra ni gravsten og har givet anledning til værkstedsnavnet 'Odense-Monogrammist', som Chr. Axel Jensen har foretaget yderligere tilskrivninger til og forsøgsvis identificeret som en 1598 omtalt Jørgen Stenhugger i Odense.¹⁶³ Kompositionsmæssigt er den beslægtet med stenen over Anne Friis i Marslev, tilskrevet samme stenhugger (s. 4356). Den afviger dog herfra i kraft af bl.a. kjolens mønster, der i hvert fald for overkjolens vedkommende ses tilsvarende på to andre af Odense-Monogrammistens arbejder over hhv. Margrete Skovgård (s. 755) og Birgitte Falster (*DK Maribo* 614). Regitze Ulfeldts sten er måske, som foreslået af Chr. Axel Jensen, bekostet af enkemanden Erik Hardenberg til Torslundegård eller den afdødes bror Ulfeldt Ulfeldt,¹⁶⁴ men datteren Anne Hardenberg (jf. nr. 2) kan heller ikke udelukkes som opdragsgiver.

Gravstenen lå 1706 i koret,²⁷ i sydsiden ifølge en senere beskrivelse fra 1762 ved Søren Abildgaard.¹⁶⁵ Den fandtes 1884 indsat i korets mur (jf. nr. 2),¹¹⁰ men lå 1908 'henslængt' ved kirkegårdsdiget.⁷⁹ Stenen fik kort efter sin nuværende placering ved vestvæggen i våbenhuset.²⁸

2) (Fig. 83), o. 1600, over Anne Hardenberg til Torslu(n)d(e)gaard, †<12. aug.> 16<12>, og hendes to ægtemænd, Anders Biecke (Bielke) til Belli(n)gaard »so(m) blev af sine vven(n)er hastelig tage(t) af dage an(n)o 1588 de(n) 5 april og lig(g)er begravet i Kirkeby Kirke i Falster«,¹⁶⁶ og Sivert Sestede (Sehested) til Ullerup, †16□ Figurstenen er signeret af den såkaldte Odense-Monogrammist (jf. nr. 1).

Den mørkegrå kalksten, 274×165 cm, viser figurerne stående under en tredobbelt arkade. Bueslagene hviler på joniske kapitæler over voluted og konsoller med kerubhoveder, mens to spinkle æggestavslister yderst udfylder søjlefunktionen. Over bueslagene ses tre×fire anevåbener, adskilt ved lodrette stave. Under figurerne læses tværs over stenen det apokryfe skriftsted Visd. 3,1-3 og herunder tre bredrektangulære, glatprofilerede felter med hver sin gravskrift i indhuggede versaler.

Anne Hardenberg er vist frontalt i midten. Hun bærer perlebesat kriget hue, pibekrave, guldkæde samt fodlang brokadekjole. Foran brystet er højre hånd lagt over venstre. De harniskklædte ægtemænd, Anders Bielke tv. og Sivert Sehested th., er let vendt mod hende i en spejlvendt identisk positur med den ene hånd om sværdskaftet og den anden på hoften. De har begge kort hår, pibekrave, fyldig moustache og fuldskæg, Anders Bielkes tilspidsende ved hagen og Sivert Sehested noget længere.

Stenen er som Anne Hardenbergs mors (nr. 1) signeret midt på den nedre kant af den såkaldte Odense-Monogrammist.¹⁶⁷ Bestilleren har formentlig været Anne Hardenberg, der i øvrigt som den eneste af de tre er begravet i kirken.¹⁶⁸ Den er antagelig udført efter 1600, men før 1612, hvad der fremgår af de to længstlevendes perso-

nalía. Stenen lå 1706 i korets gulv og blev formentlig 1854 flyttet til dens nuværende plads op ad korets nordvæg.¹⁶⁹

3) O. 1609, over sognepræst Hans Andersen (Bager),¹⁷⁰ tidligere kapellan på Langeland og sognepræst til Mesinge i seks år, †(18. sept.) 1609.

Skriftesten af lysegrå kalksten, 73×67 cm, med dansksproget personalia i slidte, indhuggede versaler.¹⁷¹ Herunder den afdødes bomærkeskjold med initialer »HAB« og latinsk citat fra Es. 40,6 »omn[i]s caro [foenvm]« (Alt kød er hø).¹⁷² Randskriften citerer, ligeledes på latin, Sl. 90,10: »Dies annorvm nostrorvm/ septvaginta (ani avt ad) svmm/vm octoginta e qvib. qvov op/timv(m) est molestia (est et labor)«. (Vore levedage kan være halvfjerds (år eller i det højeste) firs, af hvilke det bedste (er) elendighed (og slid)).¹⁷²

Stenen stod 1884 i våbenhuset,¹¹⁰ men lå 1920 som trædesten ved en af kirkegårdens indgange, hvorfra den kort efter flyttedes til den nuværende plads på nordsiden af korets vestfag (jf. fig. 86) som nr. 2 regnet fra øst.¹⁷³

4) (Fig. 84), o. 1611, over Rasmvs Lavritssøn Hiort, tidligere herredsfoged på Hindsholm, †10. febr. 1611, og hustruen Dorte (»Dorte Hiortis«), †palmesøndag (28. marts) 1602.

Mørkegrå kalksten, 123×92 cm, udfyldt af gravskrift med indhuggede versaler, der krones af Jesusmonogram og afsluttes med ægteparrets bomærkeskjolde med initialer, tv. »RH« (jf. prædike- og præstestol) og »DHD«. Randskriften med indhugget versalskrift refererer Fil. 1,21: »Philip 1. Christvs er mit lif derfor er døden mig ikkvn en baade«. Hjørnemedaljoner viser evangelisternes symbolvæsener med delvist udslidte navne i skriftbånd: foroven Mattæusenglen (tv) og Johannesønnen, forneden Markusløven (tv.) og Lukasoksen.

Stenen lå 1755 ved præste- og skriftestolen,¹⁵ antagelig 'i korsdøren' som beskrevet af C. T. Engelstoff 1866.¹⁷⁴ Herfra er den fjernet inden 1884, da den 'henstod' i våbenhuset.¹¹⁰ Den er siden 1910 opsat ved østvæggen i våbenhuset.²⁸

5) (Fig. 85), o. 1660, over Hans Krag, herredsfoged på Hindsholm i otte år og fuldmægtig på Hverringe og Eskebjerg i tyve år, †16□ (†efter 1677), og hustruen Johanne Hansdatter, †1660 i sin alders 46. år (jf. epitafium).

Fig. 83. Gravsten nr. 2 (s. 4649), o. 1600, over Anne Hardenberg til Torslundegård (†1612) og hendes to ægtemænd, Anders Bielke til Bellingegård (†1588) og Sivert Sehested til Ullerup (†16□). Signeret af 'Odense-Monogrammist'. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tombstone no. 2, c. 1600, of Anne Hardenberg of Torslundegård (†1612) and her two husbands, Anders Bielke of Bellingegård (†1588) and Sivert Sehested of Ullerup (†16□). Signed by the 'Odense Monogrammist'.*

Fig. 84. Gravsten nr. 4, o. 1611, over Rasmus Lauritsen Hiort (†1611) og hustruen Dorte (†1602) (s. 4649). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tombstone no. 4, c. 1611, of Rasmus Lauritsen Hiort (†1611) and his wife Dorte (†1602).*

Grå kalksten, 172×107 cm, med kartoucheformet skriffelt, hvis udslidte gravskrift med reliefversaler kendes fra en afskrift 1755.¹⁵ Forneden flankeres to udslidte bomærkeskjolde af frugtbundter(?). Randskriften, ligeledes med reliefversaler, citerer Job 19,25 og afbrydes af hjørnemedaljoner med evangelisternes symbolvæsenere og navne med indhugget versalskrift, foroven Mattæus (tv.) og Markus, forneden Lukas (tv.) og Johannes.

Stenen lå 1755 i skibets 2. fag ('inden for kirkedøren på venstre hånd').¹⁵ Den henstod 1884 i våbenhuset,¹¹⁰ men fandtes 1905 ved kirkegårdsdiget.⁷⁹ Nu opstillet udvendig ved tårnets nordmur.

†*Gravsten.* 1) O. 1602, over sognepræst Laurits Hansen, †6. apr. 1602.¹⁷⁵ Den 'lille' sten havde en gravskrift, der 1755 blev læst således: »Under denne sten er begravet Hæderlige Mand Hr. Laures Hansen fordem SognePræst til Mesing Kircke

som tiende Baade for Capellan og SognePræst i XV.Aar døde hand tredie Paaske Dag Anno 1602, Gud gifve hannem en glædelige Opstandelse«. ¹⁵ Rimeligvis som randskrift fandtes desuden latinsk citat fra *Vulgata*: »Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, pauci et mali gen. 47« (Jeg har levet hundrede og tredive år i fremmed land. Få og ulykkelige, 1 Mos. 47,9). Stenen lå 1755 i koret, ved degnestolen.¹⁵

2) O. 1632, over Sidsel Lauritsdatter, †25. okt. 1632, enke efter tre præster (jf. †gravsten nr. 1 og gravsten nr. 3). Der var ifølge præsteindberetningen 1755 tale om en 'lille sten'.¹⁵ Ifølge en afskrift 1884 lød den centrale gravskrift (med

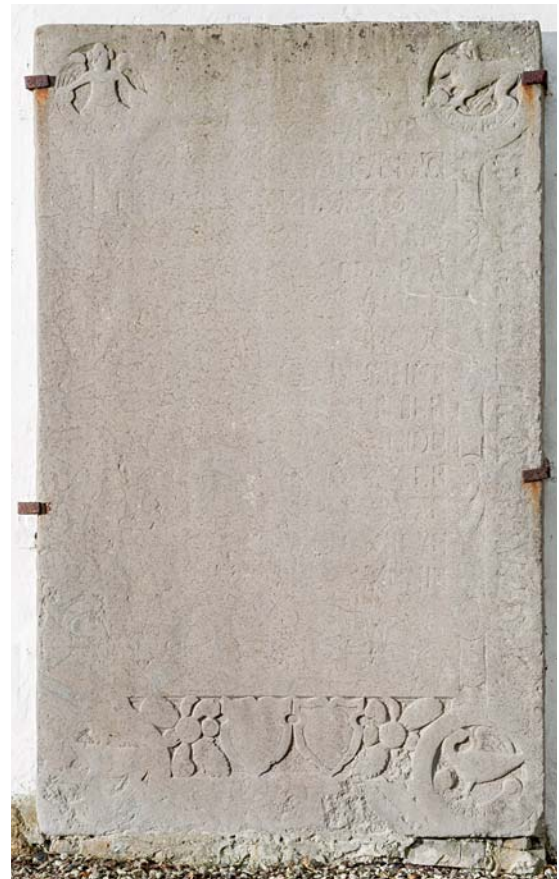

Fig. 85. Gravsten nr. 5, o. 1660, over herredsfoged Hans Krag (-1677-) og hustruen Johanne Berentsdatter (†1660), jf. epitafium (s. 4649, fig. 78). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Tombstone no. 5, c. 1660, of Hans Krag (-1677-) and his wife Johanne Berentsdatter (†1660), cf. sepulchral tablet (fig. 78).*

versaler): »Vdi den(ne) h. sted hviler s(alig) Citcel Lavritsd(atter) som døde den 25 (octo)bris a(nn) o 1632 med sin 3 s(alige) prestmend oc 12 børn den 4. her Michael/ Rasmvssøn samlis til naar Gvd vil(.) Gvd gifve dennvm alle en gledelig opstandelse amen.«¹¹⁰ Stenens randskrift citerede Job 19,25.¹⁵ Stenen lå 1755 'i gangen'¹⁵ og henstod 1884 i våbenhuset.¹¹⁰ Opstillet i våbenhuset efter 1908.⁷⁹

3) Over ubekendte, omtalt som 'en stor sten med dekoreret renæssanceramme og udslidt indskrift'; stod 1884 i våbenhuset.¹¹⁰

4) O. 1706, over Laurits Jensen Rissinge, *29. sept. 1688 på Risinge, †23. maj 1706 på Kraggården, bekostet af forældrene Jens Jacobsen og Kirsten Lauritsdatter ifølge randskriften. Den 'smukt udhuggede sten' lå 1755 i kirkegulvet og havde indskrift på vers:

»Her hviler under denne Steen/
Dend som bar frem/
I Clare-Tegn(?) og Stempel/
Hans Jord og aske skiulte Been/
I Gravens Hiem/
Er nu en Orme Tempel/
Hans Hellig Siæl bestralet er/
I Himlens Land/
Med Soele Glands og Naade/
Hans Legemes Huus nu Jorden bær/
Af Ormetand/
Ey lider mindste Naade/
Thi Zions Gud skal Siæl og Krop/
Paa Dommedag/
Forsamle til hver andre/
og glædes da blant Engle Trop/
Hvor Avind Vag/
Forbøden er at vandre.«¹⁵

En †muret begravelse i korets sydside omtales tidligst 1756, men må da have haft en vis ælde, eftersom dens træloft manglede bjælker og fjæle.²² Det var antagelig heri Regitze Ulfeldt blev begravet 1571 (jf. gravsten nr. 1), ligesom enkemanden 'fattige' Erik Hardenberg († 1591/92?).¹⁷⁶ Begravelsen kan muligvis være indrettet af samme. Den senest begravede var Frederikke West (1751-78).¹⁷⁷

1811 var loftet brøstfældigt, og året efter lød det samstemmende, at kommunikanterne var 'i fare for at styrte ned i kælderbegravelsen'.²² En reparation fandt sted kort efter, men allerede 1823 skete

der to sammenstyrtninger under en og samme gudstjeneste.¹⁷⁸ Herefter besluttede kirkeejeren at fylde begravelsen op, da kisterne var 'smuldrede og blandet til ukendelighed'. Før dette skete, optog man dog tre †kisteplader, hvoraf en angiveligt bar det uidentificerede navn 'hr. Werter'. Planer om ophængning af kistepladerne blev ikke realiseret.²²

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Jf. fig. 86), o. 1790, over Cha(r)lotta Amalia (Fo)g, *(21. febr.) 1767 i Dalby, g.m. sognepræst Peder Høyer (jf. nr. 3), †2. dec. 179(0).¹⁷⁵ Liggelsen af lys, grå kalksten, 119,5×59,5 cm, med delvist udslidt, indhugget versal- og kursivskrift. Borter foroven og fornedden viser måske palmegrene, den nedre tillige et frontalt kvindeansigt. Opstillet på nordsiden af korets vestfag som nr. 1 regnet fra øst.

2) (Jf. fig. 86), o. 1807, over Maria Elisabeth Brinch, *21. juni 1720 på Tidselholt, enke efter kancelliasessor og herredsfoged i Sunds-Gudme Herred, Christian Leth, †1. nov. 1807 i Mesinge præstegård.¹⁷⁹ Lys, grå kalksten, 101,5×82 cm, med udslidte, indhuggede versaler, tilsyneladende i hele stenens bredde. Gravstenen fandtes 1908 'henslængt' ved kirkegårdsdiget.⁷⁹ Den blev lidt senere opstillet på sin nuværende plads på nordsiden af korets vestfag som nr. 3 regnet fra øst.

3) (Jf. fig. 86), o. 1809, over sognepræst Peder Høyer *14. nov. 1758 på Agersø, 'trofast og om ægtefælle i 23 år til søstre, først Charlotte Amalia Fog (jf. nr. 1), mor til Vilhelmine Høyer (jf. nr. 4) og dernæst Georgine Fog', (†26. maj 1809).¹⁷⁵ Svagt hvælvet liggelsen af rød sandsten, 146,5×62,5 cm, med delvist udslidt, indhugget versalskrift; hvide marmorrosetter i hjørnerne. Nu opstillet på nordsiden af korets vestfag som nr. 4 regnet fra øst.

4) O. 1843, over sognepræst Jak(ob) Kr(istian) Schmidh, *22. aug. 1764 'af bondestand', †26. juli 1848 'som jubellærer', og hustruen V(ilhelmine) C(harlotte) A(malie) Schmidh (født Høyer), *17. apr. 1788 i Mesinge, †27. jan. 1843 (jf. nr. 3). Personalialia er anført med indhugget antikvaskrift på to ens, hvide marmoravler, 58,5×37 cm, der foroven har medaljon med sommerfugl og indfattes af en bredrektangulær mørkegrå granitsten; et centralt kors af hvidt marmor mangler nu. I lapidarium nord for kirken.

Fig. 86. Fra venstre: Kirkegårdsmonument nr. 1, o. 1790, over Charlotta Amalia Fog (1767-90) (s. 4651), gravsten nr. 3, o. 1609, over sognepræst Hans Andersen (†1609) (s. 4649), kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1807, over Maria Elisabeth Brinch (1720-1807) og kirkegårdsmonument nr. 3, o. 1809, over sognepræst Peder Høyer (1758-1809) (s. 4651). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *From the left: Churchyard monument no. 1, c. 1790, commemorating Charlotta Amalia Fog (1767-90); tombstone no. 3, c. 1609, of pastor Hans Andersen (†1609); churchyard monument no. 2, c. 1807, commemorating Maria Elisabeth Brinch (1720-1807); and churchyard monument no. 3, c. 1809, commemorating parson Peder Høyer (1758-1809).*

KILDER OG HENVISNINGER

Vedr. arkivalier for Odense Amt i almindelighed henvises til s. 52-54 og forkortelser vedr. Odense Amt s. 56-59.

Arkivalier. RA. *Rentekammeret, Reviderede Rgsk.* Kirkeresk. 1664-72 (*Rtk. Rev. Rgsk.* Kirkeresk. 1664-72). LAFyn. *Bispearkiv.* Bjerger Herreds breve 1553-1805 (*Bispeark.* Bjerger Herreds breve.); Synsforretninger og andre indberetninger om kirkebygninger 1631-1702 (*Bispeark.* Synsforretninger 1631-1702); Synsforretninger over kirker 1718-35 (*Bispeark.* Synsforretninger 1718-35); Visitatsprotokol 1732-1803 (*Bispeark.* Visitatsprot. 1732-1803); Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872-98 (*Bispeark.* Synsforretninger 1872-1898). *Odense Amtsprovstis arkiv.* Korrespondance ang. Bjerger og Åsum Herreder 1812-14, 1841-45, 1856-64 (*Provstiark.* Korrespondance). *Menighedsrådsarkiv.* Diverse dokumenter 1812-1992 (*Menighedsrådsark.* Div. dok.); Kirkeprotokol 1862-1989 (*Menighedsrådsark.* Kirkeprot. 1862-1989); Diverse sager 1904-30 (*Menighedsrådsark.* Div. sager.); Dokumenter vedr. kirken 1929-1979 (*Menighedsrådsark.* Dok. vedr. kirken). Kir-

kens arkiv. Kirkeprotokol 1990 ff. (*Kirkens arkiv.* Kirkeprot. 1990 ff.). *Baroniet Scheelenborg.* Dokumenter vedr. kirkerne 1755-1895 (*Scheelenborg godsark.* Dok. vedr. kirkerne 1755-1895).

NM. Indberetninger: Indberetning til Oldsagskommissionen 23. dec. 1808; Sophus Müller 1884 (bygning, inventar, gravminder); J. Magnus-Petersen 1895 (prædikestol); Niels Termansen 1914 (altertavle); Niels Termansen 1915 (inventar, gravminder); Chr. Axel Jensen 1922 (gravsten); Povl Jensen 1925 (altertavle); Elise Thorvildsen 1947 (Skt. Karens Kilde); Mogens Larsen 1957 (inventar); Mogens Larsen 1967 (inventar); K. Søndergaard Nielsen 1970 (epitafium); Mogens Larsen 1977 (kalkmaleri, korbuekrucifiks); Ebbe Lehn Petersen 2004 (dørfloje); Birgit Als Hansen 2006 (opvarmning); Kirsten Trampedach 2006 (kalkmaleri); Karin Vestergaard Kristiansen 2006 (inventar); Susanne Trudsø 2007 (døbefont). *Notesbøger:* Søren Abildgaard nr. II; Poul Jensen nr. V.

Tegninger og opmålinger. *Danmarks Kunstbibliotek.* A. Taaning et al. o. 1928 (plan og opstalt af sydfacade sign A Taaning – tværsnit af tårn og skib, længdesnit samt opstalter af nord-, øst- og vestfacade, usign., udat.). *NM.* Lehn Petersens Tegnestue 1965.

Litteratur. Orla Hylleberg Eriksen, Dendrokronologisk undersøgelse af tagkonstruktion over Mesinge Kirke, Odense Amt, NNU rapport nr. 38, Nationalmuseet 2017 (*Hylleberg Eriksen* 2017).

Historisk indledning og omgivelser ved Lasse J. Bendtsen, kirkeladen dog ved Kirstin Eliassen, bygningsbeskrivelse ved Kirstin Eliassen, kalkmalerier, inventar og gravminder ved Lasse J. Bendtsen, orgler dog ved Kristian Lumholdt. Oversættelser ved James Manley (engelsk) og Peter Zeeberg (latin). Korrektur ved Anne Frovín. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet marts 2018.

¹ Svend Aakjær (udg.), *Kong Valdemars Jordebog*, I-III, Kbh. 1980, I,2, 27, 117.

² *Repert* nr. 6445 (7. juni 1430).

³ *DaMag* 4, II (1873), 50. De fire kirker i Hindsholm Herred regnedes i gejstlig henseende til Bjerge Herred (jf. s. 4522).

⁴ *DiplDan* II, 3 nr. 230.

⁵ O. Nielsen »Dalum Kloster Jordebog 1533«, *FySaml* IV, 307-14; Erland Porsmose, *Bønder, bryder og tjenere: gårdbrugervilkår på Fyn 1502-1542*, Odense 1983, 69; Erland Porsmose, *De fynske landsbyers historie – i dyrkningsfællesskabets tid*, Odense 1987, 116, 129; Ole Crumlin-Pedersen m.fl. (red.), *Atlas over Fyns kyst i jernalder, vikingetid og middelalder*, Odense 1996, 210-11.

⁶ *Kronens Skøder* I, 344-47 (1. okt. 1604). Heraf anføres den ene gård 1546 at ligge ved 'Bogensøhegnet'. *DaKancReg* 21. nov. 1546.

⁷ Anders Thiset, *Danske adelige Brevkister: Registraturer fra det 15.-17. Aarhundrede*, Kbh. 1897, 143; *Repert* nr. 5937 (15. sept. 1421); *KancBrevb* 1. sept. 1573.

⁸ *Kronens Skøder* II, 450-51 (14. juni 1678), jf. s. 4521, 4665 og 4729.

⁹ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. 1862-1989.

¹⁰ »Hr. Atzer de Messingh« optræder på en dødeliste tilskrevet Odense Domkirkes præstekalente (jf. s. 88). Camillus Nyrop, *Danske Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen*, I, Kbh. 1899-1900, 189; Lars Bisgaard, »En dødeliste viser vej: Gilde og magt i senmiddelalderens Odense«, *FyÅrb* 2002, 70-89.

¹¹ Den Arnamagnæanske Samling, AM IX,1, 5. marts 1521.

¹² Paul Nedergaard, *Dansk Præste- og Sognehistorie*, III, Kbh. 1956, 153. Ifølge en tvivlsom overlevering skulle Drigstrup i 'ældgammel tid' have været anneks til Mesinge (jf. s. 4116 note 3).

¹³ Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588-1604*, Odense 1995, 161-62.

¹⁴ LAFyn. *Topografica*. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter; Kgl-Bibl. *Kallske saml.* 377, 4°; *DaAtlas* VI, 573.

¹⁵ KglBibl. *Kallske saml.* 377, 4°.

¹⁶ E. Tang Kristensen, *Danske Sagn*, Århus/Silkeborg 1892-1901, II, H 215.

¹⁷ NM inv.nr. D 3688-3695/1966. Protokollen anfører 'fra de to østlige fag i kirken' (dvs. koret), men fundet er gjort i jordfyld fra skibet if. oplysninger i NM. Korrespondancearkivet.

¹⁸ Desuden yngre udmøntninger under Erik Klipping (1259-86), Erik Menved (1286-1319), Christopher II (1319-32), en ubestemmelig borgerkrigsmønt, tre mønter slået i nordtyske hansestæder i anden halvdel af 1300-tallet og eftermiddelalderlige mønter fra perioden 1624-1874. NM. Den Kgl. Mønt- og Medallesamlings fundprotokol nr. 2903.

¹⁹ Midskov Bys jorder matr.nr. 6i.

²⁰ NM. Indb. ved Boesen 1885 (1. afdelings herredsberejnsning); Sigurd Svane, *Danske Helligkilder og Lægedomskilder*, Kbh. 1984, 130.

²¹ LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger 1631-1702.

²² LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895.

²³ LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger 1718-35.

²⁴ RA. *DaKanc*. C12. Fynske og smålandske tegnelse 1660-70. Sag 49 (30. juni 1668).

²⁵ *Kronens Skøder* II, 282 (16. okt. 1668).

²⁶ *HofmFund* V (1760), 297.

²⁷ LAFyn. *Topografica*. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter.

²⁸ NM. Korrespondancearkiv.

²⁹ Oplysninger fra Kerteminde Lokalkrav.

³⁰ Steffen M. Søndergaard, »Mesinges kirkelade«, *Arkitekten* 1979, 134-37; Gorm Bloch, »Fynske kirkelader«, *FyStBog* 1980, 89-108; Michael Manøe Bjerregaard, »Middelalderlige kirkelader i Danmark«, *KUML* 2003, 247 ff.

Fig. 87. Skitse af kirken i biskop Jacob Madsens visitatsbog. I LAFyn. Foto Mogens Vedsø 2011. – *Sketch of the church in Bishop Jacob Madsen's book of visitations.*

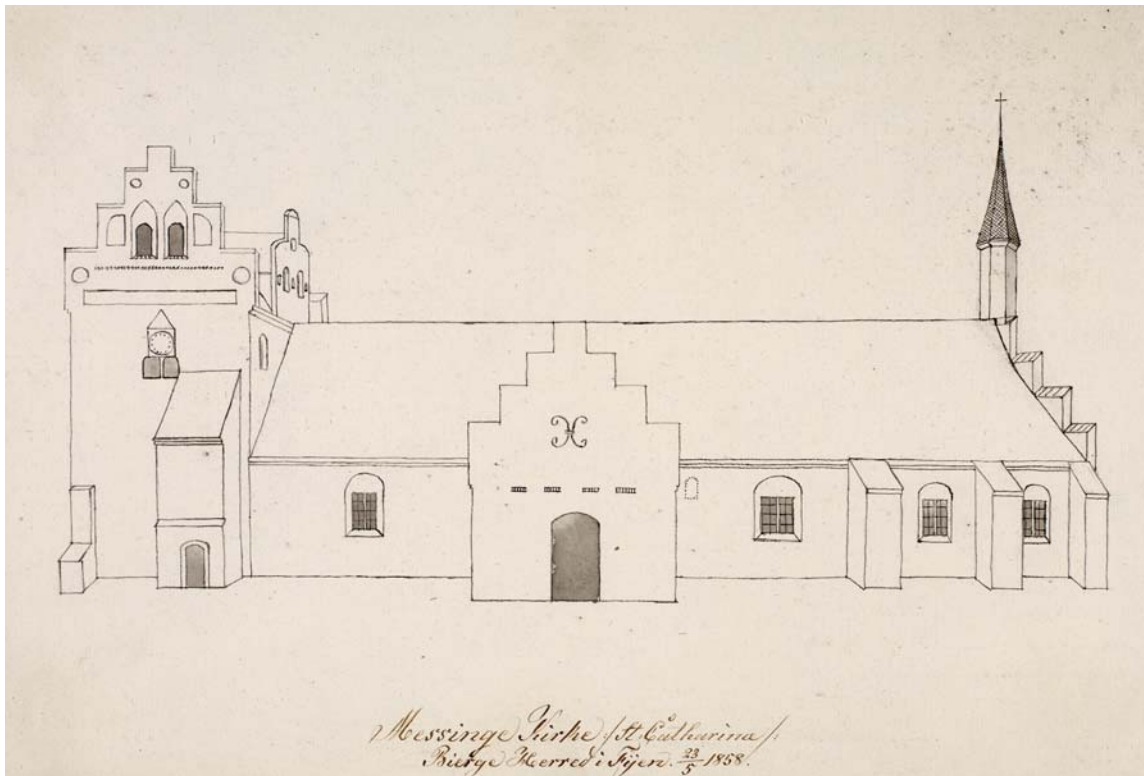

Fig. 88. Prospekt af kirken set fra syd. 1858. Tegnet af G. Burman Becker. I Kgl.Bibl. – *View of the church seen from the south.*

³¹ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Div. dok.

³² LAFyn. *Menighedsrådsark.* Div. dok.; NM. Korrespondancearkiv.

³³ Harriet de Hemmer Gudme, »Nogle fynske kirkegårde og deres gravskikke«, *Fra Kvangård til Humlekule* 1974, 4, 41–43.

³⁴ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Div. dok. Mesinge by matr. nr. 94 (areal ca. 0,14 ha).

³⁵ *Kirkebladet* 1990 nr. 3.

³⁶ Såvel på E. Schiødtes plan 1884 (fig. 40), A. Taanings plan o. 1928 (fig. 11e) som Lehn Petersens plan 1965 står kun det nordre som udvendig niche, og de er også registreret således i Trap. Det søndre må derfor være delvist genåbnet efter o. 1965.

³⁷ Spor af den vestligste lofts bjælke ses i murværket umiddelbart over buen (jf. fig. 13).

³⁸ Sænkningen af gesimsniveauet har fundet sted senest ved tårnets opførelse (s. 4588), idet dettes østre glæmhuller er placeret under hensyntagen til forlængelsens nuværende taghøjde.

³⁹ Sporet ses som et fire skifter højt bånd, hvor fugerne ikke er udfyldte; dette kan næppe skyldes andet end en bjælke, der har umuliggjort adgang til fugebehandling.

⁴⁰ Bjælkesporene kunne opfattes som et nedre hanebånd i et tagværk; herimod taler imidlertid, at vestgav-

lens blændinger fornedet afsluttes i samme niveau som sporene. Et tilsvarende eksempel på en vestforlængelse med forhøjet gesimsniveau kendes ved Skeby Kirke (Lunde Hrd.).

⁴¹ Opgang til de øvre stokværk fra tårnets indre har ikke været mulig, efter indbygning af det uden tvivl oprindeligt planlagte hvælv, der sandsynligvis – efter almindelig sædvane – er opført sidst i byggeprocessen. Heraf følger, at det senere opførte trappehus må være tilføjet på et meget tidligt tidspunkt.

⁴² LAFyn. *Menighedsrådsark.* Dok. vedr. kirken.

⁴³ Det bemærkes, at antallet af kamtakker på tårnets gavle er forskelligt – ni i nord og syv i syd.

⁴⁴ Vinduet, der må være tilmuret fra ydersiden senest ved messeklottespirets tilføjelse (jf. s. 4595), har på indersiden været dækket af altertavlen, der indtil 1925 stod helt op til østvæggen (jf. s. 4615).

⁴⁵ På gavlens inderside ses her en ommuring i tegl af normalformat.

⁴⁶ Det må være en lapsus, når tegningen (fig. 11f) viser, at messeklottespiret er hult i fuld højde.

⁴⁷ Tilmuret før 1836. LAFyn. *Scheelenborg godsark.* Dok. vedr. kirkerne 1755–1895.

⁴⁸ Otto Norn, *Christian III's Borge*, 1949, 151–53; Eyvind Unnerbäck, »Ein italienisches Renaissance-mo-

tiv und seine Verbreitung in Mittel- und Nordeuropa», *Antikvarisk Arkiv* 42, Stockholm 1971, 60 ff.

⁴⁹ LAFyn. *Bispeark*. Visitatsprot. 1732-1803.

⁵⁰ Forstærkningsmuren må helt eller delvist være om-muret, idet dens vestligste del hviler på et betonfunda-ment med et mellemliggende lag af tjære-pap.

⁵¹ LAFyn. *Provstiark*. Korrespondance; *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895.

⁵² LAFyn. *Provstiark*. Korrespondance.

⁵³ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. 1862-1989; *Bispeark*. Synsforretninger 1872-1898. Det er tvivlsomt, hvorvidt arbejdet blev gennemført, idet gavlen endnu 1993 hældede 10-15 cm udad, ligesom sydøsthjørnet var forstærket ved et fladjernsanker. Ebbe Lehn Petersen 1993, NM. Korrespondancearkiv.

⁵⁴ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. 1862-1989; *Bispeark*. Synsforretninger 1872-1898.

⁵⁵ KglBibl. *Kallske saml.* 377, 4°; LAFyn. *Topografica*. 4. Samlinger vedr. Fyens Historie og Topografi.

⁵⁶ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. 1862-1989; *Bispeark*. Synsforretninger 1872-1898; *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895.

⁵⁷ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. 1862-1989; det kan være ved denne lejlighed, at loftet er hævet (jf. s. 4597).

⁵⁸ LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895; *Bispeark*. Synsforretninger 1718-1735.

⁵⁹ Per K. Madsen, »Middelalderlige kirketagværker i Sydvest- og Sønderjylland – eksempler på alder og typer«, *ÅrbOldkHist* 2003, 114.

⁶⁰ *Kirkens arkiv*. Kirkeprot. 1990 ff; LAFyn. *Menighedsrådsark*. Div. dok.

⁶¹ Hylleberg Eriksen 2017. Der blev i alt udtaget syv boreprøver i våbenhusets og tårnets tagværk. Fire af prøverne kunne dateres. Alle prøverne er udtaget gennem splintveddet, som var bevaret på tre af prøverne fra tårnet, men smuldret bort på de øvrige. På trods af at kerne-/splintvedgrænsen var bevaret på våbenhusets to prøver (41360019 – 41360029), som blev anset for at komme fra samme træ, kunne de desværre ikke dateres. Af de fem udtagne prøver fra tårnet kunne fire dateres. Yngste bevarede årring på 1361039 er dannet i 1455 (syv splintårringe er bevaret). Efter tillæg af årringe i det manglende splintved kan det beregnes, at træet, som prøven stammer fra, er fældet ca. 1468. Denne datering ansås også af undersøgeren at kunne gælde prøverne 41361019, 41361049 og 41361059.

⁶² I denne gentages en del oplysninger fra præsteindberetningen fra 1755, jf. note 15; LAFyn. *Topografica*. 4. Samlinger vedr. Fyens Historie og Topografi.

⁶³ LAFyn. *Bispeark*. Synsforretninger 1872-98.

⁶⁴ NM. Korrespondancearkiv; LAFyn. *Menighedsrådsark*. Dok. vedr. kirken.

⁶⁵ LAFyn. *Menighedsrådsark*. Div. sager.

⁶⁶ Ebbe Lehn Petersen, NM korrespondancearkiv.

⁶⁷ Malerne er nyligt af Sissel F. Plathe blevet navngivet

‘Bryllværkstedet’ (jf. NM’s onlinedatabase Kalkmale-rier i danske kirker: kalkmaleriinfo.natmus.dk).

⁶⁸ †Indvielseskorsset på østmuren, 36 cm i tværmål, havde centrum 178 cm over gulvet og fandtes ca. 112 cm fra sydmurens pille. Iagttaget 1925. NM. Poul Jensen’s notesbog nr.V, 27.

⁶⁹ Henrik M. Jansen, *Træskomaleren – Et fynsk kalkmale-ri-værksted i 1400-tallet*, Svendborg 1991, 28.

⁷⁰ Værkstedet er også sat i forbindelse med de mere vel-bevarede udsmykninger i Flødstrup, Ørbæk og Magleby (Svendborg Amt), jf. NM’s onlinedatabase Kalkmalerier i danske kirker: kalkmaleriinfo.natmus.dk.

⁷¹ Korsene, der er udført med rødt, blev fundet hhv. 40 cm vest for vinduet og 150 cm over gulvet, og 70 cm øst for døren og 165 cm over gulvet. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1977.

⁷² NM. Indb. ved Mogens Larsen 1977.

⁷³ Det nævnte bispebesøg kan dermed have været ved Hans Mikkelsen, der visiterede sognet 30. aug. 1634. Anne Riising og Mogens Seidelin (udg.), *Biskop Hans Mikkelsens dagbøger 1626-41*, Odense 1991, 113.

Fig. 89. Skibets oprindelige, †norddør (s. 4582) set mod nord. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Original †north door of the nave looking north.*

Fig. 90. Toppen af vestforlængelsens vestgavl (s. 4587), set fra tårnets klokkestokværk. Foto Arnold Mikkelsen 2017.
– Top of west gable of western extension seen from belfry storey of tower.

⁷⁴ *HofinFund* V (1760), 278.

⁷⁵ NM. Indb. ved Mogens Larsen 1967.

⁷⁶ NM. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2006.

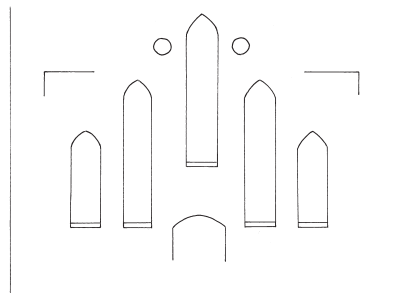

Fig. 91. Skitse af vestforlængelsens blændingsgavl (s. 4587). 1:150. Målt af Kirstin Eliassen og tegnet af Freerk Oldenburger 2018. – Sketch of the gable of the west extension.

⁷⁷ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Div. dok.; Dok. vedr. kirken.; NM. Indb. ved Karin Vestergaard Kristiansen 2006.

⁷⁸ NM. Poul Jensens notesbog nr. V, 27–28.

⁷⁹ NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1908.

⁸⁰ NM. Indb. ved Niels Termansen 1915.

⁸¹ NM. Indb. ved Niels Termansen 1915. Ifølge Jens Vellev er det dog 'tvivlsomt' om dækstenens placering i bordpladen var middelalderlig. Jens Vellev, »Altre og alterindvielser – særligt i Odense stift«, *FyMi* 1975, 53.

⁸² Sml. f.eks. *alterbordsforsiden o. 1520–50 fra Nølev (*DK Århus* 2448).

⁸³ Materialet er egetræ, på nær det øverste (også oprindelige) bræt af fyrretræ. Bemalingen blev 1971 fastlagt og delvist retoucheret. NM. Korrespondancearkiv.

⁸⁴ NM. Indb. ved Mogens Larsen 1967; Karin Vestergaard Kristiansen, *Dansk kirkeinventars farvehistorie*, ph.d.-afhandling Kunstakademiets Konservatorskole/Nationalmuseet, Kbh. 2014, 102. Se endvidere Marie-Louise Jørgensen, »Malede alterbordsforsider fra re-

ormationsårhundredet«, *Tro og bilde i Norden i Reformasjonens århundre*, Martin Blindheim, Erla Hohler, Louise Lillie (red.), Oslo 1991, 169-91; Marie-Louise Jørgensen, »Udsmykningen på alterbordspaneler fra 1600-tallet i kirker på Sjælland«, *Ting och tanke – Ikonografi på liturgiska föremål*, Ingahill Pegelow (red.), Stockholm 1998, 293-312.

⁸⁵ Således 1876, 1885 og 1904. LAFyn. *Menighedsrådsark.* Kirkeprot. 1862-1989.

⁸⁶ Storfeltets profillister er fornyede 1925.

⁸⁷ Det overvejende rød-sorter farveudtryk med mar-

morering er velkendt fra slutningen af 1500-tallet. *Vestergaard Kristiansen 2014* (note 84), 112.

⁸⁸ Det fremgår desuden af en malet indskrift bag på rammen: »Johs. Evang. 6.5.11 Malet af Anna E. Munch. Skænket af Menigheden 1928«.

⁸⁹ Karl Christensen, *Anna E. Munch*, Kbh. 1938; Erland Porsmose, »Anna E. Munch«, Weilbach, *KunstLeks* (4. udg.), Kbh. 1994-2000, V, 462-63.

⁹⁰ LAFyn. *Provstiark.* Korrespondance. Jf. også *Engelstoft 59*.

⁹¹ NM. Indb. ved Povl Jensen 1925.

Fig. 92. Vestforlængelsens vestgavl (s. 4587), set fra tårnets mellemstokværk. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *West gable of western extension seen from intermediate storey of tower.*

Fig. 93. Fugebehandling på tårnets sydside (s. 4588), set fra trappehuset. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – *Jointing on south side of tower seen from the stairwell.*

⁹² Konstatere og kalkeret 1925, jf. tegning i NM.

⁹³ Tilsvarende i Munkebo (s. 4162 fig. 49).

⁹⁴ I tolkningen af storstykket er der her lagt vægt på konservatorenes iagttagelser, særligt Poul Jensens noter og rapporter fra restaureringen 1925. Mens museumsinspektør Chr. Axel Jensen 1908 behandlede tavlen som en helhed fra 'højrenæssancen', hvad der måske hang sammen med hans manglende mulighed for at erkende sidefløjene som bevægelige pga. tavlens daværende placering helt op ad østvæggen, opfattes overbygningen i senere konservatorundersøgelser som sekundær i forhold til storstykket, om end flere har fejldateret topstykket til 1635, med konsekvenser for dateringen af fløjtavlen, der følgelig er blevet dateret til 1591. Konservator Niels Termansen var 1914 den første til at bemærke tavlens sammenstykkede karakter og opfattede topstykket som en tilføjelse fra o. 1600 til en middelalderlig eller ældre protestantisk fløjtavle. Termansen foreslog alternativt, at topstykket kunne være overført fra en anden renæssancetavle, hvad såvel de

(senere fundne) korresponderende dateringer på postament og topstykke som delenes nøje overensstemmelse i proportioner taler imod. Poul Jensen, der mest indgående har beskæftiget sig med tavlen i kraft af sit restaureringsarbejde 1925 (s. 4623), var ligeledes af den mening, at overbygningen var sekundær, idet han indledningsvis opfattede den som en tilføjelse fra 1635, men måtte ændre mening efter fundet af dateringen »(15)91« på frisens bagside. Det har også senere været foreslået, at overbygningen skulle være tilføjet 1635. Dette må imidlertid afvises, ikke alene pga. den daterede signatur på bagsiden, men også pga. stilen og den værkstedsmæssige sammenhæng med prædikestolen. Tilføjelsen af frise og topstykke betød ifølge Poul Jensen, at tavlen derefter altid måtte stå åben, dvs. at sidefløjene var blevet fastgjort ved ombygningen. Hvis det er korrekt, at lukkefunktionen ikke er bibeholdt efter 1591, er der kun to mulige tolkninger af den tilsyneladende overensstemmelse mellem maureskmønstreret på sidefløjenes bagsider og alterbordsforsidens mønster (fig. 46), der er udført efter en anden skabelon, men i tilsvarende farver og med omvendt forhold mellem mønster og bund: Enten er der tale om en tilfældighed, eller også tilhører såvel alterbordsforside som fløjtavle kirkens senmiddelalderlige inventar. Genanvendelsen af ældre altertavlemateriale kendes fra gruppen af nordøstfynske baldakinaltertavler, hvor senmiddelalderlige paneler med maleri er genanvendt i Bogense 1588 (s. 2141) og Munkebo 1592 (s. 4149). Det er på det nuværende grundlag ikke muligt at afgøre, om dette også er tilfældet i Mesinge. For det første er det uvist, hvorvidt den middelalderlige altertavle havde billedskærerarbejde eller maleri, for det andet er det uvist, om der er rester af ældre maleri under sidefløjenes (overmalede) katekismusindskrifter fra 1591. NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1908; indb. ved Niels Termansen 1914; Poul Jensens notesbog nr. V, 10–19; indb. ved Poul Jensen 1925; indb. ved Mogens Larsen 1967.

⁹⁵ Se endvidere Ebbe Nyborg, »Lektorieprædikestole og katekismusaltertavler. Om inventarfornyelse i de sydvestjyske kirker i reformationsårhundredet«, *Tro og billede i Norden i Reformasjonens århundre*, Martin Blindheim, Erla Hohler, Louise Lillie (red.), Oslo 1991, 237 ff.

⁹⁶ Ifølge Poul Jensen knyttede dette årstal sig udelukkende til sidefløjenes figurmalerier. NM. Indb. ved Poul Jensen 1925.

⁹⁷ Ved stafferingen bibeholdt man den ældre stafferings forgyldning og supplerede med rødt, grønt og gult på lister samt sort og brungråt. NM. Poul Jensens notesbog nr. V, 10–19.

⁹⁸ LAFyn. *Provstiark*. Korrespondance. Jf. også *Engelstoft* 59. Ved indsættelsen af maleriet fjernedes de oprindelige lister omkring storfeltet.

⁹⁹ Niels Termansen blev 1914 fortalt, at de var udført af en 'stedlig malermester, der var i besiddelse af en bog,

hvori alle søjleformer var beskrevet'. NM. Indb. ved Niels Termansen 1914.

¹⁰⁰ NM. Poul Jensens notesbog nr. V, 10-19. Allerede 1843 var behovet for nystaffering påpeget. LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895.

¹⁰¹ Topvingerne kan være løst inspireret af storvingerne på Bogensetavlen (s. 2141), mens spirene har forlæg i et ældre spir fundet bag altertavlen og er placeret på baggrund af spor på topstykket. NM. Indb. ved Poul Jensen 1925.

¹⁰² Det oprindelige $\dagger$ storfelt blev angiveligt henlagt på kirkeloftet, men er siden forsvundet. Jf. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1967.

¹⁰³ 'Juduter', jf. den apokryfe Judiths bog. Måske har tavlen ligesom i Ørting (DK Århus 2695) vist Katharina med to af de andre hovedjomfruer. *Rasmussen og Riising 1995* (note 13), 161-62.

¹⁰⁴ *Bøje II*, 122; *Fynsk Kirkesølv*, 160-61.

¹⁰⁵ *DaAtlas VI* (1774), 573.

¹⁰⁶ Jf. fig. 97.

¹⁰⁷ RA. *Rtk. Rev. Rgsk. Kirkeresk.* 1664-72.

¹⁰⁸ *Rasmussen og Riising 1995* (note 13), 150.

¹⁰⁹ Mackeprang, *Døbefonte* 109, 114-15.

¹¹⁰ NM. Indb. ved Sophus Müller 1884.

¹¹¹ *Engelstoft* 59.

¹¹² Armene er fæstnet med tapper. En finger på højre hånd og to på venstre er fornyet. NM. Indb. ved Mogens Larsen 1977.

¹¹³ S. 1367 og s. 2155.

¹¹⁴ Af ældre, muligvis sekundære farver er på figuren

kun fundet sparsomme rester af en rødtonet hudfarve og blå på lændeklædet. En nyere sekundær $\dagger$ overmaling, der tidligst omtales 1908, svarede omtrent til den nuværende; korstræets evangelister dog hvide med blå skriftbånd. NM. Indb. ved Chr. Axel Jensen 1908; indb. ved Mogens Larsen 1977.

¹¹⁵ Stafferingen er formentlig udført af Fritz Thode. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Dok. vedr. kirken.

¹¹⁶ Fyldingerne har ingen profil forneden, blot fas.

¹¹⁷ KglBibl. *Kallske saml.* 377, 4°. To hængekugler, der nu atter findes på prædikestolen, har efter kassationen af gitterets $\dagger$ overdel været anvendt som pynteknopper (jf. fig. 81).

¹¹⁸ Udover de arkivalsk sikrede værker til Odense Sankt Knud 1591 (s. 577) og Ribe Domkirke 1596-97 (DK Ribe 438) er Asmussen tilskrevet prædikestolene i Munkebo 1597 (s. 4161), Skellerup 1597 (Svendborg A.), Kølstrup 1610 (s. 4232) og Stenstrup 1619 (Svendborg A.). Eva Louise Lillie, »Jens Asmussen«, Weilbach, *KunstLeks* (4. udg.), I, Kbh. 1994, 140. Prædikestolen fra domkirken i Odense findes nu i tre dele i hhv. Gelsted, Rørup og Harndrup kirker (alle Vends Hrd.), men betegnes her under ét som domkirkens. Birgitte Bøggild Johannsen, »Hvorledes Odense domkirkes prædikestol blev til tre«, *NMArb* 1994, 98-113.

¹¹⁹ Jf. Skellerup og Kølstrup (jf. note 118).

¹²⁰ Jf. Odense Domkirke, Ribe, Munkebo og Stenstrup (jf. note 118).

¹²¹ Tilsvarende i Skellerup, mens Munkebo, Stenstrup,

Fig. 94. Våbenhusets indre med ($\dagger$)vindue (s. 4597) set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Interior of the porch with ($\dagger$)window, looking west.

og Kølstrup har tandsnit med rundstav (jf. note 118). Tandsnittene er alle rekonstrueret efter tydelige spor.

¹²² Stolene i Munkebo, Skellerup og Kølstrup har tilsvarende frise- og postamentfelter, mens Stenstrup har kartoucher, og stolene i Ribe og Odense domkirker har glatte frise- og postamentfelter (jf. note 118).

¹²³ Adam Bartsch, *Le Peintre graveur*, Wien 1803–21, VII, 30.

¹²⁴ Hyrdens halvt knælende positur og halvnøgne ryg genfindes i et stik fra o. 1585 af Antonie Wierix II efter Maerten de Vos. F. W. H. Hollstein, *Dutch and Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, c. 1450-1700*, LIX (Wierix), Rotterdam 2003, nr. 91.

¹²⁵ F. W. H. Hollstein, *Dutch & Flemish etchings, engravings and woodcuts 1450-1700*, XLV (Maerten de Vos), Rotterdam 1995, nr. 645.

¹²⁶ Huigen Leeftang (red.), *The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700*, Cornelis Cort, Rotterdam 2000, nr. 75. Jf. *DK Ribe 438* og *Bøggild Johannsen 1994* (note 118), 111.

¹²⁷ Der er nu tre, men der har vel oprindeligt været fire.

Fig. 95. Forstærket pille i korets sydside (s. 4602). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Reinforced pillar in south side of chancel.

Fig. 96. Gulvflise (s. 4604). Foto Arnold Mikkelsen 2017. – Floor tile.

¹²⁸ Jf. Munkebo (jf. note 118).

¹²⁹ Denne mulighed er nævnt af J. Magnus-Petersen 1895. NM. Indb. ved J. Magnus-Petersen 1895.

¹³⁰ Profillisterne er opsat i 1970'erne på grundlag af spor efter forsvundne lister.

¹³¹ Lydhimlens østligste frisefelt har rest af malet indskrift fra 1800-tallet (muligvis en gentagelse af det oprindelige skriftsted fra Es. 55,11), ligesom der er enkelte fragmenter af farve, navnlig på postamentfelter.

¹³² NM. Indb. ved J. Magnus-Petersen 1895.

¹³³ Erik Hardenberg var formentlig ikke i live 16. juli 1595, som det ellers anføres i *DaAdÅrb* 1897, 187 med grundlag i V. A. Secher (udg.), *Samling af Kongens Rettertings Domme 1595-1614*, Kbh. 1881–86, I, 9–10. Han må være død mellem en brevudstedelse 7. juli 1591 (RA. *Kongens Retterting*. Herredagsdombog 1595–99, 16. juli 1595) og 21. april 1592, da »Frue Anne Hardenberg, sal. Eriks Dater« deltog i en frokost i Mesinge præstegård. *Rasmussen og Riising 1995* (note 13), 162. Om end den ovennævnte domsakt 16. juli 1595 ikke direkte omtaler Erik Hardenberg som 'salig' eller 'afgangen', tyder omstændighederne herpå, idet der henvises til 'Erik Hardenbergs og fru Birgitte Daas bo' og det krav, at samtlige arvinger til deres fælles bo også skal betale Hardenbergs gæld til Odenseborgeren Oluf Bager, hvorfor Birgitte Daas fætter Mads Eriksen Vasspyd †1600 til Søgård måske var involveret.

¹³⁴ Mens erindringsmomentet fremgår åbenlyst af Ejler Brockenhuus' bestilling af prædikestolen i Odense Sankt Knud til minde om mosteren Karen Bølle, der var begravet tæt ved stolens plads i domkirken (s. 577), antyder dateringerne af prædikestolene i Munkebo 1597 (s. 4163) og Kølstrup 1610 (s. 4236) en sammenhæng med adelig erindringskultur. Måske skal også prædikestolene i Skellerup 1597 og Stenstrup 1617 (begge Svendborg Amt) knyttes til Hardenberg-slæg-

ten, idet Helvig Hardenberg (†1599) fra 1588 havde halvparten af Hindemæ i Skellerup Sogn, og Mette Knudsdatter Hardenberg 1617 døde på sin og slægtens sædegård Skjoldemose i Stenstrup Sogn. Helvig Hardenberg og Mette Knudsdatter Hardenberg til Skjoldemose (†1617) var kusiner til hhv. Erik Hardenberg og datteren Anne Hardenberg.

¹³⁵ KglBibl. *Kallske saml.* 377, 4°. Der er tale om et citat fra strofe syv af den latinske julehymne *Agnoscat omne seculum*. H. A. Daniel, *Thesaurus hymnologicus*, Leipzig 1841-56, I, 159.

¹³⁶ Heraf fremgår to af fotoet: Luk. 2 og Joh. 19.

¹³⁷ *Fyens Stiftstidende* 1. maj 1975.

¹³⁸ Den er måske anskaffet efter sognepræstens klage 1841 over manglende plads til fødderne i præste- og skriftestolen. LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895; *Menighedsrådsark*. Kirkeprot. 1862-1889.

¹³⁹ Franz Joseph Mone, *Lateinischen Hymnen des Mittelalters*, Freiburg 1853-55, nr. 161.

¹⁴⁰ LAFyn. *Bispeark*. Bjerger Herreds breve.

¹⁴¹ LAFyn. *Topografica*. 4. Samlinger vedr. Fyens Historie og Topografi.

¹⁴² Rester af den brændte yderbeklædning er ophængt i våbenhuset (jf. fig. 94).

¹⁴³ Iflg. firmaskilt.

¹⁴⁴ Oplysninger i Den Danske Orgelregistrant.

¹⁴⁵ Tegnet af Ebbe Lehn Petersen og udført af Kurt Klokke. *Kirkebladet* 1993, nr. 6.

¹⁴⁶ Henning Thalund, *Fynske Kirkeskibe*, Svendborg 1989, 56.

¹⁴⁷ †Urskiven betegnedes 1932 som 'forholdsvis ny'. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Dok. vedr. kirken.

¹⁴⁸ Uldall, *Kirkeklokker* 176.

¹⁴⁹ *Kirkens arkiv*. Kirkeprot. 1990 ff.

¹⁵⁰ RA. *Rtk. Rgsk. indtil 1559*. Fortegnelser over indkrævede klokker 1528-29, jf. også *Rasmussen og Riising 1995* (note 13), 31.

¹⁵¹ Jf. Niels Knud Liebgott, »Afstøbninger af pilgrimstegn på danske middelalderlige kirkeklokker«, *ÅrbOldkHist* 1971, 232.

¹⁵² Victor Hermansen, *Klokkeskatterne af 1526 og 1601* (manuskript i NM), 38.

¹⁵³ E. Juel Hansen, »Slægten Krag fra Mesinge«, *PersHistT* IX, 2, 1929, 102; P. C. B. Bondesen, »Fyenske Familier i ældre Tid«, *PersHistT* 3, 4 (1895), 145. Johanne Hansdatter omtales andetsteds som Johanne Berntsdatter (G. Strøm, »Efterretninger om Præster siden Reformationen i Rynkeby-Revninge, Dalby-Stubberup, Mesinge og Viby«, *FySamlVI*, Odense 1873, 63; Carl Langholz, *Anetavler for berømte danskere*, Lyngby 1989, 269), hvilket formentlig har grundlag i en fejlagtig afskrift af navnet 1755. KglBibl. *Kallske saml.* 377, 4°.

¹⁵⁴ NM. Indb. ved K. Søndergaard Nielsen 1970.

¹⁵⁵ *Hansen 1929* (note 153), 102-04.

¹⁵⁶ Samme indskrifter fandtes også 1755, 1884 og

1908. KglBibl. *Kallske saml.* 377, 4°; NM. Indb. ved Sophus Müller 1884; indb. ved Chr. Axel Jensen 1908.

¹⁵⁷ Sml. to ældre og bedre skårne epitafier for hhv. Jørgen Mortensen Krag 1640 i Odense Skt. Knud (s. 758) og Alexander Christensen Sønderborg 1650 i Nørre Åby (Vends Hrd.). Det sidstnævnte er formentlig af Anders Mortensen, mens ophavet til det førstnævnte er til diskussion (jf. s. 758).

¹⁵⁸ Sven Arnvig, »Billedskæreren Anders Mortensen fra Odense og hans Arbejder i Fynske Kirker samt Nakskov Kirke«, *FyÅrb* 1942-46, 211-12; Sven Arnvig, »Billedskæreren Anders Mortensen – nogle arbejder og nogle forlæg«, *FyÅrb* 1968-70, 174-75. Chr. Axel Jensen meddelte 1908 Mesinges daværende sognepræst, at epitafiet måtte være udført af Anders Mortensen (da kendt som Anders Sørensen). Han regnede det dog ikke siden for et arbejde af Mortensen. NM. Korrespondancearkiv.

¹⁵⁹ Det vides ikke om Anders Mortensens værksted videreførtes, enten af hans søn Morten Andersen eller af andre.

¹⁶⁰ NM. Indb. ved Niels Termansen 1915 og indb. ved K. Søndergaard Nielsen 1970. En påtænkt istandsæt-

Fig. 97. Altartavlen efter istandsættelsen 1925, med †krucifiks fra o. 1900 i storfeltet (s. 4623). Foto Poul Jensen 1925. – *Altarpiece after refurbishing, 1925, with †crucifix from c. 1900 in the large panel.*

telse 1923 ved Niels Termansen blev udskudt pga. dennes travlhed og tilsyneladende ikke gennemført. LAFyn. *Menighedsrådsark*. Div. dok.

¹⁶¹ Malerlavets protokol rummer for tiden o. 1850 dog flere malere ved dette efternavn. LAFyn. *Odense Malerlav*. Lavprotokol 1704-1885.

¹⁶² Våbenerne viser foroven Ulfeldt (tv.) og (udslidt) Daa, fornedet (udslidt) Godov (tv.) og Griis af Nordrup. Jf. Poul Grønder-Hansen, *Søren Abildgaard (1718-1791)*, Odense 2010, nr. 340.

¹⁶³ Jensen, *Gravsten* II, 91-93, 280-82. Se endvidere s. 755, s. 1454, s. 1457, s. 2872 og s. 2982.

¹⁶⁴ Jensen, *Gravsten* nr. 732.

¹⁶⁵ NM. Søren Abildgaards notesbog II (1762), 4.

¹⁶⁶ Anders Bielke blev dræbt af Peder Eggertsen Sandberg i et slagsmål med blankvåben, efter et drikkelag hos Bielke på Bellingegård udviklede sig til en strid om et jagthorn, som Bielke først havde givet Sandberg, men siden forlangte tilbageleveret. Sandberg blev frikendt med henvisning til lovligt nødværge. RA. *Kongens Retterting*. Herredagsdombog 1590-1595. 31. juli 1590. Se endvidere Troels Troels-Lund, *Dagligt liv i Norden i det sekstende århundrede*, 6. udg. Kbh. 1968-69, II, 477-79.

¹⁶⁷ Jensen, *Gravsten* nr. 735.

¹⁶⁸ Anders Bielke er som anført begravet i Sønder Kirkeby, ligesom sine forældre (*DK Maribo* 1389), Sivert Sehested i Næstved if. *DaAdÅrb* 1940, II, 149.

¹⁶⁹ LAFyn. *Topografica*. 6. Udskrift af præsteindberetninger 1706-07 om kirkerne og deres antikviteter; *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895.

¹⁷⁰ Hans Andersen var stedsøn af Kertemindes borgmester Eggert Hansen Bager, hvis slægtsnavn han ifølge bomærkeskjoldets initialer kan have brugt. Se endvidere Svend Larsen, *Studier over det fynske Rådssaristokrati i det 17de Århundrede*, Odense 1965, II, 32-33.

¹⁷¹ Gravskriften kendes fra flere uafhængige og mere eller mindre bogstavtro afskrifter 1755, 1884 og 1920. Kun den ældste, ved sognepræst H. Z. West, anfører datoen for hans død (»XIIIX September«). KglBibl. *Kallske saml.* 377, 4°; NM. Indb. ved Sophus Müller 1884; V. Woll, »Et Par Optegnelser fra Mesinge Sogn«, *ÅrbHistOdense og Assens* 2 (1921), 605.

¹⁷² Suppleret efter *Wöll 1921* (note 171), 605.

¹⁷³ *Wöll 1921* (note 171), 605.

¹⁷⁴ *Engelstoft* 63.

¹⁷⁵ Biografiske oplysninger suppleret efter Wiberg, *Præstehist* II, 400-402.

¹⁷⁶ *DaAdÅrb* 1897, 187.

¹⁷⁷ Datter af sognepræst Hans Zacharias West, g.m. Hans Crone, senere sognepræst i Flødstrup. LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895; *Provstiarke*. Korrespondance; *Pastoratsark*. Ministerialbog. 6. febr. 1778.

¹⁷⁸ Det forlød i den forbindelse, at begravelsen havde tilhørt ejerne af Kraggården. LAFyn. *Scheelenborg godsark*. Dok. vedr. kirkerne 1755-1895.

¹⁷⁹ Ifølge en afskrift fra 1920. *Wöll 1921* (note 171), 605-606. Maria Elisabeth Brinch var mormor til sognepræst Peder Høyers to hustruer Charlotta Amalia Fog (jf. kirkegårdsmonument nr. 1) og Georgine Fog (1775-1856).

MESINGE CHURCH

The church was built on a slight elevation in the terrain. It is located in the middle of the village and centrally in the parish, which also includes the villages of Midskov, Salby and Tårup. Mesinge ("Mesyng") is mentioned earliest in King Valdemar's Cadastre of 1231, where the village or its forest is explicitly exempted from the Crown lands at Hindsholm. A parish priest called Simon is mentioned in 1430, while the church is first mentioned in connection with extra taxes in 1524-26, when 20 marks were demanded of it, the highest rate in the district. In the Middle Ages ecclesiastical institutions owned large parts of the parish. Noblemen's estates appear sporadically in the medieval sources, but a principal manor in the parish is known earliest in 1573, when Torlundegård belonged to 'poor' Erik Harden-

berg of Skjoldemose. In 1631 the manor farm was swallowed up by Eskebjerg (from 1680 called Scheelenborg) in Stubberup Parish, whose later owner, Friedrich von Vittinghof-Scheel, acquired the *advowsons* of Hindsholm's four churches in 1678, including Mesinge (cf. pp. 4521, 4665 and 4729). Mesinge passed into freehold in 1911. Viby (p. 4521) has been an *annexe* since 1925. As *patron saint* St. Catherine is mentioned in 1589.

The *churchyard* (cf. figs. 6-7) does not seem to have been expanded in the most recent times. It is enclosed by a double-sided fieldstone wall towards the south (east) but by the medieval tithe barn (see below) and to the north (east) by a farm wing in half-timbering. The main entrance in the south is an old portal of masonry in monk bond (figs. 3-4). Its round-arched (carriage) gate and

segmentally arched pedestrian entrance are both rabbeted. An *auxiliary cemetery* south of Midskovvej began to be used in 1907.

Building. The Romanesque church consisted of a nave and a probably narrower †chancel. The nave is relatively short compared with its width, c. 14.5 × 9.7 m. The nave is in raw fieldstone over a chamfered footing (p. 4074, fig. 7). The thickness of the long walls is c. 130 cm, but the gable walls have vanished in connection with the addition of a western extension and a nave-chancel. The nave once had doors in the south and north around the midpoint of the western bay. The south door is still in use, but has later been changed, while the north door has been replaced by a window, beneath which the door has been bricked-up both inside and outside (figs. 10 and 89). On each long side the eastern bay of the nave has preserved a relatively tall, narrow, round-arched, double-rabbeted (†)window. Both now stand as exterior niches, with the lights bricked-up (figs. 9-10; cf. figs. 11d and 88); a further window east of these may have been effaced by the breaking-through of more recent windows. The interior of the nave originally had a flat ceiling.

In the Late Middle Ages the nave was given a western extension with contemporary vaulting. The extension must have been taller than the original nave, but was lowered no later than the erection of the west tower. The walls of the extension are unusually thin, just c. 60 cm. In the north and south wall there was a high segmentally-arched †window, which was later replaced with a newer one, but there was probably also a similar one in the middle of the west gable. The interior is covered by a contemporary cross-vault borne by whole-brick-tall, very deep wall ribs, c. 80 cm, and has straight-edged whole-brick ribs. The west gable, which is visible from the intermediate and belfry floor (figs. 90-92), has five pointed-arched tall recesses. A tower was built in the west. Its roofing has been dated dendrochronologically to c. 1468. The tower is in medieval brick in monk bond, rises in three floors over a foundation of fieldstone and has gables in the north and south. The east-west-oriented attics were added during the Renais-

sance. A stairwell has been added in the south side of the tower. The original chancel of the church was replaced, possibly in 1514 or shortly before this, by a nave-chancel with contemporary octagonal vaulting. A †sacristy on the north side of the chancel may be contemporary with the chancel. The two vault bays of the chancel are borne by pillars and wall ribs. The pillars in the corner are large and straight-edged, the western one now covered by later reinforcement, while the intervening pillars, which are also more or less hidden by later reinforcements, are double-rabbeted and diagonally running, two courses tall with string courses. The eastern vaults are eightfold with a masonry top ring (fig. 22); the ribs are half-brick straight-edged but the two western diagonal ribs are quarter-brick wide at the bottom. Around the top are quarter-brick secondary ribs, which together make up a hexadecagon. The vault is dated by a wall-painted inscription to 1514. The western vault is similarly eightfold with straight-edged half-brick ribs, but the diagonal ribs are in quarter-brick below. The corbie gable in the east (figs. 19) has a recess decoration which is interrupted in the middle by the later-built mass bell spire, the masonry lower part of which is straight-edged below and projects about a metre beyond the chancel gable; near the gable top it passes with its diagonally bevelled corner into a regular octagon which is further constricted by three crimpings of the wall alignment at the height of the chancel roof ridge. The mass bell spire is terminated above a threefold bevelled cornice, above which there is a shingled spire. A porch (cf. figs. 1 and 11a) was built outside the original south door of the nave. The building is in medieval brick in monk bond over a foundation of fieldstone. The long walls are terminated above by a double-rabbeted cornice. On both sides of the built door there are sawtooth friezes, and the corbie gable too is ornamented with short sawtooth friezes and in its upper part has a small, irregular round recess. A small, round-arched outwardly bevelled (†)window in the middle of the western flanking wall has its lights bricked up (figs. 25 and 94). The interior of the porch is covered by a flat plank ceiling with detached beams, while the ceiling was once placed lower, such that there was a

relatively high header. The two bays of vaults in the nave, which were added in the latest part of the Middle Ages, are eightfold and are borne by pillars and wall ribs. In the east it is borne by a reinforcing rib probably installed at the same time as the nave-chancel. In the west it is borne by a whole-brick-deep pointed wall rib which rests on two crudely formed consoles of granite cut into the masonry of the corners. The two bays are separated by a pointed-arched, whole-brick-wide reinforcing rib which rests on double-rabbeted pillars with diagonally running three-brick high string courses. A †ridge turret with a spire was built midway along the roof of the nave church.

Wall paintings. The tower vault has ornamentation from c. 1480-1500 (fig. 43), attributed to the same painters as in Brylle (p. 3323). The slightly later decoration in the east bay of the chancel, also in red and grey, is dated 1517 by a minuscule inscription in the east severy (fig. 41). The work has formerly been attributed to the so-called 'Clog Painter' a workshop now tentatively distributed over several actors, such that the painting now gives its name to the 'Mesing Workshop'.

In the porch, on the east side of the south door of the nave, there are remains of a redletter inscription with the scriptural quotation Isaiah 56, 7, possibly from 1635. Around 1664 a drape was painted in on the north wall of the tower interior around Hans Krag's sepulchral tablet.

Furnishings. The oldest item of furnishing in the church is the Romanesque font (fig. 60). From the Late Middle Ages come on the one hand a masonry Communion table, on the other a chancel arch crucifix (fig. 61) and a bell (no. 1) cast in 1462 by Master Laurinsius (figs. 75-76) as well as Gothic altar candlesticks with unidentified caster's marks (figs. 57-58). The frame of a (†)tower clock, earliest mentioned in 1589, was re-used in 1936 for a new clock mechanism (fig. 74), which has now been replaced by a digital clock. A Communion table panel from the end of the 1500s has painted textile imitation (fig. 46).

A (†)choir screen (cf. fig. 81) was set up in 1584 by the same cabinetmaker who two years later

supplied the priest's and parish clerk's chairs (figs. 70-71). The altarpiece (figs. 47-52) was set up in 1591, when craftsmen associated with the wood-carver Jens Asmussen in Odense rebuilt an older winged altarpiece and added a new top piece in High Renaissance style. The top piece is the only example known so far of an altarpiece that can be associated with Asmussen, who has hitherto been known as a supplier of pulpits. At the same time the pulpit from 1594 (figs. 62-68) has been attributed to Asmussen and is presumed to have been procured by Anne Hardenberg of Torslundegård (†1612). The altar plate (fig. 53) was made c. 1800 by Thorn Henrichsen Schiellerup, Odense. An altar jug (no. 1) of pewter (fig. 56), with counterparts in Dalby and Stubberup, was made in 1803, but only acquired in 1844. A bell (no. 2) was cast in 1832 by I. C. and H. Gamst, Copenhagen (fig. 77). A poor box from 1840 corresponds to boxes in Dalby and Stubberup. There are two baptismal dishes from 1839 and 1884 respectively, the former acquired for a †font of wood, the latter (fig. 59) for the then re-established Romanesque font. The altar rail (fig. 69) is also from the 1800s, while the pews were set up in 1894-96 (cf. fig. 45). A Communion set for the sick was acquired in 1913 (fig. 55), and a church ship was hung up in 1921 (fig. 73). The painting in the large panel of the altarpiece from 1928 shows *The Feeding of the Multitude* and is by Anna E. Munch (fig. 47). A wafer box and an altar jug (no. 2) were procured in 1971 from F. Bratland (fig. 54). The organ (cf. fig. 13) was built in 2007 by P. G. Andersen & Bruhn.

Sepulchral monuments. Two shaped stones are signed by the so-called Odense Monogrammist, the oldest (no. 1) from c. 1590 to Regitze Ulfeldt †1571 (fig. 82), and the other one to her daughter Anne Hardenberg †1612 and her two husbands Anders Bielke and Sivert Sehested (fig. 83). There are also the tombstones of the pastor Hans Andersen †1609 (cf. fig. 86), the district judge Rasmus Lauritsen Hjort †1611 and his wife Dorte †1602 (fig. 84) as well as the district judge and estate steward Hans Krag (-1677-) and his wife Johanne Hansdatter †1660 (fig. 85). In 1644 Hans Krag also had a sepulchral tablet set up (fig. 78).